

ITSEKRIMINOINTISUOJA PERÄKKÄISISSÄ ULOSOTTOSELVITYKSISSÄ

Lapin yliopisto
Maisteritutkielma
Insolvenssioikeus
Ville Suominen
Syksy 2014

Lapin yliopisto, oikeustieteiden tiedekunta

Työn nimi: Itsekriminointisuoja peräkkäisissä ulosottoselvityksissä

Tekijä: Ville Suominen

Opetuskokonaisuus ja oppiaine: Insolvenssioikeus

Työn laji: Tutkielma x Laudaturtyö __ Lisensiaatintyö __ Kirjallinen työ __

Sivumäärä: VIII+72

Vuosi: 2014

Tiivistelmä:

Tutkielma käsittelee ulosottovelallisen oikeutta itsekriminointisuojaan tilanteessa, kun hänelle on järjestetty useita ulosottoselvityksiä. Velallisen antaessa tietoja pakkokeinon uhalla tulisi samalla varmistaa, ettei tietoja käytetä rikosasiassa todisteena velallista vastaan. Itsekriminointisuoja on katsottu olennaiseksi periaatteeksi hallinnollisissa menettelyissä, koska niissä annetut tiedot monesti sisältävät seikkoja, joilla on merkitystä samaa henkilöä koskevassa rikosasiassa.

Selvitän velallisen oikeutta itsekriminointisuojaan tilanteessa, kun rikosepäilyä ei ole vielä syntynyt. Tämän ohella arvioin tilannetta siltä osin, voidaanko uhkasakko tuomita maksettavaksi, jos seuraavissa ulosottoselvityksissä vaaditaan tietoja itsekriminointisuoja loukaten. Käsittelemäni ongelmat koskevat tietoja, jotka on saatu velalliselta itseltään. Tutkielman lopussa käsittelen oikeutta itsekriminointisuojan eri velallisroolien näkökulmista, kuten yhteisön edustajan ja luonnollisen henkilön edunvalvojan näkökulmasta.

Arvioin kysymyksiä suomalaisten lakien sekä KKO:n ja EIT:n ratkaisukäytännön pohjalta. Tutkimuksen tarkoituksena ei ole olla oikeusvertaileva vaan oikeusdogmaattinen. Olennaisena lähdemateriaalina ovat suomalaisten tutkijoiden kirjoitukset ja kannanotot. Peilaan tutkimuksen kohteena olevaa tilannetta voimassaolevaan lainsäädäntöön ja ennakkotapausten perusteluihin. Pohdin ongelmia myös tietojen hyödyntämiskiellon kannalta. Hyödyntämiskielto on ajankohtainen, koska vuonna 2014 annettiin hallituksen esitys OK 17 luvun uudistamista. Siihen sisältyy uusia todistamista koskevia säännöksiä, jotka ovat relevantteja myös ulosottovelallisen kohdalla.

Pääsääntöisesti velallisen itsekriminointisuoja toteutuu, kun kyse on hänen antamistaan tiedoista ja tiedot koskevat muuta kuin samassa menettelyssä tehtyä rikosta. Tämän ohella velallisen tulisi olla rikoksesta epäiltynä. Nykyiset säännökset eivät kuitenkaan takaa velallisen itsekriminointisuoja tyhjentävästi eikä OK 17 luvun uudistus tuo selvää edistystä ulosoton ongelmakohtiin. Velallisen asemaan on monelta osin saatavissa linja vain korkeimman asteen ennakkoratkaisujen kautta.

Avainsanat: itsekriminointisuoja; hyödyntämiskielto; tietojenantovelvollisuus; velallinen; ulosottoselvitys; uhkasakko

Muita tietoja:

Suostun tutkielman luovuttamiseen Rovaniemen hovioikeuden käyttöön

Suostun tutkielman luovuttamiseen kirjastossa käytettäväksi

Suostun tutkielman luovuttamiseen Lapin maakuntakirjastossa käytettäväksi
(vain Lappia koskevat)

SISÄLLYS

LÄHTEET	IV
LYHENTEET	VIII
1 JOHDANTO.....	1
1.1 Taustaa.....	1
1.2 Tutkielman tarkoitus ja tutkimusmenetelmä	1
1.3 Lähteet	3
2 ULOSOTTOVELALLISEN TIEDONANTOVELVOLLISUUDEN PERUSASIASIAT .	4
2.1 Yleistä.....	4
2.2 Velallisen roolit	4
2.3 Mitä tietoja kysytään?.....	4
2.4 Ulosottomiehen keinot tietojen saamiseksi	5
2.4.1 Esitietous ja muut tahot tietolähteinä.....	5
2.4.2 Ulosottoselvitys	6
2.5 Pakkokeinoina uhkasakko ja nouto	8
2.6 Velallisen rikokset	9
2.7 Julkisuus ja sen rajoitukset	11
2.7.1 Tiedot ulosottorekisteristä	11
2.7.2 Asiakirjajulkisuus	11
2.7.3 Asianosaisen ja viranomaisen oikeus saada tietoja	12
2.8 Ulosottomiehen oikeus luovuttaa tietoja	13
3 ITSEKRIMINOINTISUOJA ULOSOTOSSA.....	14
3.1 Tiedonantovelvollisuuden rajoitin.....	14
3.1.1 Edellytykset itsekriminointisuojan vaikutukselle	15
3.2 Taustaa perusoikeuksista	15
3.3 Syytevaara ulosottomenettelyssä.....	16
3.4 Merkittäviä tapauksia itsekriminointisuojusta Suomessa.....	18

4 ITSEKRIMINOINTISUOJA ULOSOTTOSELVITYSTEN RAJOITTEENA	21
4.1 Ulosottoselvityksen merkitys	21
4.2 Peräkkäiset ulosottoselvitykset.....	22
4.2.1 Ulosotossa annettujen tietojen merkitys	23
4.2.2 Muissa menettelyissä annettujen tietojen merkitys	28
4.2.3 Uhkasakko vs. itsekriminointisuoja.....	29
4.2.4 Onko itsekriminointisuoja voimassa vain silloin, kun epäillään rikoksesta?	33
4.2.5 Velallisen katuminen ja ulosottomiehen harkinta	36
4.2.6 Todistajan vaitiolo-oikeudesta.....	37
4.2.7 Menettelyn ulkopuolella tehty rikos	39
4.3 OK 17 luvun uudistus ja hyödyntämiskielto	41
5 ARVIOITA OIKEUSTILASTA	44
5.1 Velkojan asema.....	44
5.2 Huomioita ulosottovalitusasiasta, Helsingin hovioikeus U 11/1381.....	46
5.3 Erityisiä seikkoja	49
5.4 Johtopäätökset	55
6 LOPUKSI: KUKA SAA VELALLISEN SUOJAA PALOMUURIMALLILLA?	64
6.1 Kuka on velallisen roolissa tiedonantovelvollinen?	65
6.1.1 Luonnollinen henkilö.....	65
6.1.2 Yhteisö.....	67
6.2 Näkökohtia velallisen rooleista	68
6.3 Ketä suojataan palomuurimallilla?	69

LÄHTEET

Kirjallisuus

Aarnio, Aulis: Luentoja lainopillisen tutkimuksen teoriasta. Helsinki 2011.

Ervo, Laura: Nemo tenetur se ipsum accusare, teoksessa *Matkalla pohjoiseen*, Jyrki Virolaisen juhlakirja, Rovaniemi 2003

Frände, Dan: KKO 2009:80 ja sen arviointi, *Lakimies* 2/2010, s. 233-244

Frände, Dan: KKO 2010:41 ja sen arviointi laajemmassa kontekstissa, *Lakimies* 2/2011 s. 402-423

Korvenmaa, Jenni: Itsekriminointisuoja korkeimman oikeuden viimeaikaisessa oikeuskäytännössä, teoksessa *perus- ja ihmisoikeudet rikosprosessissa*, Helsinki 2012

Korvenmaa, Jenni: Itsekriminointisuoja korkeimman oikeuden viimeaikaisessa oikeuskäytännössä – tarkastelun kohteena erityisesti ratkaisut KKO 2009:80 ja KKO 2010:41

Kukkonen Reima: Velallisen petos ulosottomenettelyssä I osa, *Defensor Legis* 6/2010, s. 778-795

Koulu Risto - Havansi, Erkki – Korkea-aho, Emilia – Lindfors Heidi – Niemi, Johanna: *Insolvenssioikeus*, Juva 2009

Linna, Tuula - Leppänen Tatu: *Ulosottomenettely*, Helsinki 2003

Linna, Tuula: *Ulosottokaaren pääkohdat*, Helsinki 2008

Linna, Tuula: Velallisen itsekriminointisuoja konkurssissa – miten ojentautua langettavan ihmisoikeustuomion jälkeen? *Defensor Legis* 2/2012, s. 249–253

Linna, Tuula - Leppänen, Tatu: *Ulosotto-oikeus I, Ulosottomenettely*, Helsinki 2014

Marttila, Mikko: Velallisen myötävaikutusvelvollisuus ja itsekriminointisuoja, Defensor Legis 4/2005, s. 867–877

Marttila, Mikko: Itsekriminointisuoja ja velkojien täytäntöönpanointressi, Lakimies 3/2011, s. 549–569

Pentikäinen, Laura: Itsekriminointisuoja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin takeena ja suhteessa vapaaseen todistusteoriaan, Defensor Legis 2/2012, s. 224-248

Tapanila, Antti: Itsekriminointisuoja tiedonanto- ja toimimisvelvollisuuden rajoitteena, Defensor Legis 5/2010, s. 559–584

Tapanila, Antti: Epäillyn oikeudet ja hyödyntämiskielto hovioikeuksissa, Defensor Legis 1/2014, s. 3-28

Viljanen, Pekka: Todistelutoimikunnan mietinnön arviointia, Defensor Legis 2/2013, s. 144-170

Virolainen, Jyrki – Pölönen, Pasi: Rikosprosessin osalliset, Rikosprosessioikeus II, Porvoo 2004

Vuorenpää, Mikko: Yksi huomio konkurssilakiin ehdotetusta itsekriminointisuojaan liittyvästä palomuurisäännöksestä, Defensor Legis 4/2011, s. 539–540

Vuorenpää, Mikko: Itsekriminointisuojan tulkinta ja sen vaikutukset todisteluun, Edilex lakikirjasto, 2012

Virallisaineisto

HE 46/2014 vp	Hallituksen esitys eduskunnalle oikeudenkäymiskaaren 17 luvun ja siihen liittyvän todistelua yleisissä tuomioistuimissa koskevan lainsäädännön uudistamiseksi
HE 86/2012 vp	Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi konkurssilain sekä takaisinsaannista konkurssipesään annetun lain 24 §:n muuttamisesta
HE 216/2001 vp	Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi ulosottolain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi
LaVM 12/2012 vp	Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi konkurssilain sekä takaisinsaannista konkurssipesään annetun lain 24 §:n muuttamisesta
LaVM 34/2002 vp	Hallituksen esitys laiksi ulosottolain muuttamisesta ja eräksi siihen liittyviksi laeiksi

Säädökset

Ulosottokaari (705/2007)
Ulosottolaki (37/1895)
Oikeudenkäymiskaari (4/1734)
Rikoslaki (39/1889)
Holhoustoimilaki (442/1999)
Perustuslaki (731/1999)
Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta (621/1999)
Laki varallisuus oikeudellista oikeustoimista (228/1929)
Konkurssilaki (120/2004)
Asetus ulosottomenettelystä (1322/2007)
Esitutkintalaki (805/2011)
Yritys- ja yhteisötietolaki (244/2001)

Oikeuskäytäntö

KKO 2002:116

KKO 2002:122

KKO 2003:13

KKO 2005:144

KKO 2009:27

KKO 2009:80

KKO 2011:35

KKO 2011:46

KKO 2012:5

KKO 2012:16

KKO 2012:45

KKO 2013:59

EIT: *Funke v. Ranska* 25.2.1993

EIT: *Weh v. Itävalta* 8.4.2004

EIT: *Marttinen vs. Suomi* 21.4.2009

Helsingin hovioikeus U 11/1381

VL:2013:56

Muut lähteet

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja: Todistelu yleisissä tuomioistuimissa 69/2012

Oikeusministeriön mietintöjä ja lausuntoja: Konkurssilain tarkistaminen 73/2010

Valtakunnanvoudinvirasto, julkaisu 2013:1, Ulosottoimen tilastoja vuodelta 2012

LYHENTEET

UK	Ulosottokaari
KonkL	Konkurssilaki
RL	Rikoslaki
OK	Oikeudenkäymiskaari
JulkL	Laki viranomaisen toiminnan julkisuudesta
EIT	Euroopan ihmisoikeustuomioistuin
EIS	Euroopan ihmisoikeussopimus
KKO	Korkein oikeus
HO	Hovioikeus
KV	Kansainvälinen oikeus
KVY	Kansainvälinen yksityisoikeus

1 JOHDANTO

1.1 Taustaa

Tietojenanto on olennainen osa ulosottomenettelyä. Ulosottomies tarvitsee ulosmittauksen toimittamiseksi ja velkojan saatavan täyttämiseksi riittävästi velallista koskevia tietoja. Ulosottomiehellä on oikeus saada velallista ja hänen varallisuuttaan koskevia tietoja useista eri lähteistä. Yksi merkittävä tietolähde on itse velallinen, jonka tietojenanto-velvollisuus on laaja.¹ Velalliselta voidaan pyytää tietoja vapaamuotoisesti tai erikseen järjestettävässä ulosottoselvityksessä. Velallisella on passiivinen totuusvelvollisuus eli hänen on pysyttävä totuudessa vastatessaan ulosottomiehen kysymyksiin. Velallisen ei tarvitse oma-aloitteisesti antaa tietoja itsestään tai varallisuudestaan.

Laajan tiedonantovelvollisuuden vuoksi ulosottomiehen tai velkojan tietoon saattaa tulla velallista koskevia asioita, joilla voi olla merkitystä muissa prosesseissa kuin ulosottomenettelyssä. Joskus tietojenannon yhteydessä paljastuu velallisen rikollista toimintaa, mistä saattaa aiheutua syytevaara tai saadut tiedot ovat relevantteja jo käynnissä olevassa rikosoikeudenkäynnissä. Velallisella ei ole kuitenkaan velvollisuutta edistää syyllisyyttään tietoja antamalla, mitä kutsutaan itsekriminointisuojaiksi. Ulosottomies ei saa luovuttaa tietoja eteenpäin, jos velallinen on vaarassa joutua syytteen vaaraan.

Ulosotossa tiedonantovelvollisuuden osalta noudatetaan palomuurimallia, joka tarkoittaa ulosottomiehen ja velkojan vaitiolovelvollisuutta. Toisin kuin konkurssimenettelyssä, velallisella ei ole oikeutta vaieta vaan hänen on vastattava tyhjentävästi ulosottomiehen kysymyksiin. Velallisen täyttäessä tiedonantovelvollisuuttaan, palomuurilla on tarkoitus taata velallisen oikeus itsekriminointisuojaan. Palomuri ei kuitenkaan suojaa velallista kaikkien mahdollisten rikosten osalta. Ulosottomiehellä ei ole velvollisuutta vaieta seikasta, joka liittyy samassa ulosottomenettelyssä tehtyyn rikokseen.

1.2 Tutkielman tarkoitus ja tutkimusmenetelmä

Itsekriminointisuoja hallinnollisissa menettelyissä on melko uusi ulottuvuus. Suomessa kyseistä periaatetta koskevat kysymykset nousivat näkyvimmin pinnalle 2000 –luvun

¹ Linna - Leppänen 2003, s. 447

puolella. Ulosotto- ja konkurssimenettelyjä koskevaa itsekriminointisuoja on suhteellisen runsaasti käsitelty oikeuskäytännössä ja tutkijoiden keskuudessa. Kuitenkin tästäkin aiheesta on löydettävissä sellaisia ulottuvuuksia, joita ei liiaksi ole tuotu esille.

Tutkielmani tarkoituksena on selvittää itsekriminointisuojan vaikutusta peräkkäisissä ulosotto selvityksissä. Ongelma on hyvin monisävyinen, ja siihen ei ole löydettävissä helppoa ratkaisua. Pyrin tuoda esille erilaisia tilanteita, joissa velallisen oikeus hyötyä itsekriminointisuojusta on epäselvä. Ensisijaisena tutkimukseni kohteena on velallinen, joka on ulosottomenettelyssä tehnyt rikoksen esimerkiksi salaamalla tietoja ja joutuu myöhemmissä ulosotto selvityksissä myötävaikuttamaan rikoksen selvittämiseen. Pohdin ongelmaa monelta eri suunnalta, muun muassa voidaanko tilanteessa uhkasakko tuomita maksettavaksi sekä hyötyykö itsekriminointisuojusta velallinen, joka ei ole vielä rikoksesta epäiltynä. Ulosoton itsekriminointisuojusta on olemassa selkeitä vaikuttavia säännöksiä, mutta niitä sovellettaessa herää muutamia askarruttavia kysymyksiä.

Tutkimuksessani olen käyttänyt oikeusdogmaattista eli lainopillista metodologiaa. Tällä metodilla systematisoidaan ja tulkitaan voimassa olevia säännöksiä.² Sen avulla pyritään etsimään vastausta siihen, mikä on tietyn säännöksen merkityssisältö.³ Tulkitsen itsekriminointisuoja ja ulosottovelallisen tiedonantovelvollisuutta koskevia säännöksiä ja selvitän, että miten ne vaikuttavat esittämissäni tilanteissa. Arvioin sitä, että ovatko nykyiset säännökset riittäviä vai tarvittaisiinko lisää sääntelyä. Tutkimuksessani pohdin myös tuoretta hallituksen esitystä oikeudenkäymiskaaren uudistamisesta. Lakiuudistuksella olisi vaikutusta käsittelemääni aiheeseen.

Tutkimisobjekti on pääasiassa velallinen. Kuitenkin sivuan viranomaisia koskevaa tietojenantoa, koska etenkin ulosottomiehen tietojenluovutuskielloilla on merkitystä velallisen itsekriminointisuojan toteutumisen kannalta. Velallinen esiintyy eri rooleissa, kuten luonnollisena henkilönä, kuolinpesän osakkaana tai yhteisön edustajana. Suurin osa esimerkeistäni ja pohdinnastani koskee luonnollista henkilöä. Tämä on perusteltua, koska suurin osa ulosottovelallisista on luonnollisia henkilöitä. Vuonna 2012 oli 223 842 luonnollista henkilöä ja 18 130 oikeushenkilöä ulosottovelallisena.⁴

² Aarnio 2011, s. 1

³ Aarnio 2011, s. 109

⁴ Valtakunnanvoudinvirasto, Ulosottoimen tilastoja vuodelta 2012

Esityksen aluksi käyn läpi perusasioita velallisen tiedonantovelvollisuudesta ja ulosoton julkisuudesta sekä käsittelen itsekriminointisuojaan merkitystä ulosottomenettelyssä. Perusasioiden jälkeen perehdyn tutkimukseni ydinkohtiin. Selvitän itsekriminointisuojaan merkitystä ja laajuutta sellaisen velallisen kohdalla, jolle on tehty useampia ulosottoselvityksiä. Koska kyse on itsekriminointisuojusta, tutkimuksessa on esillä velallista koskevat rikosoikeudelliset näkökohdat. Tutkimuksessa olen pyrkinyt myös selvittämään, missä tilanteissa velallinen saa turvaa itsekriminointisuojusta ja tietojen hyödyntämiskiellosta.

Lisäksi viimeisessä osiossa on katsaus ulosoton palomuurin ulottuvuuteen, toisin sanoen millaisen velallisen antamista tiedoista ulosottomiehellä on vaitiolovelvollisuus. Tämä koskee myös velallisen puolesta toimivan henkilön oikeutta saada suojaa palomuurista.

1.3 Lähteet

Ulosottovelallisen tiedonantovelvollisuudesta ei ole kirjoitettu kovinkaan laajasti. Käytän tutkielmassani kirjallisuuslähteinä muutamaa prosessi- ja insolvenssioikeutta koskevaa teosta, joissa osin käsitellään rikoksesta epäillyn oikeutta itsekriminointisuojaan ja ulosottovelallisen tiedonantovelvollisuutta. Itsekriminointisuojusta eri maksukyvyttömyysmenettelyissä on kuitenkin viime vuosina kirjoitettu kattavasti artikkeleiden muodossa muun muassa *Lakimies* ja *Defensor Legis* -aikakauskirjoissa.

Olen löytänyt esitykseeni kattavasti tietoa kyseisistä julkaisuista. Käyttämäni kirjallisuus ja artikkelit ovat suurimmaksi osaksi 2000-luvulta. Ulosottoa koskevien säädösten muuttuminen ja ennakkoratkaisukäytäntö ovat vähentäneet vanhemman kirjallisuuden merkitystä. Aiheesta on syntynyt uusia tulkintoja ja käytäntöjä. Ennakkotapausten johdosta teema on hyvin ajankohtainen. Suomalaiset säädökset, hallituksen esitykset ja KKO:n sekä EIT:n ratkaisut ovat tärkeää aineistoa esityksessäni. Viittaan myös Euroopan ihmisoikeussopimukseen, koska sillä on ollut merkittävä vaikutus itsekriminointisuojaan kannalta Suomessa.

2 ULOSOTTOVELALLISEN TIEDONANTOVELVOLLISUUDEN PERUSASIAT

2.1 Yleistä

Ulosottomiehen tavoitteena on saada riittävästi tietoa velallisen varallisuuspöytäkirjasta. Tietojen antamiseen velvoitettuja tahoja ovat velallinen, sivullinen ja viranomainen. Ulosottokaarissa säädetään erilaisista keinoista tietojensaantiin. Ulosottomies voi laajan tiedonsaantioikeuden nojalla pyytää suoraan velvoitetulta taholta olennaisia tietoja. Tarvittaessa ulosottomies toimittaa ulosotto selvityksen tiettyjen perusedellytysten täytyessä.⁵ Ulosottomies voi käyttää pakkokeinoja tiedonantovelvollisuuden täyttämiseksi. Riippumatta siitä, miten tietoja kysytään, velallisella on totuusvelvollisuus. Valehdellessaan tai salatessaan tietoja velallinen voi syyllistyä esimerkiksi rikoslainsäädäntöön velallisen petokseen.

2.2 Velallisen roolit

UK 3:53–55:ssä säädetään tiedonantovelvollisen velallisen käsitteistä. Velallinen on ensinnäkin luonnollisena henkilönä tiedonantovelvollinen. Mikäli hänen toimintakelpoisuuttaan on rajoitettu, holhoustoimilaisa tarkoitettu edunvalvoja on velvollinen antamaan tietoja siltä osin kuin hänen hoidossaan on velallisen varallisuutta. Kuolinpesän kohdalla tiedonantovelvollinen voi olla pesänilmoittaja tai kuolinpesän osakas. Velallisena oleva yhteisö on tiedonantovelvollinen. UK 3:54.1:n 1-4 kohdissa luetellaan yhteisön puolesta olevat tiedonantovelvolliset. Yhteisön toimitusjohtaja tai muu vastaavassa asemassa oleva edustaja ja muut yhtiön toiminnasta vastuussa olevat henkilöt vastaavat etupäässä tiedonannosta ulosottomiehelle. Lisäksi yhteisön tilintarkastaja ja velallisen palveluksessa oleva henkilö voi kysyttäessä olla velvollinen antamaan tietoja, jotka koskevat yhteisön taloutta.⁶

2.3 Mitä tietoja kysytään?

Velallinen on velvollinen antamaan ulosottomiehelle tietoja varallisuudestaan ja toiminnastaan, jolla on taloudellista merkitystä. Lähtökohtaisesti vain tarpeellisia tietoja kysytään.⁷ UK 3:52:ssä säädetään, mitä tietoja ulosottomies voi kysyä. Pykälässä on

⁵ Linna 2008, s. 80

⁶ Linna - Leppänen 2003, s. 452

⁷ Linna 2008, s. 79

listattu kahdeksan kohtaa annettavista tiedoista. Pykälän viimeisessä kohdassa säädetään, että edellisten lisäksi velallisen on annettava ”muut vastaavat tiedot, jotka koskevat hänen taloudellista asemaa ja toimintaa”. Eli pääsääntöisesti ulosottomies saa kysyä vain taloutta ja omaisuutta koskevia tietoja, koska on epätodennäköistä, että muunlaiset tiedot koskisivat ulosottomenettelyä. Toki velalliselta voidaan kysyä tietoja, joita ei ole mainittu UK 3:52:ssa, jos velallinen suostuu vastaamaan ja hänelle on ilmoitettu, että vastaaminen on vapaaehtoista.⁸

Tiedonantovelvollisuus on laaja, muttei tyhjentävä. Erilaisten omistussuhteiden selvittäminen on olennaista, koska ulosottomies tutkii, voiko kyseessä olla UK 4:14:ssä tarkoitettu keinotekoinen järjestely. Kiinteällä omaisuudella on usein merkittävä rahallinen arvo, joten velallisella on monesti houkutus siirtää omaisuutta toisen henkilön haltuun tai nimiin. Tällöin siirto on vain muodollinen, ja maksukyvyttömyysmenettelyn loputtua velallinen järjestää omaisuuden takaisin itselleen.

Velallisella on myös suullisen tietojenantovelvollisuuden lisäksi velvollisuus luovuttaa kirjallista aineistoa. UK 3:62:n mukaan velallisen on luovutettava pyydetessä muun muassa kirjanpitoasiakirjat, yhteisön sopimuksia ja hallintoa koskevat asiakirjat sekä muut velallisen taloudelliseen toimintaan liittyvät asiakirjat. Ulosottomiehen haltuun ottama aineisto on kuitenkin palautettava velalliselle heti, kun niiden käyttäminen ei ole enää tarpeellista (UK 3:51)

2.4 Ulosottomiehen keinot tietojen saamiseksi

2.4.1 Esitietous ja muut tahot tietolähteinä

Ulosottohakemuksen vireille tullessa ulosottomiehellä voi olla hallussaan tietoja velallisesta. Esitietous voi koskea ainakin seuraavia asioita: 1) velallinen on aikaisemmin ollut ulosoton asiakkaana, 2) hakijavelkoja saattaa antaa tietoja tai vinkkejä tai 3) ulosottomies viran puolesta hankkii tietoa muiden tahojen tietokannoista ja tiedostoista.⁹ Etenkin viimeinen kohta osoittaa ulosottomiehen laajan tiedonsaantioikeuden. Viran puolesta käytetään lukuisia eri tietolähteitä velallisen varallisuuden selvittämiseksi. UK 3:66 ja 67:ssä säädetään sivullisen ja viranomaisen tietojenantovelvollisuudesta. Pyydetessä

⁸ Linna – Leppänen 2014, s. 478

⁹ Koulu ym. 2009, s. 527

sivullisen ja viranomaisen on annettava ulosottomiehelle vähintään laissa säädetyt tiedot.

Selvittämistoimet

Ulosottomenettelystä annetun asetuksen 4 ja 5 §:ssä säädetään selvittämistoimista; perusselvityksestä ja jatkoselvityksestä. Perusselvityksessä ulosottomies etsii velallisesta tietoja ulosottorekisteristä ja pyytämällä tietoja asetuksessa säädetyiltä viranomaisilta. Jatkoselvityksessä velallisen olinpaikan ja varallisuuden selvittämistä jatketaan, jos siihen on aihetta. Selvittämistä jatketaan esimerkiksi yhteydenotolla, tapaamisella, ulosotoselvityksellä ja muilla tiedusteluilla. Tietojenetsintä lopetetaan, jos on ilmeistä, ettei velallisen olinpaikkaa tiedetä eikä varallisuutta löydy.

2.4.2 Ulosottoselvitys

Velalliselle esitetään kysymyksiä joko vapaamuotoisesti tai erillisessä ulosottoselvityksessä, josta säädetään UK 3:57–63:ssä. Ulosottomies voi esimerkiksi sattumalta tavata velallisen ja siinä tilanteessa esittää kysymyksiä velalliselle. Velallisella on kaikissa tilanteissa totuusvelvollisuus. UK 3:56:n mukaan ulosottomies voi vapaamuotoisesti kysellessään muistuttaa velallista totuusvelvollisuudesta sillä uhalla, että väärän tiedon antamisesta tai salaamisesta voi seurata rangaistus. Ulosottoselvitys on eri menettely, jossa ulosottomiehellä on velvollisuus muistuttaa velallista totuusvelvollisuudesta. Vapaamuotoisesta tietojenhankkimisesta ei ole erillisiä säännöksiä. Tällöin ulosottomiehen menettely jää yleisen asianmukaisuuden vaatimuksen varaan.¹⁰ Eli ulosottomiehen tulisi käyttää ”hyvää pelisilmää” kysellessään velalliselta tietoja julkisella paikalla, jossa on sivullisia kuulolla.

Ulosottoselvitys on lähtökohtaisesti velalliselle ennalta ilmoitettava toimitus, joka yleensä järjestetään ulosottoviraston tiloissa. Ulosottoselvityksessä kuulustellaan velallista kysymys-vastaus -tekniikalla.¹¹ Toimituksen järjestämisen pääsyynä ei ole epäily velallisen epärehellisyydestä vaan se on normaali käytäntö. Silloin velalliselta ei ole perusselvityksessä löytynyt ulosmitattavaa varallisuutta. Ulosottomies selvittää perusteellisesti velallisen varallisuuden määrän. Toisaalta ulosottoselvitys on korostetun tar-

¹⁰ Linna - Leppänen 2003, s. 447

¹¹ Linna 2008, s.82

peellinen, jos epäilläänkin epärehellisyyttä,¹² mikä on mahdollista esimerkiksi leveästi elävän köyhän henkilön kohdalla. Yksinkertaisessa asiassa ulosotto selvitys voidaan järjestää puhelimitse, esimerkiksi tiedustellessa jotakin tiettyä asiaa, kuten kotiosoitetta tai työpaikkaa. Ulosotto selvitystä ei siinä tapauksessa tarvitse toimittaa, jos ulosottomiehellä on jo riittävä tietous velallisen varallisuustilanteesta.¹³

Ulosotto selvityksessä ulosottomiehen on pidettävä pöytäkirjaa. Pöytäkirjaan kirjatut tiedot voivat olla hyvinkin merkittäviä ja ”haluttua tavaraa” toisessakin tarkoituksessa kuin vain ulosottomenettelyssä. Sen vuoksi pöytäkirja on aina salainen muille kuin ulosottomenettelyn asianosaisille. Ulosottomies laatii myös varallisuus- ja velkaluettelon, jos ne ovat tarpeen. Lopuksi velallinen allekirjoituksellaan vahvistaa luettelon ja pöytäkirjan oikeiksi (UK 3:60.2).

Jotta ulosotto selvitys järjestetään, on täyttyttävä kaksi edellytystä; velkojan saatava ei kerry kokonaan ja velallisen tietoja ei ole muuten riittävän tarkasti selvitetty.¹⁴ UK 3:57:ssä säädetään ulosotto selvityksen toimittamista koskevista määräajoista. Ulosotto selvitys voidaan järjestää useamman kerran ulosottoasian vireillä ollessa. Lähtökohteisesti ulosotto selvitys tulisi järjestää 6-12 kuukauden välein. Ulosotto selvitystä ei tarvitse toimittaa alle kuuden kuukauden aikana, jos ei ole tiedossa, että olosuhteet olisivat muuttuneet. Ulosotto selvitys on toimitettava vuoden kuluttua, jollei se ole ilmeisen aiheetonta. Pykälässä säädetään myös, että ulosottomiehen on vähintään kerran vuodessa tarkistettava velallisen toistuvaistulon määrä. Ilmeisen aiheeton ulosotto selvitys on kärsillä, kun velallisen tulo on muodostunut lähes yksinomaan ulosmittauskelvottomasta tulosta tai muusta sosiaalietuudesta. Jos velallinen on saanut tuloa työttömyysetuuden tai opiskelun perusteella, ulosotto selvitys tulisi toimittaa riittävän usein.¹⁵ Sellainen elämäntilanne on usein väliaikainen, joten tulonsaannissa saattaa tapahtua muutoksia.

Ulosottomiehen on annettava velalliselle kutsu viimeistään kaksi päivää ennen ulosotto selvitystä (UK 3:58). Velallisen on saavuttava paikalle henkilökohtaisesti, ja hän saa käyttää avustajaa, ellei se tuntuvasti vaikeuta täytäntöönpanoa (UK 3:60). Kuitenkaan velallinen ei voi toimia niin, että vain asiamies olisi häntä edustamassa ulosotto selvityksessä. Ulosotto selvitys voidaan kuitenkin toimittaa nopeammallakin aikataululla, jos se

¹² Koulu ym. 2009, s. 529

¹³ Linna – Leppänen 2014, s. 486

¹⁴ Linna 2008, s. 80

¹⁵ Linna – Leppänen 2014, s. 487

velalliselle sopii. Toisaalta toimitusta voidaan siirtää tai lykätä, jos velallinen ei kykene saapumaan paikalle sairauden tai muun perustellun syyn vuoksi (UK 3:61).

Ulosottoselvityksellä on tietojensaannin kannalta merkittävä rooli, joka muuttui vuonna 2003 voimaan tulleilla silloisen ulosottolain muutoksilla. Ulosotolla oli aikaisemmin jälkikäteinen vaikutus, jolla selvitettiin lähinnä syitä varattomuudelle. Lisäksi ulosottoselvitys järjestettiin vain poikkeuksellisesti. Uuden sääntelyn uudistuksen ideana oli pyrkiä estämään varojen kätkeminen ja lahjoittaminen ulosottoperusteen täytäntöönpanokelpoisuuden aikana.¹⁶ Katsottiin, että tietojen selvittäminen ennakolta parantaisi täytäntöönpanon onnistumista.

2.5 Pakkokeinoina uhkasakko ja nouto

Pakkokeinot velallisen tiedonantovelvollisuuden toteuttamiseksi ovat uhkasakko ja nouto. Pakkokeinot edellyttävät nimenomaista säännöstä. Ulosottomiehellä ei ole yleistä toimivaltaa niiden käyttämiseen.¹⁷ Uhkasakkolaista seuraa, mitä uhkasakon asettamis päätöksessä on oltava eritelty. UK 3:56:ssä säädetään, että velallisen kieltäytyessä antamasta tietoja ulosottomies voi velvoittaa hänet siihen sakon uhalla. Tämä on mahdollista vapaamuotoisessakin tietojenannossa. Uhkasakko on annettava tiedoksi velalliselle. Sakon uhalla velallinen voidaan velvoittaa antamaan tiedot heti tai määräajassa. Määräaika voi olla ratkaiseva täytäntöönpanon onnistumisen kannalta. Jos tiedot on annettava heti, mahdollinen omaisuuden siirtäminen ulosottomiehen ulottumattomiin voi olla vaikeampaa. Pääsääntönä on, että kutsu annettava velalliselle viimeistään kaksi päivää ennen ulosottoselvitystä. Näin velalliselle annetaan mahdollisuus valmistautua ulosottoselvityksen antamiseen. Toisaalta ulosottoselvitys voidaan järjestää heti kutsua antamatta, jos siihen on perusteltu syy (UK 3:58).

Velallinen kutsutaan pääsääntöisesti ulosottoselvitykseen ilman uhkia. Jotta pakkokeinoja voidaan käyttää, ulosottomiehellä tulee olla vahva epäily siitä, että velallinen ei noudata kutsua ilman uhkaa.¹⁸ UK 3:59:ssä säädetään ulosottomiehen mahdollisuudesta käyttää ulosottoselvitykseen saapumisen varmistamiseksi sakon uhkaa tai noutoa. Velal-

¹⁶ HE 216/2001 vp

¹⁷ Linna 2008, s. 90

¹⁸ Linna - Leppänen 2003, s. 471

lisen noutaminen ulosotto selvitykseen tehdään poliisin toimesta.¹⁹ Nouto on perinteinen keino varmistaa saapuminen ulosotto selvitykseen. Ulosottomies voi harkintansa mukaan päättää, asettaako hän sakon uhan vai suoritetaanko nouto.²⁰

Ulosottolain ulosotto selvitystä koskevia pakkokeinoja uudistettiin vuonna 2003. Aikaisemmin ei ollut selkeitä säännöksiä uhkasakon käyttämisestä ulosotto selvitykseen saapumisen varmistamiseksi.²¹ Uhkasakko on tasavertainen pakkokeino noutamisen ohella eli ulosottomies tilannekohtaisesti katsoo, kumpaa on järkevämpi käyttää. Uudistusta perusteltiin siten, että uhkasakko olisi tehokkaampi silloin, kun velallinen niskoittelee ulosottomiehen tiedossa olevassa olinpaikassa. Nouto toimisi paremmin tilanteessa, jossa velallinen pakoilee.²² Perustelu on järkevä, koska uhkasakon tiedoksiannon toteutuminen pakoilevalle velalliselle on melko epätodennäköistä.

2.6 Velallisen rikokset

Rikoslain 39. luvussa säädetään velallisen rikoksista. Rikokset ovat jaoteltu kolmeen kategoriaan: 1) velallisen epärehellisyys, 2) velallisen petos ja 3) velkojan suosinta.²³ *Kukkonen* erottelee kaksi ensimmäiseksi mainittua rikosta toisistaan realisoitumisnäkökohdalla.²⁴ Velallisen epärehellisuuden kohdalla velallinen konkreettisesti siirtää tai hävittää omaisuutta velkojien ulottumattomiin. Velallisen toiminta voi täyttää RL 39:1:n tunnusmerkistön, jos hän esimerkiksi lisää perusteettomasti kulutustaan tai siirtää huomattavia määriä omaisuuttaan ulkomailla ja näin pyrkii vähentämään velkojan mahdollisuutta onnistua saatavan perinnässä.

Velallisen petoksen tunnusmerkistö ei edellytä reaalista rahan tai omaisuuden siirtymistä vaan tunnusmerkistö täyttyy velallisen salatessa tietyn seikan tai valehdellessaan omaisuudestaan (RL 39:2). Eli velallinen jättää kertomatta omaisuuttaan, jonka hän on

¹⁹ Itä- ja Keski-Uudenmaan ulosottoviraston vouti totesi tutustuessani virastoon kesällä 2013, että noutoa käytetään hyvin harvoin velallisen ulosotto selvitykseen saamiseksi. Voudin mukaan poliisit eivät ole kovin innoissaan velallisten noutamisesta, koska poliisilla on samaan aikaan käsillä muita ”tärkeämpiä” ja hektisempiä tehtäviä.

²⁰ Linna - Leppänen 2003, s. 472

²¹ HE 216/2001 vp

²² Linna - Leppänen 2003, s. 472

²³ Velallisen epärehellisyys ja velallisen petos sisältävät myös törkeät tekemuodot, jolloin rikoksen tekijä on toimillaan tavoitellut huomattavaa taloudellista hyötyä (RL 39:1a ja 3 §)

²⁴ Kukkonen 2010, s. 781

siinä maksukyvyttömyysmenettelyssä velvollinen kertomaan.²⁵ Ulosottokaarella säädetään erikseen tiedoista, jotka velallinen on velvollinen antamaan (UK 3:52).²⁶

KKO 2000:39 on hyvä esimerkki rikosoikeuden ja maksukyvyttömyysmenettelyjen välisestä suhteesta. Velallinen ei ollut ilmoittanut tekemästään metsänhakkuusopimuksesta ennen ulosmittausta. Velalliselle ei ollut kuitenkaan tehty ulosotto selvitystä, jossa olisi kysytty eri varallisuus oikeudellisista sopimuksista. Ulosottomies ei edes väittänyt pyytäneensä häneltä omaisuustietoja. Velallisella ei ole oma-aloitteista tiedonantovelvollisuutta omaisuudestaan, joten tapauksessa häntä ei voitu tuomita velallisen petoksesta. Ratkaisu on perusteltu RL 3:1:ssä säädetyn rikosoikeudellisen laillisuusperiaatteen kannalta.²⁷ Jotta velallinen voi salata jotakin ulosottomenettelyssä ja syyllistyä velallisen petokseen, tulee ensiksi ulosottomiehen esittää omaisuutta koskeva kysymys velalliselle. Velallisella ei ollut minkään lain nojalla velvollisuutta ilmoittaa metsänhakkuusopimustaan.²⁸

Velallinen voi pyrkiä vähentämään täytäntöönpanon kohteeksi otettavaa omaisuuden määrää valeoikeustoimilla tai keinotekoisilla varallisuusjärjestelyillä. Valeoikeustoimi tarkoittaa velallisen tekemiä omaisuuden siirtoja tilanteessa, jossa sivullinen on vilpittömässä mielessä.²⁹ Keinotekoiset järjestelyt (UK 4:14) tarkoittavat tilanteita, joissa tietyn omaisuuden omistajasta ei ole täyttä selvyyttä. Velallinen on voinut siirtää omaisuutta sivullisen haltuun ulosmittauksen estämiseksi, mutta se ei välttämättä vastaa todellista tilannetta omistajuudesta. Tässä tilanteessa teko ei kuitenkaan täytä RL 39. luvun velallisen rikosten tunnusmerkistöjä.³⁰ Keinotekoisien järjestelyiden ja valeoikeustoimien arviointiin vaikuttaa läheisesti UK 3:52:n 6 kohdan mukainen omaisuuteen koskevan määräämisvallan ilmoittamisvelvollisuus³¹

²⁵ HE 66/1988, s. 164

²⁶ Kukkonen toteaa (Kukkonen 2010, s. 782), että velallisen petoksen tunnusmerkistössä ei suoraan mainita omaisuuden täytäntöönpanokelpoisuutta tai tietojen ilmoitusvelvollisuutta ja sen sisältöä. Maksukyvyttömyyttä koskevassa lainsäädännössä on erikseen säädetty ilmoitusvelvollisuuden sisällöstä.

²⁷ Kukkonen 2010, s. 783

²⁸ vrt. KonkL 4:5. Konkurssimenettelyssä velallisen on oma-toimisesti annettava tarpeelliset tiedot omaisuudestaan ja muista olennaisista asioista pesähoitajalle.

²⁹ Valeoikeustoimesta säädetään varallisuus oikeudellisista oikeustoimista annetun lain 34 §:ssä

³⁰ Kukkonen 2010, s. 781

³¹ Kukkonen 2010, s. 783

2.7 Julkisuus ja sen rajoitukset

Ulosotossa toteutetaan julkisuusperiaatetta, mutta ulosoton julkisuutta on säännöksillä merkittävästi rajoitettu. Julkisuutta voidaan tarkastella kahdella tavalla; ulosottorekisteritietojen julkisuus ja muiden asiakirjojen julkisuus.³² Jokaisella on oikeus saada tietoja valtakunnallisesta ulosottorekisteristä. Julkisuus ei ole täydellistä, koska suurin osa ulosottoa ja velallisia koskevista tiedoista on salassa pidettäviä. Yleisöllä ja sivullisilla on rajoitetuimmat oikeudet tiedonsaantiin. Huomionarvoista on myös tiedonpyytäjän henkilöllisyyden taltioiminen rekisteriin. Yleisön anonymiteettia ei ole, joten velallinen saa halutessaan tietää, kuka on pyytänyt ulosottorekisteristä häntä koskevia tietoja. Asiaan osallisilla ja viranomaisilla on laajemmat oikeudet velallista koskeviin tietoihin ulosottoasiassa kuin yleisöllä. Asiaan osalliset ovat olennaisessa roolissa tutkimukseni tiedonantovelvollisuuden ja itsekriminointisuojaan välisestä suhteesta. Seuraavaksi on syytä kartoittaa julkisuuden perusteet asianosaisnäkökulmasta.

2.7.1 Tiedot ulosottorekisteristä

UK 1:30:ssä säädetään, että ulosottorekisteriin talletetut tiedot, joista voidaan antaa 31 §:n 1 momentissa tarkoitettu todistus, ovat julkisia, ja muut rekisteritiedot salassa pidettäviä. Tietojen pyytäjälle annetaan todistus, jossa on maksimissaan UK 1:31:ssä luetellut tiedot. Julkisia ovat muun muassa velallisen henkilöllisyys, ulosottoasia ja sen vireiläoloaika sekä saatavan määrä.

2.7.2 Asiakirjajulkisuus

Ulosoton asiakirjat esimerkiksi paperisina versioina voidaan julkisuuden osalta rinnastaa ulosottorekisterin julkisuuteen.³³ Se, millä ”alustalla” tiedot ovat, ei vaikuta salassa pidettävyyteen. Viranomaisten toiminnan julkisuudesta annetun lain 24.1 §:n 23 kohdassa säädetään, että ulosottoviranomaisen asiakirjat ovat salaisia siltä osin kuin ne sisältävät sellaisia tietoja, jotka ulosottorekisteriin merkittyinä olisivat ulosottokaaren mukaan salaisia, sekä tiedot luonnollisesta henkilöstä ulosottovelallisena ja ulosottoselvitys. Eli asiakirjoista voidaan antaa UK 1:31:ssä luetellut tiedot velallisesta ja ulosotto-

³² Linna 2008, s. 39

³³ Linna 2008, s. 40

asiasta. JulkL 24.1 §:ssä säädetään useista muista salassa pidettävistä tiedoista viranomaisen eri asiakirjoissa. Kyseisen pykälän perusteella ulosottomiehen asiakirja voi olla siltä osin salainen, jos se sisältää esimerkiksi tietoja velallisen liikesalaisuuksista tai perhe-elämästä.³⁴

2.7.3 Asianosaisen ja viranomaisen oikeus saada tietoja

Asianosaisen tiedonsaantioikeuden perussäännös on JulkL 3:11, joka takaa asianosaisjulkisuuden. UK 1:34:n mukaan asianosaiselle voidaan pyydettyä antaa tuloste, joka sisältää asianhallintatietoja. Lisäksi asianosaisella on luonnollisesti oikeus saada samanlainen tuloste, joka voidaan antaa yleisölle. UK 3:91:ssä säädetään asianosaisen oikeudesta tietoihin, kun hän tarvitsee niitä takaisinsaantikanteen tai ulosottooperusteen määräjän jatkamiskanteen nostamiseksi tai velallisen konkurssiin hakemiseksi. Tietojenantamista harkittaessa otetaan huomioon saatavan suuruus ja edellä mainittujen erityistointien tarpeellisuus. Ulosottokaarissa säädetään vielä erikseen asianosaisen eri oikeuksista asiakirjoihin ja asian tietoihin.

Ulosottoviranomaisten kesken tietoja voidaan luovuttaa melko vapaasti, mutta edellytyksenä on tietojenkäyttö nimenomaan ulosotto- tai hallintoasiassa. Ulosottoasiaan sisältyviä arkaluonteisia tietoja luovutetaan toisille ulosottoviranomaisille vain välttämättömien osin. UK 1:26:ssä säädetään tiedoista, joita ulosottoviranomaiset voivat salassapitosäännösten estämättä luovuttaa ulosottolaitoksen sisällä. UK 1:33:n mukaan muilla viranomaisilla on oikeus saada heille tarpeellisia asianhallintatietoja tehtäviensä hoitamiseksi.

Ulosottomies voi pyydettyä luovuttaa yksittäistapauksittain tietoja muillekin viranomaisilla ja tuomioistuimille. UK 3:70.1:n 1-8 kohdissa on lueteltu ne viranomaiset, joilla on oikeus pyydettyä saada velallista koskevia tietoja. Säännöksessä on myös erikseen määritelty, että mitä tarkoitusta varten tietoja voidaan antaa. Viranomaisten välinen toimiva yhteistyö on tärkeää, mutta uskon, että ulosottoviranomainen edellyttää tietojen käyttöperusteen esittämistä viranomaisen pyytäessä tietoja. Esimerkiksi syyttäväviranomainen pyytää ulosottovirastolta henkilöä koskevia tietoja sakon muuntorangaistuksen harkintaa varten.

³⁴ Linna 2008, s.40

Samana säännöksen 2 momentin nojalla ulosottomies saa ilmaista tuomioistuimelle 1 momentissa tarkoitettua asiaa, ulosottovalituksen, täytäntöönpanoriidan ja takaisinsaatiasian käsittelyä varten tarpeelliset ulosottoasiaan liittyvät tiedot. Mitä 73 §:ssä säädetään, ei estä ilmaisemasta tarpeellisia tietoja tuomioistuimelle *ulosottovalituksen ja täytäntöönpanoriidan* käsittelyä varten, vaikka tietojen antaja käyttää oikeuttaan *kieltäytyä todistamasta*.

2.8 Ulosottomiehen oikeus luovuttaa tietoja

Laissa viranomaisten toiminnan julkisuudesta on säädetty ulosottoa koskevien tietojen salassapidosta. JulkL 24.1 §:n 23 kohdassa säädetään ulosoton asiakirjojen, velallisen tietojen ja ulosottoselvityksen salassapidosta. Ulosottokaareissa säädetään erikseen niistä tahoista ja tilanteista, jolloin tietoja voidaan luovuttaa. Ulosottokaaren säännökset osoittavat, mitä tietoja ulosottomiehen on vähintään annettava. Ulosottomiehellä on kuitenkin oikeus oma-aloitteisesti tai pyynnöstä antaa harkintansa mukaan enemmän tietoja, kunhan tiedot ovat tarpeellisia niiden käyttäjälle.³⁵ UK 1:33 on yleissäännös viranomaisten välisestä tietojen luovuttamisesta. Velallisen oikeusturva edellyttää, ettei viranomaisten välinen avoimuus johda siihen, että vaihdetaan myös tarpeettomia tietoja.

Ulosottomies voi myös oma-aloitteisesti luovuttaa rikolliseen toimintaan liittyviä tietoja UK 3:72:n perusteella. Ulosottomiehen oma-aloitteinen tietojen antaminen edellyttää, että on syytä epäillä velallisen syyllistyneen rikokseen. Tieto ei saa olla peräisin velalliselta itseltään. Merkittävää on rikolliseen toimintaan liittyvän tiedon lähde. UK 3:73.1:n 2 kohdassa säädetään vaitiolovelvollisuudesta tilanteissa, jossa rikollista toimintaa koskeva tieto on saatu velalliselta itseltään. Tällaista tietoa ulosottomies ei voi luovuttaa toiselle viranomaiselle.

Rikostiedon luovuttamista koskevaa kysymystä on lähivuosina puitu jopa ihmisoikeustasolla.³⁶ Ulosoton arat tiedot liittyvät useimmiten rikolliseen toimintaan, joten se on keskeinen tema tietojenvaihdossa ulosottomenettelyssä. Kyse on tunnetuksi tulleesta käsitteestä *itsekriminointisuoja*. Laajemmassa skaalassa tietojenantajan suojaan liittyvää

³⁵ Linna – Leppänen 2003, s. 526

³⁶ Esimerkiksi Suomessa vaikuttanut tapaus Marttinen vs. Suomi, EIT 21.4.2009

vaitiolovelvollisuutta kutsutaan lähdesuojaksi.³⁷ Tämä koskee käytännössä kaikkia velallista koskevia arkaluonteisia tietoja.

3 ITSEKRIMINOINTISUOJA ULOSOTTOSSA

3.1 Tiedonantovelvollisuuden rajoitin

Ulosottokaaren mukaan velallisen on annettava kysytyt tiedot ulosottomiehelle, eikä velallisella ole oikeutta salata mitään.³⁸ Jos velallinen vaikenee joiltakin osin, salailu saattaa liittyä aikaisempiin rikollisiin tekoihin, jotka paljastuessaan voisivat saattaa velallisen syytteen vaaraan. Tällaisissa tapauksissa velallista suojaa myötävaikuttamattomuusperiaate eli itsekriminointisuoja.³⁹ Periaate tarkoittaa, että kukaan ei ole velvollisuutta vaikuttaa oman syyllisyytensä selvittämiseen. Itsekriminointisuoja on merkittävä periaate rikosprosessissa, jossa vastaajalla ei ole totuusvelvollisuutta.

Fränden mukaan itsekriminointisuoja kuuluu rikosprosessin pulmallisimpiin ja vaikeimmin hahmoteltaviin suojan muotoihin.⁴⁰ Periaate ajankohtaistui insolvenssimenettelyissä myöhemmin, kun siinä menettelyssä annettuja tietoja hyödynnettiin rikosprosessissa. Ilman käytäntöä ja sääntelyä tietoja vuotaisi rajoituksetta eri menettelyiden välillä. Tietojenvaihto eri prosessien välillä on rajoittunut vastaajan oikeuksien kasvamisen myötä.

Ulosmittauksen tavoite on täyttää velkojan saatava. Ulosmittaus on yksi viimeisistä keinoista maksun saamiseksi, joten velkojalla on suuri intressi saatavan täyttämiseksi. Ulosottomies viran puolesta etsii velallisen omaisuutta ja siirtää varallisuutta velkojalle. Tilanteessa velallisen oikeudet herkästi unohtuvat, ja hänelle voi seurata muitakin odottamattomia seurauksia. Velkoja tai toinen viranomainen voi huomata ulosottomenette-

³⁷ Linna – Leppänen 2003, s. 543

³⁸ vrt. OK 17:24.1, todistajan oikeus vaieta, jos tieto saattaa hänet syytteen vaaraan. Ks. OK 17:12, jonka mukaan rikoksesta epäillyllä ja syytetyllä ei ole velvollisuutta esittää todistetta. Velallisen kannalta on merkityksellistä, onko hän yhtäaikaan ulosottoprosessin kanssa rikosasiassa epäiltynä tai syytettynä. Jos häntä ei ulosottomenettelyn yhteydessä vielä epäillä rikoksesta, hän voi joutua luovuttamaan ulosottoselvityksessä tietoja, jotka voisivat olla merkityksellisiä mahdollisessa rikosoikeudenkäynnissä.

³⁹ Laura Ervo 2003, s.1. Kansainväliset käsitteet: *Nemo tenetur se ipsum accusare*, self-crimination *Korvenmaa (s.240)* täsmentää, että oikeus pysyä vaiti ja itsekriminointisuoja ovat vaikutukseltaan eritasoisia. Vaitiolo-oikeus mahdollistaa antamasta mitään lausumaa, mutta itsekriminointisuoja tarkoittaa lähinnä suojaa joutua antamasta omaa syyllisyyttä osoittavia lausumia painostuksen alaisena.

⁴⁰ Frände 2010, s. 233

lyn edetessä rikoksen tunnusmerkistön täyttävän syytteen alaisen toiminnan. Velallisen laaja myötävaikutusvelvollisuus on herkästi ristiriidassa menettelyllisten ja oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin tunnusmerkkeinä pidettyjen periaatteiden kanssa.⁴¹

3.1.1 Edellytykset itsekriminointisuojan vaikutukselle

Itsekriminointisuoja kuuluu rikosprosessin luonteeseen. Itsekriminointisuoja aktualisoi-
tuu ulosottomenettelyssä silloin, kun velallisen toiminnassa on rikosoikeudellisia seik-
koja. Ulosottoon liittyvä kahden prosessin läsnäolo ei ole ainoa edellytys itsekriminoin-
tisuoja vaikutukselle.

Erityisedellytysten on täytyttävä, jotta itsekriminointisuoja ulottaisi vaikutuksen ulosot-
tomenettelyyn. Samanaikaisuusvaatimus edellyttää, että rikosepäilyllä ja kuulemisella
ulosottomenettelyssä on sopusuhtainen ajallinen yhteys. Yhteysvaatimus tarkoittaa sa-
mojen tosiseikkojen tarpeellisuutta sekä rikosasiassa että ulosottomenettelyssä. Rele-
vanttiusvaatimus edellyttää tiedolta tiettyä merkityksellisyyttä molemmissa prosesseis-
sa. Itsekriminointisuoja ei ole merkitystä silloin, jos kyseessä oleva seikka tai tieto on
merkitykseltään vähäinen. Palomuurin puuttumista koskeva edellytys merkitsee velalli-
sen tietoisuutta siitä, että ilman oikeussuojatakeita tietoja voidaan käyttää rikosproses-
sissa velallista vastaan. Viimeinen edellytys koskee pakkoa tietojenantamiseen. Itsekri-
minointisuoja ei koske velallisen vapaaehtoista toimintaa vaan edellytyksenä on sank-
tiouhan alainen tilanne. Kun velallinen täyttää laajan tiedonantovelvollisuutensa ran-
gaistuksen uhalla, annetut tiedot ovat itsekriminointisuojan alaisia.⁴²

3.2 Taustaa perusoikeuksista

Perustuslain 21 §:ssä säädetään hallinnossa asioivan oikeusturvasta. Oikeusturva on
laaja käsite, jota kansallisella tasolla toteutetaan konkreettisesti muiden lakien nojalla.
Vaikka itsekriminointisuoja ei perustuslaissa nimenomaisesti mainitakaan, sen voidaan
kuitenkin katsoa olevan voimassa yksilölle kuuluvana perusoikeutena ja oikeudenmu-
kaisen oikeudenkäynnin takeena.⁴³ Kansalaisyhteiskuntaa ja poliittisia oikeuksia koskevan
kansainvälisen yleissopimuksen 14 artiklan 3 kappaleen g kohdassa on säädetty, että

⁴¹ Mikko Marttila 2005, s. 868

⁴² Vuorenperä 2012, s. 589

⁴³ Pentikäinen 2012, s. 241. Mm. tapauksessa KKO 2002:116 erivän mielipiteen esittänyt oikeusneuvos Markku Arponen puhuu itsekriminointisuoja perusoikeutena.

rikossyytettä tutkittaessa ketään ei saa pakottaa todistamaan itseään vastaan tai tunnustamaan syyllisyyttään.

Euroopan ihmisoikeussopimuksessa ei ole suoraa säännöstä itsekriminointisuojusta.⁴⁴ Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytännön mukaan EIS 6 artiklassa tarkoitettuihin rikosoikeudenkäynnin takeisiin sisältyy itsekriminointisuoja koskeva periaate.⁴⁵ OK 17:24.1:ssa säädetään todistajan vaitiolo-oikeudesta silloin, kun hänellä on todistaessa vaara saattaa itsensä syytteen vaaraan. RL 15:13.1:n 2 kohdan mukaan perätöntä lausumaa oikeudenkäynnissä koskevia säännöksiä ei sovelleta, jos totuudessa pysyminen on ollut mahdotonta ilman vaaraa joutua syytteeseen rikoksesta. Itsekriminointisuoja kuuluu suomalaisen rikosprosessilainsäädännön perusvaatimuksiin.⁴⁶

Itsekriminointisuojualla ei ole tarkkaa rajaa, mikä määrittää vastaajan oikeuden vaieta seikoista. Ongelmaa voidaan siltä osin, onko tiedot saatu vastaajalta itseltään vai viranomaisen toimesta. Lisäksi tilanne on erilainen, jos vastaaja on jo epäiltynä jostakin rikoksesta tai henkilöstä ei ole mitään epäilyä vielä olemassakaan. Edellä mainittu KP-sopimuksen säännös suojaa vain rikoksesta syytettyä tai epäiltyä. Kyseinen säännös ei suojaa henkilöä, jota ei edes vielä epäillä rikoksesta.

UK 3:73.1:n 2 kohta on itsekriminointisuojuasäännös, joka suojaa velallista silloin, kun tiedot on saatu velalliselta itseltään. Velallinen on antanut tiedot ulosottomenettelyssä, joten ulosottomies ei voi luovuttaa esitutkintaviranomaiselle tietoa, joka olisi relevantti rikosasiassa.

3.3 Syytevaara ulosottomenettelyssä

Ulosottokaaren 3:56:ssä säädetään, että väärän tiedon antamisesta tai tiedon salaamisesta voi seurata rangaistus. Edellä mainituissa UK 3:72 ja 73:ssä säädetään siitä, missä puitteissa velallinen voi joutua syytteen vaaraan. Lähtökohta on se, että velallisella ei ole syytevaraa, jos hän toimii ulosottomenettelyssä rehellisesti. Ulosottomenettelyn ulkopuolella velallinen voi olla kovan luokan rikollinen, mutta kaikki siihen liittyvät tie-

⁴⁴ Korvenmaa 2012, s. 239

⁴⁵ Vuorenperä 2012, s. 585, EIS:ssä ei ole suoraa säännöstä itsekriminointisuojusta, mutta EIT:n ratkaisukäytännön mukaan oikeudenmukaista oikeudenkäyntiä koskevassa EIS:n 6 artiklassa tarkoitettuihin oikeudenmukaisen rikosoikeudenkäynnin keskeisiin takeisiin kuitenkin kuuluu myös itsekriminointisuoja koskeva periaate.

⁴⁶ Korvenmaa 2012, s. 239

dot kuuluvat velallisen lähdesuojan piiriin. Avoimen ja totuudessa pysyvän velallisen tilanne voi kuitenkin muodostua hyvin ongelmalliseksi, koska vaarana saattaa olla syytteen joutuminen rikosasiassa, ellei ole riittäviä oikeussuojatakeita sen estämiseksi.

Korvenmaa kuvailee sekamelskaksi tilannetta, johon liittyy velallisen rikokset ja ulosottomenettely itsekriminointisuojaan kannalta. Velallisen tulisi ulosottomenettelyssä antaa sellaisia tietoja, jotka olisivat relevantteja myös rikosasiassa.⁴⁷ Tällöin hän joutuu myötävaikuttamaan syyllisyytensä selvittämisessä. Mutta jos velallinen päättää salata tiedot, hän on vaarassa joutua syytteen velallisen petoksesta.⁴⁸ Lisään näkemykseen ”sekamelskasta” myös muut rikokset, jotka voivat paljastua ulosottomiehelle velallisen täyttäessä tiedonantovelvollisuuden.

UK 3:72:n mukaan ulosottomies voi luovuttaa rikostiedon, jos velallinen on saattanut syyllistyä virallisen syytteen alaiseen rikokseen, josta ei ole säädetty lievempää rangaistusta kuin neljä kuukautta vankeutta. Tietojen luovuttaminen on mahdollista, jos tiedot ovat peräisin muualta kuin velallista itseltään. Sama tieto velallisen suusta on todennäköisesti itsekriminointisuojaan alaista.

Ulosottomenettelyn tavoitteeseen päästään paremmin, kun velallinen saa suojaa rikostietojen suhteen. Siten velallinen voi olla ulosottoselvityksessä avoimempi lähdesuojan ansiosta. Kuitenkin velallisen totuusvelvollisuus pakottaa hänet vastaamaan kysymyksiin totuudenmukaisesti. Väärän tiedon antamisesta tai salaamisesta voi seurata rangaistus. Velallinen voidaan tuomita muun muassa RL 39:2-5:ssä tarkoitetuista velallisrikoksista. Tällöin velallinen on syylistynyt rikokseen ulosottomenettelyssä ja ulosottomies voi luovuttaa tiedot esitutkintaviranomaiselle.

Myötävaikuttamattomuusperiaatteen mielenkiinto kohdistuu rajatapauksiin siitä, onko velallisen antama tieto itsekriminointisuojaan alaista. UK 3:73.1:n 2 kohta antaa velalliselle suojaa tiedon vuotamiselta esitutkintaviranomaiselle. Jos velallinen vastauksessaan antaa ymmärtää syylistyneensä esimerkiksi törkeään varkauteen velkojensa maksamiseksi, ulosottomies ei käsittääkseni voi luovuttaa tietoa velallisen syytteen saattamiseksi. Velallisen joutuminen syytevaaraan on hänen rehellisyydestään ja avoimuu-

⁴⁷ *Korvenmaan* mukaan, nämä koskee vain niitä velallisen rikoksia, joissa asianomistaja on myös samaa velallista koskevassa ulosottoasiassa velkojana.

⁴⁸ *Korvenmaa* 2012, s. 243

destaan kiinni. Siinä tapauksessa, että velallinen valehtelee tai salaa tietoja ja lopulta vahingossa paljastuu törkeään varkauden tunnusmerkit täyttävä toiminta, ulosottomies voi ilmiantaa velallisen esitutkintaviranomaiselle.

3.4 Merkittäviä tapauksia itsekriminointisuojusta Suomessa

Itsekriminointisuoja nousi insolvenssimenettelyissä pinnalle vahvasti 2000-luvun alussa. Itsekriminointisuoja on tällä hetkellä oikeustieteilijöiden ja käytännön tuomioistuinjuristien ”kuuma peruna”.⁴⁹ Viime vuosikymmenen aikana itsekriminointisuoja on puitu useita kertoja korkeimmassa oikeudessa asti. Kiperiä tapauksia on ilmennyt sekä ulosoton että konkurssin puolella. Huomionarvoista on se, että itsekriminointisuoja koskevat tapaukset ovat vaikuttaneet vahvasti molemmissa menettelyissä. Tässä suhteessa ulosotto ja konkurssi kulkevat käsi kädessä. Ulosoton puolella itsekriminointisuoja on noussut pinnalle ulosottoselvityksessä ja konkurssissa velallisen antaessa tietoja pesähoitajalle. Molemmissa menettelyissä on ongelmana relevanttien tietojen hyödyntäminen muissa prosesseissa.

Korkein oikeus antoi ratkaisun 2002:116 asiassa, jossa oli kyse velallisen oikeudesta vaieta ulosottoselvityksessä vireillä olleen rikosasian esitutkinnan vuoksi. Velallisen oli epäilty syyllistyneen velallisen petoksiin. Henkilölle asetettiin uhkasakko ulosottoselvityksen antamiseksi, mutta hän kieltäytyi vastaamasta sillä perusteella, että ulosottoselvityksessä antamiaan tietoja voitaisiin käyttää todisteena häntä vastaan oikeudenkäynnissä, jossa samat velkojat ovat rikosasian asianomistajia.⁵⁰ Velallinen vetosi oikeudenkäynnissä myötävaikuttamattomuusperiaatteeseen. KKO:n enemmistö katsoi, että velallinen ei voinut vedota itsekriminointisuojaan, koska ulosottoselvitystä ei ollut vaadittu rikoksen selvittämiseksi vaan velallisen omaisuuden kartoittamiseksi.⁵¹ Vähemmistöön jäänyt oikeusneuvos katsoi, että ulosottomenettelyn velkojat ovat olleet samalla mahdollisen rikosasian asianomistajia ja ulosottomenettely sekä rikosasia ovat koskeneet samoja tosiseikkoja.⁵²

Velallinen valitti asiassaan EIT:een. Tuomioistuin antoi ratkaisunsa vuonna 2009, jolloin käytäntö itsekriminointisuojusta Suomessa vakiintui. KKO 2002:116 on ensimmäi-

⁴⁹ Korvenmaa 2012, s. 259

⁵⁰ Finlex, KKO 2002:116

⁵¹ Tapauksessa on merkittävää myös se, että velallinen painostettiin tietojen antoon, koska hänelle asetettiin 200 000 markan uhkasakko.

⁵² Tapanila 2010, s. 573

nen ylimmän oikeusasteen antama ratkaisu, jota on tutkittu EIS 6 artiklan 1 kohdan turvaaman itsekriminointisuojaan valossa. Ratkaisu velallisen oikeudesta vaieta kyseisessä tilanteessa ei tuonut uutta EIT:n käytäntöön, mutta Suomen oikeuskäytännössä se vaikutti näkyvästi. Ratkaisua edeltänyttä oikeustilaa voidaan luonnehtia siten, että itsekriminointisuoja oli voimassa vain silloin, kun henkilöä kuultiin epäiltynä tai syytettynä rikosasiassa. Sen sijaan rikosprosessin kanssa samanaikaisesti vireillä oleviin kuulemis-tilanteisiin suojan vaikutus ei ulottunut.⁵³

EIT kiinnitti ratkaisussaan erityisesti huomiota siihen, että ulosottoasia ja rikosasia koskivat samoja tosiseikkoja. Lisäksi EIT piti uhkasakon tuomitsemista itsekriminointisuoja loukkaavana menettelynä.⁵⁴ Syytetyn oikeus olla vaiti ja olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen olivat yleisesti tunnustettuja kansainvälisiä normeja, jotka sisältyivät olennaisena osana oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin.⁵⁵ Velallinen ei korkeimmassa oikeudessa saanut UK 3:73:n suojaa, koska säännös otettiin lakiin vasta vuonna 2004.⁵⁶

Suomi kehitti velallisen perusoikeussuojaa ulosotossa ennen kuin EIT puuttui ratkaisukäytäntöön. Velallinen ei voinut hyödyntää uutta ulosottokaaren pykälää, koska kyse oli vuonna 2000 annetusta ulosottoselvityksestä. Lainsäätäjä huomasi tuolloin asiaan liittyvän perusoikeusongelman. UK 3:73:ää on kirjallisuudessa usein kutsuttu ulosoton itsekriminointisuoja säännökseksi. Hallituksen esityksessä todetaan, että ulosottomiehen on saatava täytäntöönpanon toimittamiseksi tarpeelliset tiedot siitä riippumatta, liittyykö asiaan myös rikollista menettelyä. Toisaalta velallisen totuudessa pysymisen korostuminen, aikaisempaa yksityiskohtaisemmat säännökset tietojenantovelvollisuudesta sekä viranomaisten välisen tietojenvaihdon lisääntynyt sääntelytarkkuus antavat aiheen aiempaa yksityiskohtaisemmin säännellä velalliselta saatujen tietojen luovuttamista.⁵⁷

Tapauksessa KKO 2009:27 oli niin ikään kyse velallisen oikeudesta jättää ilmoittamatta omaisuuttaan. Velallisen epärehellisyystestä syytteessä ollut A oli konkurssissaan pesäluettelo vannotessaan jättänyt ilmoittamatta omaisuuttaan sillä perusteella, että hän näin menetellessään olisi myötävaikuttanut oman syyllisyytensä selvittämiseen vireille ol-

⁵³ Vuorenperä 2011, s. 539

⁵⁴ Korvenmaa 2012, s. 242

⁵⁵ Finlex, Marttinen 21.4.2009

⁵⁶ Tapanila 2010, s. 574

⁵⁷ HE 216/2001, s. 170

leessa rikosoikeudenkäynnissä. Kysymys siitä, oliko A syyllistynyt törkeään velallisen petokseen. EIT:n ratkaisu Marttisen tapauksessa annettiin vain neljä päivää edellä mainitun tapauksen jälkeen. EIT:n ratkaisun johtopäätös tarkoitti, että velallisella oli oikeus vaieta insolvenssimenettelyssä seikasta, joka saattaa olla merkityksellinen vireillä olevassa rikosasiassa.⁵⁸ KKO 2009:27 tapauksessa vastaaja vaati tuomion purkamista, koska siinä oli rikottu EIS:n 6 artiklan turvaamaa itsekriminointisuoja. Tuomio oli ristiriidassa EIT:n käytännön kanssa.

Ratkaisussa KKO 2009:80 edellä mainittu tuomio purettiin ja syyte hylättiin OK 31:8.1:n 4 kohdan nojalla, joka edellyttää ilmeisen väärää lain soveltamista. Korkein oikeus mukaili EIT:n tuoretta ratkaisukäytäntöä ja perusteli, että konkurssissa annettavaksi vaaditut tiedot olivat sellaisessa yhteydessä samaan aikaan vireillä olleen rikosasian kanssa, ettei henkilöllä ollut velvollisuutta luovuttaa tietoja.⁵⁹ KKO:n mukaan oli olennaista, että annetuilla tiedoilla *olisi saattanut* olla merkitystä vireillä olevassa rikosasiassa. Eli periaatteessa ei vaadittaisi suoraa näyttöä siitä, että tiedot olisivat ratkaisevia seikkoja rikosasiassa.⁶⁰ KKO asetti itsekriminointisuojan voimassaolon edellytyksenä olevien tietojen näyttöarvon huomattavan matalaksi. *Tapanila* toteaa, että KKO 2009:80 on seikkaperäisesti perusteltu ja noudattaa EIT:n ratkaisulinjaa. Kuitenkin se antaa EIS 6 artiklan 1 kohtaan verrattuna vahvemman itsekriminointisuojan syytteessä olevalle konkurssi- tai ulosottovelalliselle.⁶¹

Marttisen tapauksen jälkeen käytäntö selkiytyi Suomessa. Käytäntö oli vakiintunut EIT:ssä jo 2000-luvun alussa, joten korkein oikeus oli noudattanut pidemmän aikaa eurooppalaisesta linjasta poikkeavaa tulkintatapaa. Suomalaisessa oikeuskäytännössä oli perinteisesti katsottu, ettei henkilö nauttinut itsekriminointisuoja rikosprosessin kanssa samanaikaisesti vireillä olleissa insolvenssimenettelyissä.⁶² EIT:n Suomea koskenut ratkaisu oli voitto velalliselle ja yleensäkin oikeusturvalle insolvenssimenettelyissä. Velkojan kohdalla tilanne monimutkaistui, sillä velallinen voi itsekriminointisuojaan vetoamalla salata ulosottomenettelyssä tärkeitä tietoja velkojan kustannuksella. Salatut tiedot voisivat olla esimerkiksi relevantteja menestyksellisen takaisinsaantikanteen aja-

⁵⁸ Koulu ym. 2009, s. 529

⁵⁹ Tapanila 2010, s. 578

⁶⁰ KKO totesi, että ilmoittamalla Helsingissä sijaitsevan kiinteistön rakennuksineen, purjeveneen ja yhtiön, velallinen olisi saattanut myötävaikuttaa häntä koskevan rikosasian selvittämistä.

⁶¹ Tapanila 2010, s. 579

⁶² Korvenmaa 2012, s. 241

miseksi.⁶³ Epärehellisellä velallisella on kuitenkin riski jäädä kiinni ”turhasta salailusta”, jolloin häntä vastaan voidaan nostaa syyte insolvenssimenettelyssä tehdystä rikoksesta. Epärehellinen velallinen voi käyttää itsekriminointisuoja väärään tarkoitukseen. Hänen intressissään voi olla tavoite vaikenemisellaan suojata ulosottokelpoista omaisuuttaan.

4 ITSEKRIMINOINTISUOJA ULOSOTTOSELVITYSTEN RAJOITTEENA

4.1 Ulosottoselvityksen merkitys

Ulosottovelallisen tietojenantovelvollisuus järjestettiin alkujaan ulosottovalasäännöksillä. Ulosottoselvitys korvasi ulosottovalan vuonna 1973 ja ulosottoselvitys voitiin tehdä vasta silloin, kun velallinen oli todettu kokonaan tai osittain varattomaksi. Vuonna 1986 käytäntöä muutettiin ulosotolle myötäisemmäksi siten, että ulosottoselvitys voitiin järjestää ulosottomenettelyn kaikissa vaiheissa. Ulosottokaarta edeltävien säännösten taustalla oli ajatus, että ulosottoselvitys toimitetaan vain poikkeuksellisesti.

Hallituksen esityksessä puolletaan säännöllisiä ulosottoselvityksiä ulosoton tehokkuus- ja avoimuustavoitteilla. Useilla ulosottoselvityksillä pysytään paremmin ajan tasalla velallisen varallisuustilanteesta ja pystytään helpommin selvittämään syitä ulosmittauksen tuloksettomuuteen.⁶⁴ Esityksessä myös painotetaan mahdollista ennaltaehkäisevää vaikutusta ulosmittauksen kiertämisjärjestelyissä. Toisaalta useat samaa velallista koskevat ulosottoselvitykset ovat jo tuoneet hyötyjen lisäksi ongelmia, joista ei ole selvitty helpoilla johtopäätöksillä. Velallisen ulosottoa varten antamallaan tiedoilla on oma tietosuoja, ja niitä voidaan käyttää pääsääntöisesti hyödyksi vain siinä menettelyssä.

Velallinen on ulosottoselvityksessä velvollinen antamaan vähintään UK 3:52:ssä eriteltyt tiedot. Ulosoton ”palomuurimallin” mukaan tietyt velalliselta saadut tiedot jäävät poikkeuksetta vain velallisen ja ulosottomiehen väliseksi (UK 3:52.1:n 6-8 kohdat).⁶⁵

⁶³ Koulu ym. 2009, s. 529

⁶⁴ HE 216/2001

⁶⁵ 1) tiedot varallisuusasemaansa vaikuttavista sopimuksista ja sitoumuksista sekä omaisuudesta, joka on hänen määräysvallassaan tai käytössään valtuutuksen tai muun vastaavan perusteen, järjestelyn tai sopimuksen nojalla; 2) tiedot vastikkeellisesti tai vastikkeetta luovuttamastaan omaisuudesta, suorittamistaan maksuista ja tekemistään oikeustoimista, jos tiedot ovat tarpeen sen selvittämiseksi, voidaanko omaisuutta peräyttää ulosottoon takaisinsaantikantein, samoin kuin menettelystä, järjestelystä tai muusta toimenpi-

Salassa pidettäviä ovat pääsääntöisesti velalliselta itseltään saadut hänen varallisuuttaan ja taloudellisia sitoumuksiaan koskevat tiedot. Velallisen on vastattava kaikkiin ulosottomiehen esittämiin kysymyksiin totuudenmukaisesti. Eli lähtökohtaisesti velallisen rehellisesti antamat lausumat ovat itsekriminoivia, kun niillä on yhteyksiä jonkin vireillä olevan rikosasian kanssa.

4.2 Peräkkäiset ulosottoselvitykset

Velallinen saattaa olla ulosotossa useita vuosia, kunnes velka tulee maksetuksi tai raukeaa. Ulosottoselvitysten tarve kasvaa etenkin, jos velallisen omaisuudessa tai toiminnassa tapahtuu muutoksia. UK 3:57:ssä on lueteltu ajalliset puitteet ulosottoselvitysten pitämiseksi.

Ulosottoon liittyy paljon tilanteita, joihin ei ole vielä sovellettavissa yksiselitteisiä säännöksiä tai oikeuskäytäntöä. Seuraavassa tarkastelen näitä esille tulleita ongelmatilanteita ja pyrin arvioimaan niitä nykyisten oikeuslähteiden valossa. Ulosottoselvityksen tarkastelun kannalta on pidettävä erillään neljä olennaista asiaa:

- A) Velallinen on saattanut syyllistyä ulosottomenettelyssä tehtyyn rikokseen
- B) Velallinen on saattanut syyllistyä rikokseen ulosottomenettelyn ulkopuolella

- 1) Ulosottomies on itse selvittänyt tiedon⁶⁶
- 2) Tieto on peräisin velalliselta itseltään

Käsillä on neljä erilaista tilannetta, joita voidaan tutkia velallisen itsekriminointisuojaan kannalta.⁶⁷ Kysymys on siitä, ovatko ulosotossa esille tulleet tiedot itsekriminointisuojaan alaisia, ja näin ollen kuuluvat hyödyntämiskiellon piiriin mahdollisessa rikosprosessissa.⁶⁸ Tässä esityksessä ei ole tutkielman pituuden vuoksi mahdollista tarkastella kaikkia neljää tilannetta perusteellisesti.

teestä, joka on vaikutukseltaan tällaiseen oikeustoimeen rinnastettava; 3) muut vastaavat tiedot, jotka koskevat hänen taloudellista asemaansa ja toimintaansa.

⁶⁶ 1 ja 2 -kohtien ”tiedolla” tarkoitan tässä yhteydessä seikkaa, jolla on merkitystä sekä velallisen ulosottoasiassa että rikosasiassa.

⁶⁷ Kehittämässäni mallissa kyseiset tilanteet luodaan yhdistämällä kirjain ja numero (esim. A1, B2 jne). Itsekriminointisuojaan ulosotossa voidaan tarkastella monesta eri näkökulmasta, joten katsoin parhaaksi tehdä jaottelun erilaisille itsekriminointisuojaan tilanteille, jotta esitys olisi mahdollisimman selkeä.

⁶⁸ Tänä vuonna on annettu hallituksen esitys HE 46/2014 vp, jossa esitetään säädettäväksi oikeudenkäymiskaaren hyödyntämiskieltosäännös.

4.2.1 Ulosotossa annettujen tietojen merkitys

Tarkastelen tutkielmani kannalta olennaisinta tilannetta (A1.) Velallinen on ensimmäisessä ulosottoselvityksessä saattanut syyllistyä siinä menettelyssä tehtyyn rikokseen, esimerkiksi velallisen petokseen. Ulosottomiehen esitettyä suoria kysymyksiä velallinen on salaillut ja myös valehdellut tosiasioista. Ulosottomies epäilee velallisen syyllistyneen rikokseen ja tekee asiasta rikosilmoituksen. Näin ollen käsillä olevat menettelyä koskevat tiedot voidaan luovuttaa esitutkintaviranomaiselle, koska velallisen epäillään toimineen tietojenantovelvollisuuden vastaisesti ulosottoselvityksessä.

Tilanne muuttuu jokseenkin ongelmalliseksi, jos velalliselle järjestetään useita ulosottoselvityksiä.⁶⁹ *Linna ja Leppänen* ovat tuoneet esille tilanteen peräkkäisistä ulosottoselvityksistä, missä sama velallinen on esitutkinnassa jo aiemmasta ulosottoselvityksestä.⁷⁰ Jos velallinen on esitutkinnassa aikaisemmasta ulosottoselvityksestä, uutta ulosottoselvitystä ei saa toimittaa esitutkintaa palvelevassa tarkoituksessa. Silloin, kun velallinen ei ole esitutkinnassa ja seuraavassa ulosottoselvityksessä jatkaa salailua ulosottomiehen kysyessä samoista seikoista, kyseessä on saman rikoksen jatkaminen.

Jos myöhemmässä ulosottoselvityksessä ulosottomies asettaa velallisen uhkasakon tietojen antamiseksi, jotka koskevat mahdollista rikosta aikaisemmassa ulosottoselvityksessä, loukataan itsekriminointisuoja.⁷¹ Tällöin menettely on ajautunut ”umpikujaan”, jolloin keinot olennaisten tietojen saamiseksi loppuvat. Velallinen vetoaa itsekriminointisuojaan ja kieltäytyy vastaamasta kysymyksiin, jotka koskevat mahdollista rikosta aiemmasta ulosottoselvityksessä. Toki ensimmäisessä ulosottoselvityksessä asetettu uhkasakko voidaan tuomita maksettavaksi. Jos toista uhkasakkoa ollaan tuomitsemassa, velallisen on vedottava itsekriminointisuojaan, jottei uhkasakkoa langettaisi maksettavaksi. Tämän jälkeen on ilmeistä, että velallinen on syyllistynyt rikokseen ulosottomenettelyssä, koska hän vetoaa oikeuteen olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen.

⁶⁹ UK 3:62.1:ssä säädetään, että ulosottoselvitys ei saa kestää yhtäjaksoisesti yli kuutta tuntia. Kun selvitystunteja kertyy enemmän kuin kuusi, ei ole estettä järjestää ulosottoselvityksiä eri päivinä (*Linna - Leppänen 2014, s. 494*)

⁷⁰ *Linna - Leppänen 2014*. Maaliskuussa ilmestynyt uudistettu teos *Ulosotto-oikeus I* käsittelee ulosottomenettelyä.

⁷¹ *Linna - Leppänen 2014, s. 582*

Rikosoikeudellista näkökulmasta tilanne on sinänsä mielenkiintoinen, sillä velallinen voi vaikenemisellaan ”jatkaa rikoksen tekemistä”, eikä häntä lopulta syytettäisi muusta kuin yhdestä rikoksesta. Jos velallinen kertoo totuuden tai ulosottomies löytää itse todisteita velallista vastaan, uusia rikoksia voi ilmetä myöhemmin lisää. Seuraavassa ulosottoselvityksessä ulosottomies voisi jälleen tehdä rikosilmoituksen epäillessään velallisen vilpittömyyttä.⁷² Velallisen rehellisyys ja ulosottomiehen taidokkuus havaita rikoksia tavallaan ohjaavat sitä, kuinka monesta rikoksesta velallista loppujen lopuksi syytetään.

Kuitenkin on huomattava, että *ne bis in idem* – kielto saattaisi estää usean rikoksen tutkimisen samasta ulosottoselvityksestä. KKO 2013:59 käsitteli veroasiaa, jossa henkilölle oli tehty veronkorotus. Myöhemmin samassa asiassa nostettiin syyte veropetoksesta. Kyse oli siitä, voitiinko kyseisen hallinnollisen sanktion lisäksi tuomita rikoksesta, joka koski samoja tosiasioita kuin aiempi veronkorotuksen kohteena ollut vero. KKO päätti, että syyte tuli jättää tutkimatta, koska asiassa oli käytetty jo päätösvaltaa, ja näin rikoksen tutkiminen olisi ollut vastoin *ne bis in idem* -kieltoa.⁷³

Myöhempi ulosottoselvitys voi kuitenkin koskea uusia seikkoja, joita ei ole ollut esillä aiemmissa ulosottoselvityksissä. Tällöin velallinen voidaan velvoittaa vastaamaan kysymyksiin ja toinen uhkasakko voidaan tuomita maksettavaksi.⁷⁴ Lisäksi velallista vastaan voidaan nostaa syyte toisestakin rikoksesta, koska tapaus käsittää eri tosiseikat.

Lähtökohtaisesti tilanne A1 jää itsekriminointisuojaan ulkopuolelle, jos rikokseen vaikuttavat tiedot ovat puhtaasti ulosottomiehen selvittämiä ja ne on saatu ilman velalliselle asetettua sanktion uhkaa. Jos velallinen edelleen vaikenee ja ulosottomies asettaa uhkasakon tietojen antamiseksi, myöhemmin esiin tulevat asiat voivat mennä suoraan itsekriminointisuojaan piiriin.⁷⁵ Ajatellaan, että velallinen on rikostutkinnassa aiemmasta ulosottoselvityksestä. Seuraavassa ulosottoselvityksessä ulosottomies asettaa uhkasakon velalliselle. Tällöin velallinen voisi vedota oikeuteen olla myötävaikuttamatta syyllisyytensä selvittämiseen, koska vastaamalla kysymyksiin hänellä olisi vaara edistää häntä

⁷² Linna – Leppänen 2014, s. 582

⁷³ Tapausta ei ratkaistu kovin yksimielisesti. 5/6 ratkaisuun osallistuneista jäsenistä jätti eriävän mielipiteen. Vrt. Helsingin hovioikeus U 11/1381, tapauksen esittely tutkielmani kohdassa 5.2.

⁷⁴ Linna – Leppänen 2014, s. 583

⁷⁵ Tämän hetkiset säännökset (mm. UK 3:72) antavat ulosottomiehelle oikeuden ilmoittaa ulosottomenettelyssä tapahtuneista rikoksista, toistaiseksi riippumatta siitä, että kuinka monta ulosottoselvitystä on jo ehditty pitää samalle velalliselle. Tilanne on kuitenkin kestävä EIT:n itsekriminointisuojaan koskevan tulkinnan valossa, koska ulosottomies voi välittää esitutkintaviranomaiselle tietoja, joita ilman ulosottomenettelyä ei saisi käyttää hyödyksi rikosprosessissa.

koskevaa rikostutkintaa. Jos tässä vaiheessa velallinen vastaisi ulosottomiehen kysymyksiin totuudenmukaisesti, kyseisiä lausumia ei voitaisi hyödyntää vireillä olevassa rikosasiassa.⁷⁶ Jos tietoja hyödynnettäisiin, se olisi ristiriitaista suhteessa itsekriminointisuojaan. Ulosottoselvitys järjestetään vain ulosottoprosessia palvelevassa tarkoituksessa.

Tämän kaltaisessa tapauksessa on käsillä juridinen jippo, joka voisi ruokkia osapuolten taktikoinnille. Ulosottomiehellä on yksinomainen harkintavalta laatia kysymyksiä velalliselle. Jos kysymykset esitetään uhkasakon asettamisen jälkeen, velallinen voi rikosasian valossa vastata kysymyksiin jokseenkin ”turvallisesti.” Näin ollen kaikki, mikä luetaan vastaukseksi ulosottomiehen kysymykseen jää itsekriminointisuojaan alle, eikä niitä saa luovuttaa esitutkintaviranomaiselle. Samoin tiedot saattavat kuulua hyödyntämiskiellon piiriin, jos ne pääsisivätkin ulosottomiehen hallusta ”vääriin käsiin”. Tämä tarkoittaisi sitä, että tietoja ei saisi käyttää todisteena velallista vastaan rikosasian oikeudenkäynnissä.

Toisaalta velallisen rehellisyys palvelee ulosottoa, koska tällöin mahdollisesti ilmenee ulosmittattavaa omaisuutta. Jos velallinen on aluksi salaillut ja valehdellut koko ajan, mutta myöhemmin vastannut kysymyksiin totuudenmukaisesti, häntä ei saada vastuuseen aluksi tapahtuneista rikoksista, koska myöhemmin kerrotut totuudet ovat itsekriminoivia. Ilman sanktion uhkaa esitetyissä kysymyksissä vilpillisellä velallisella on riski joutua vastuuseen antamistaan vastauksista. UK 3:72:n mukaan ulosottomies voi luovuttaa tiedot esitutkintaviranomaiselle, jos velallinen on saattanut syyllistyä ulosotto-menettelyssä tehtyyn rikokseen. Tällöin ulosottoselvityksen pöytäkirjakin on ilman sanktion uhkaa annettujen tietojen osalta vapaata riistaa syyttävöviranomaiselle.

Tarkastellaan edellä esitettyä tapausta tilanteen A2 valossa. Ulosottoselvityksessä velallinen on antanut omatoimisesti tiedon, joka voisi olla merkityksellinen samaa ulosottoasiaa koskevassa rikosasiassa. Ulosottoselvitys ei välttämättä ole niin virallinen kuin kuvitellaan. Sama velallinen ja ulosottomies voivat tavata useamman kerran eri ulosottoselvityksissä. Ihmiset saattavat keskustella eikä selvitystilanne ole aina pelkkää ”ky-

⁷⁶ Hyödyntämiskiellosta ei ole vielä olemassa yleistä säännöstä Suomessa. Tässä yhteydessä, kun puhun hyödyntämiskiellosta, tarkoitan oikeuskäytännössä muodostunutta linjaa siitä, milloin lausuman on jäätävä oikeudenkäyntiaineiston ulkopuolelle. Jäljempänä käsittelen hallituksen esitystä hyödyntämiskiello-säännöksestä, mikä määrittää soveltamisalan kyseiselle käsitteelle.

symys ja vastaus” – tekniikkaa.⁷⁷ Velallinen saattaa puhuessaan helposti paljastaa hänelle riskialttiita totuuksia. UK 3:73 ulosottomiehen velvollisuudesta vaieta tietyistä velallisen antamista tiedoista ei sovellu tällaisessa tilanteessa, koska ulosottomies ei ole esittänyt velalliselle kysymystä. Jos velallinen omatoimisesti paljastaa riskialttiin tiedon, joka olisi merkityksellinen muussa rikosasiassa kuin ulosottomenettelyä koskevassa rikosasiassa, otaksun tiedon olevan salassapidosta vapaa. Mutta velallinen voi paljastaa vastaavanlaisen ulosottomenettelyyn liittyvän tiedon vastatessaan ulosottomiehen kysymykseen, jolloin tieto jää UK 3:73:n nojalla ”palomuurin” sisälle. Tuoreessa hallituksen esityksessä mainitaan, että jos tietoja luovutetaan vapaaehtoisesti hallinnollisessa menettelyssä, ei niiden käyttäminen ole kiellettyä muussa tarkoituksessa.⁷⁸

Tapauksessa KKO 2010:49 oli kysymys siitä, pitikö ulosottovelallisen ilmoittaa omistuksensa yhtiössä, joka oli perustettu vuosia velallisen petokseen syyllistymisen jälkeen. Aiemmista yhtiöistä oli siirretty saatavia uuteen yhtiöön, ja velallinen katsoi itsekriminointisuojaajan nojalla oikeuden vaieta omistuksestaan yhtiössä. Yhtiön saatavat koskivat vireillä olevaa rikosasiaa. Rikoksen epäiltiin tapahtuneen neljä vuotta aikaisemmin ulosotto selvityksessä. Uusi yhtiö oli perustettu vuosia velallisen petokseen syyllistymisen jälkeen.

KKO katsoi, että omistus yhtiössä ja aikaisemmin toimitettuun ulosotto selvitykseen kohdistunut rikostutkinta koskivat eri tosiseikkoja, joten velallisella oli velvollisuus ilmoittaa omistus yhtiössä.⁷⁹ Ratkaisun keskeisin perustelu on seuraava: ”*Antaessaan tietoja ulosotto selvityksissä vuonna 1999 A ei ole voinut perustellusti arvioida, että hän ilmoittamalla yhtiön omistuksen myötävaikuttaisi oman syyllisyytensä selvittämiseen tutkittavana olleessa rikosasiassa tai että tämän tiedon antaminen heikentäisi hänen puolustautumismahdollisuuksiaan siinä.*” KKO arvioi, että pelkkä omistuksen ilmoittaminen ei olisi sellaisenaan antanut vihiä siitä, että velallinen olisi siirtänyt petoksen kohteena ollutta omaisuutta uuteen yhtiöön. Silloisen ulosottolain mukaan velallisen oli annettava tiedot varoistaan, veloistaan ja tuloistaan. Edelleen velallisen oli annettava luovuttamastaan omaisuudesta ja tekemistään oikeustoimista tiedot, jotka olivat tarpeen

⁷⁷ Vierailin Itä- ja Keski-Uudenmaan ulosottovirastossa syksyllä 2013. Kihlakunnanulosottomies kertoi, että ulosoton ”vakioasiakkaan” kanssa puhutaan monesti myös muustakin kuin hänen varallisuudestaan ja veloistaan.

⁷⁸ HE 46/2014, lakia ei ole vielä hyväksytty eduskunnassa. Esitykseen sisältyy säännös hyödyntämiskiellostä, joka koskee hallinnollisiakin menettelyitä. Esityksen mukaan hyödyntämiskielto tulee kyseeseen vain tilanteessa, jossa on käytetty hallinnollista pakkoa, kuten uhkasakkoa.

⁷⁹ Tapanila 2010, s. 579

sen selvittämiseksi, voidaanko omaisuutta peräyttää ulosottoon.⁸⁰ Ulosottoprosessi on aina ollut hyvin viranomaisjohtoista. Silloista ulosottolakia tulkittiin siten, että velallisen on kerrottava oma-aloitteisesti tosiasiallinen omistuksensa. Tämän jälkeen ulosottomies esittää tarkentavia kysymyksiä, joihin on vastattava totuudenmukaisesti.⁸¹

KKO 2003:13:ssa oli kysymys siitä, että oliko A, joka ei ollut ulosottomenettelyssä ilmoittanut varoinaan yhtiöitä eikä niiden nimissä ollutta omaisuutta, syylistynyt rikokseen. A ei ilmoittanut omistustaan, joten ulosottomies ei pystynyt esittämään täsmentäviä kysymyksiä yhtiön varoista ja veloista. A:n syyksi luettiin törkeä velallisen petos.

UK 3:52:ssa säädetään, että ”velallinen on velvollinen ulosottoasiassa totuudenmukaisesti ilmoittamaan ulosottomiehelle, kun tämä sitä täytäntöönpanossa tarpeellisten tietojen saamiseksi *kysyy* seuraavista asioista...” UK 3:62:ssa säädetään, että velallinen on velvollinen luovuttamaan ulosottomiehelle kirjanpitoaineistoa *kehotuksesta*. Nykyisen ulosottokaaren mukaan velallisella on lähes yksinomaan negatiivinen myötävaikutusvelvollisuus ulosottoprosessissa. Vastuu tietojen hankkimisesta on kokonaan ulosottomiehellä siihen asti, kun hän on esittänyt kysymyksen velalliselle ja tulee velallisen vuoro vastata siihen totuudenmukaisesti. Tehokkaan ulosottomenettelyn kannalta ulosottomiehen on pyrittävä esittämään olennaisia ja tarkkoja kysymyksiä, jotta velallinen joutuisi antamaan mahdollisimman tyhjentävän vastauksen. Hyvän kysymyksen avulla ulosottomies pystyy horjuttamaan velallisen mahdollista aikomusta valehdella tai tunnistaa kertomuksen totuudenvastaisuus.

Aina ei ole helposti arvioitavissa, kuinka relevantti tietty seikka voisi olla rikosasiassa. Vaikka jollakin seikalla ei ole sellaisenaan mitään tekemistä rikosasian kanssa, se voi auttaa päättämään asian todellista kulkua. Sellainen tieto on tavallaan ”johtotieto”, joka antaa osviittaa jostakin tärkeämmästä. Itsekriminoivaksi katsottavan tiedon raja on kuitenkin liikkuva, joten niitä on epäselvissä tilanteissa arvioitava yksittäistapauksittain.

⁸⁰ KKO 2010:49, KKO:n perustelut, 2. kohta.

⁸¹ Ulosottolain 3 luvun 33 § (470/1986)

4.2.2 Muissa menettelyissä annettujen tietojen merkitys

Tapauksessa KKO 2011:35 on linjattu, ettei itsekriminointisuoja tule kysymykseen vielä silloin, kun henkilö ei ole ollut rikoksesta epäillyn asemassa täyttäessään tietojenantovelvollisuuttaan vuosittaisessa veroilmoitusmenettelyssä. Tietojenantovelvollinen joutui antamaan hänelle epäedullisen tiedon, mutta hänen ei voitu katsoa olevan vaarassa vaikuttaa oman syyllisyytensä selvittämiseen, koska rikosepäilyä ei ollut koskaan ollutkaan.

KKO 2012:16 käsitteli velallisen oikeutta itsekriminointisuojaan, kun hän oli epäiltynä neljästä törkeästä velallisen petoksesta. Henkilö oli salannut omaisuuttaan vuonna 2002 ja 2003 ulosottoselvityksissä ja konkurssimenettelyssä. Vuonna 2003 häntä oli kuultu rikoksesta epäiltynä (syytekohtat 1 ja 2). Korkeimmassa oikeudessa käsiteltiin neljää eri syytekohtaa. Rikokset 1 ja 2 tapahtuivat ennen kuin hänelle pidettiin ulosottoselvitys, jossa tapahtuivat rikokset 3 ja 4. Salatessaan syytekohtien 3 ja 4 tiedot hän ei voinut varmistua, että tietoja ei käytettäisi hyödyksi syylliseksi saattamisessa syytekohtien 1 ja 2 osalta, koska ne koskivat samoja omaisuuseriä.

Silloin voimassa olleessa ulosottolaissa ei ollut vielä UK 3:73:n -palomuurisäännöstä, joka asettaa ulosottomiehelle salassapitovelvollisuuden annetuista tiedoista. Näin ollen syytekohtia 3 ja 4 ei voitu lukea hänen syykseen. Konkurssimenettelyssä ja henkilön täyttäessä veroilmoitusvelvollisuuttaan käsillä saattavat olla samat omaisuuserät kuin ulosottomenettelyssä. Jos esimerkiksi henkilöä epäillään velallisen petoksesta ulosottoselvityksessä ja hänen tulisi veroilmoituksessa ilmoittaa rikosepäilyjen kohteena olevista varoista, saattaa muodostua itsekriminoiniva tilanne.⁸²

Arvioitaessa vaitiolo-oikeutta otetaan huomioon seikkojen konkreettinen ja asiallinen yhteys sekä velallisen oletus siitä, että tiedot voisivat olla merkityksellisiä rikosasiassa. Koska vielä ei ole olemassa selkää normia siitä, mitä tietoja ei saa hyödyntää oikeudenkäynnissä, asia ratkaistaan kokonaisharkinnan perusteella.

⁸² Vastaava tilanne on veropetoksen kohdalla, kun henkilö on epäiltynä verotuksessa tehdystä rikoksesta ja hänelle tehdään verotarkastus. KKO 2011:46 koski asiaa, kun henkilö oli antanut verotarkastuksessa vääriä tietoja. Verotarkastus koski kuitenkin samoja tosiseikkoja kuin vireillä olleessa rikosasiassa. Itsekriminointisuojan vuoksi henkilöä ei voitu tuomita veropetoksesta verotarkastuksessa.

Toisaalta konkurssimenettelyssä KonkL 4:5a saattaa suojata konkurssivelallista ratkaisevasti *jälkiselvityksessä*. Itsekriminointisuoja koskevassa pykälässä säädetään, että velallisen ollessa epäiltynä tai esitutkinnassa rikoksesta, hän ei ole velvollinen antamaan tietoja pesänhoitajalle niistä seikoista, joihin epäily tai syyte perustuu. Kun konkurssi on saatettu loppuun ja myöhemmin arvellaan velallisen vielä pitävän hallussaan konkurssipesälle kuuluvaa omaisuutta, pesänhoitaja voi suorittaa jälkiselvityksen (KonkL 19:9). Jos velallista epäillään konkurssimenettelyssä tehdystä rikoksesta, kaikki jälkiselvityksessä kysytyt tiedot luonnollisesti liittyvät siihen rikokseen. Näin KonkL 4:5a antaa velalliselle mahdollisuuden olla myötävaikuttamatta. Katsoisin siis, ettei velallisen tarvitse luovuttaa tietoja.

4.2.3 Uhkasakko vs. itsekriminointisuoja

Ulosottomies asettaa uhkasakon velallisen tietojenannon tehosteeksi. Jos tietojenanto-velvollinen kieltäytyy antamasta tietoja ulosotto selvityksessä, hänet voidaan velvoittaa siihen heti tai määräajassa (UK 3:63). Jos on odotettavissa, että velallinen ei saavu ulosotto selvitykseen, hänet voidaan velvoittaa saapumaan sakon uhalla (UK 3:59). Pääsääntöisesti kutsu ulosotto selvitykseen annetaan ilman uhkia. Uhkasakon asettaminen tai nouto edellyttää *perusteltua aihetta* epäillä, että velallinen ei muutoin noudata kutsua. Lisäksi edellytetään, että ulosotto selvityksen toimittaminen on ulosottoasian kannalta välttämätöntä (UK 3:59.1).

Ulosottomies voi asettaa uuden uhkasakon, vaikka aikaisempaa ei olisi vielä tuomittu maksettavaksi. Kun uutta uhkasakkoa asetetaan, veloitettulle tulee samalla ilmoittaa, että ulosottomies hakee aikaisemman uhkasakon tuomitsemista käräjäoikeudelta. Muussa tapauksessa aikaisemmin tuomittu uhkasakko raukeaa.⁸³ Velallista tulisi kuulla ennen uhkasakon asettamista, jollei se tuntuvasti vaikeuta täytäntöönpanoa.

Jos ulosottomies asettaa velalliselle uhkasakon ulosotto selvitykseen *saapumiseksi*, samaan aikaan ei voida asettaa uhkasakkoa *tietojen antamiseksi* ulosotto selvityksessä, koska muuten aiempi uhkasakko raukeaisi. On oletettavaa, että ulosotto selvitystä välttelevä velallinen on myös vähintään yhtä passiivinen antamaan tietoja ulosotto selvityksessä. Näin ollen ulosottomies tarvitsisi ”samalle päivälle” käytettäväksi kaksi eri pakko-

⁸³ Linna – Leppänen 2008, s. 92

keinoa.⁸⁴ Jos velallinen lopulta pakkokeinon uhalla saapuu paikalle, uskoisin uhkasakon raukeavan sillä hetkellä automaattisesti. En näe estettä sille, että ulosottomies heti tämän jälkeen asettaisi uuden uhkasakon ulosottoselvityksessä tietojenannon tehosteeksi. Kuumeminen ei siinä tilanteessa olisi ongelma, koska velallinen on jo saapunut toimituspai- kalle. Toisaalta ulosottomiehen on järkevää harkita keinojansa suhteessa ulosottoasian intressin suuruuteen ja velallisen passiivisuuteen. Pakkokeinoa tulisi käyttää vasta, kun se on oikeasti tarpeellista.

Itsekriminointisuoja tulee helposti kyseeseen aikaisemman (α) ja uuden rikosepäilyn (β) välillä. Syytteeseen ei voida saattaa henkilöä, joka joutuu salaamaan sen vuoksi, että muuten hän edistäisi rikoksen α selvittämistä. Eli rikos β jää lopulta tuomion ulkopuo- lulle. Tämän lisäksi voidaan joutua mitätöimään muitakin oheisseuraamuksia, kuten uhkasakko. Jos velallinen jatkuvasti vaikenee ulosottoselvityksissä tai konkurssimenet- telyssä, hänelle voidaan asettaa uhkasakko ja tarpeen vaatiessa sitä haetaan tuomittavak- si käräjäoikeudessa.⁸⁵

Tapauksessa KKO 2012:5 henkilö oli konkurssimenettelyssä sakon uhalla velvoitettu täyttämään tiedonantovelvollisuutensa. Kysymys oli siitä, voitiinko uhkasakko tuomita maksettavaksi, kun henkilö oli samaan aikaan vireillä olevassa esitutkinnassa epäiltynä yhtiön toiminnassa tehdyistä rikoksista. Henkilö oli ollut esitutkinnassa rikoksesta epäil- tynä koko sen ajan, kun häneltä oli vaadittu tietoja sakon uhalla. Vaaditut tiedot saattoi- vat koskea samoja seikkoja kuin rikosasiassa. Pesänhoitaja ei väittänyt kysyneensä ve- lalliselta tietoja, joilla ei olisi tekemistä vireillä olevan rikosasian kanssa. Tämän vuoksi ei ollut perusteita uhkasakon asettamiselle.

Itsekriminointisuojan keskeinen sisältö on se, että *rikoksesta epäillyn tai syytetyn* ei tar- vitse vaikuttaa oman syyllisyytensä selvittämiseen rikosprosessissa. Kotimaisessa ja EIT:n oikeuskäytännössä itsekriminointisuojan vaikutus on edellyttänyt aikaisempaa rikosepäilyä tai syytettyä olemista. Samoin tuoreessa hallituksen esityksessä OK 17 luvun uudistamisesta todetaan, että itsekriminointisuoja ulottaa vaikutuksensa vain ri- koksesta epäiltyyn olevaan henkilöön.⁸⁶

⁸⁴ Todennäköisesti ulosottomies sisällyttää ensimmäiseen uhkasakon asettamispäätökseen lausekkeen ”ulosottoselvitykseen saapumiseksi ja tietojen antamiseksi”.

⁸⁵ Uhkasakosta konkurssimenettelyssä säädetään KonkL 3:11:ssä.

⁸⁶ HE 46/2014: Hyödyntämiskielto koski todistetta, joka on hankittu muussa menettelyssä kuin esitut- kinnassa tai rikosasian oikeudenkäynnissä henkilöltä pakkokeinon käyttämisen uhalla tai muutoin vastoin

Linna ja Leppänen esittävät tilanteen, jossa velallinen jatkaa salailua peräkkäisissä ulosotto selvityksissä ja hänet pakotetaan paljastamaan aiemmassa ulosotto selvityksessä tekemänsä velallisen petos.⁸⁷ Vaikka velalliseen ei ole aikaisempien ulosotto selvitysten johdosta kohdistettu rikosepäilyä, pidän tilannetta epäselvänä, ovatko velallisen lausumat myöhemmin itsekriminoivia. On siis huomattava, että velallinen voi joutua myötävaikuttamaan rikosepäilyn syntymiseen. Jos velallinen on samoista seikoista jo ollut rikosepäilyjen kohteena, on selvää, ettei häntä voida pakottaa antamaan tietoja itsekriminointisuojaan vastaisesti, koska on olemassa riski tietojen hyödyntämisestä vireillä olevassa rikosasiassa.⁸⁸

Uhkasakkoa ei saada tuomita maksettavaksi, jos velallinen pakotetaan antamaan tietoja, jotka edistävät häneen kohdistuvaa tutkintaa velallisen rikoksesta.⁸⁹ Velallinen voi olla haastavassa tilanteessa syytteeseen joutumisen kannalta myös ilman erillistä sakon uhkaa. UK 3:56:ssa säädetään, että *tietojenantovelvollista on ulosotto selvityksessä ja tarvittaessa myös vapaamuotoisesti tietoja hankittaessa muistutettava totuusvelvollisuudesta ja ilmoitettava, että väärän tiedon antamisesta tai tiedon salaamisesta saattaa seurata rangaistus*. Velallisella on kussakin ulosotto selvityksessä ”taakkanaan” joka tapauksessa rangaistuksen uhka, jos hän ei vastaa kysymyksiin totuuden mukaisesti. Rangaistuksen uhka ei ole pakkokeino, mutta painostuskeino kuitenkin. Seuraavissa ulosotto selvityksessä velallisen on edelleen UK 3:52:n nojalla ilmoitettava kysytyt tiedot. Jos hän tässä vaiheessa kertoo totuuden, ulosottomies huomaa velallisen tehneen rikoksen aiemmassa ulosotto selvityksessä. Näin velallinen joutuu vaikuttamaan itsensä syytteeseen saattamiseen antaessaan tietoja ulosottomenettelyä varten. Tässä tilanteessa velallinen ei saa suojaa ”palomuurista”, koska UK 3:72:n nojalla ulosottomies voi luovuttaa esitutkintaviranomaiselle tietoja, jos hän epäilee velallisen syyllistyneen ulosottomenettelyssä tehtyyn rikokseen.

Tapauksessa *Funke v. Ranska* EIT katsoi itsekriminointisuojaan loukatun, kun valuuttamääräysten rikkomisesta epäilty oli sakon uhalla velvoitettu antamaan viranomaiselle asiakirjoja, jotka olisivat todistaneet tämän syyllistyneen rikokseen. Henkilö oli kieltäy-

hän tahtoaan, jos hän oli tällöin epäiltynä tai vastaajana rikosasiassa taikka jos esitutkinta tai oikeudenkäynti oli vireillä rikoksesta, josta häntä syytetään.

⁸⁷ Linna – Leppänen 2014, s. 582

⁸⁸ EIT:n oikeuskäytännössä vahvistetun linjan mukaan on merkitystä itsekriminointisuojaan kannalta erityisesti sillä, että käytetäänkö *hallinnollisella pakolla* saatuja tietoja myöhemmin todisteina rikosprosessissa.

⁸⁹ Linna – Leppänen 2014, s. 582

tynyt antamasta asiakirjoja tulliviranomaiselle, minkä johdosta hänet tuomittiin sakko-rangaistukseen ja sen jälkeen uhkasakon nojalla esittämään asiakirjat. EIT katsoi, että viranomaiset olivat yrittäneet pakottaa henkilön esittämään näyttöä tämän tekemäksi väitetystä rikoksesta sen jälkeen, kun asiakirjoja, joiden viranomaiset uskoivat olevan olemassa, ei ollut kyetty *hankkimaan muulla keinoin*.⁹⁰ Tulliviranomaisen tehtävänä on valvoa, ettei tullia koskevia määräyksiä rikota. Jos niitä kuitenkin rikotaan, on tarkoitus saada tekijä rikosoikeudelliseen vastuuseen. Sen vuoksi edellä esitetystä tapauksesta tulliviranomaisella oli vahva intressi saada henkilön esittämään asiakirjat. Kuitenkaan pakkoa ei voida käyttää, jos se loukkaa itsekriminointisuoja.

Ulosottovalitus ulosottoselvityksen johdosta

Velallinen voi hakea muutosta siihen, että ulosottomies on velvoittanut hänet antamaan ulosottoselvityksen. UK 11:9:n mukaan kyseinen *ulosottovalitus* ei keskeytä täytäntöönpanoa, ellei tuomioistuin anna keskeytysmääräystä. Valituspyyntö tulee käsitellä käräjäoikeudessa kiireellisenä ja keskeytyspyyntö on ratkaistava heti (UK 11:15) Jos velvollisuus antaa ulosottoselvitys on objektiivisesti arvioiden epäselvä eikä omaisuuden hukkaamisvaaraa ole, ulosottoselvitystä voidaan lykätä, kun velallinen ilmoittaa hakevansa muutosta.⁹¹

UK 11:8:1:n 1 kohdassa mainitaan, että käräjäoikeudelle toimitettavassa valituskirjelmässä on mainittava täytäntöönpanotoimi tai ulosottomiehen päätös, johon haetaan muutosta.⁹² Muun muassa uhkasakon asettamisesta voi velallinen valittaa. Muutoksenhaku ei kuitenkaan lykkää asianomaisen velvollisuutta noudattaa ulosottomiehen asettamaa velvoitetta, mutta ulosottomies voi itse oikaista päätöstään (UK 3:77). Esimerkiksi velallinen voisi valittaa uhkasakosta, joka on asetettu perusteettomasti, kun velallisen väite koskee hänellä ollutta oikeaa aikomusta saapua ulosottoselvitykseen. Velalliselle on voitu asettaa UK 3:74.1:n mukainen *juokseva* uhkasakko, joka kasvaa ajan kuluessa. Valittajan intressissä on tietenkin minimoida tuon uhkasakon määrä, jos se tuomitaan lopulta maksettavaksi.

⁹⁰ Pentikäinen 2012, s. 236

⁹¹ Linna – Leppänen 2014, s. 490

⁹² Tämän lisäksi 2. kohdassa mainitaan esitettäväksi yksilöity vaatimus ja seikat, 3. kohdassa todisteista ja 4. kohdassa yhteystiedoista.

Valittaja voisi perustella valitustaan myös siten, että uhkasakon asettamispäätös loukkaa itsekriminointisuojaaja ja vaatii, että tuomioistuin antaa keskeytysmääräyksen. Käsittäakseni keskeytysmääräys koskee lähtökohtaisesti tuomion täytäntöönpanoa.⁹³ *Linna ja Leppänen* toteavat, että *asianmukaisuuden vaatimus* voi edellyttää siirtämään ulosotto selvityksen ajankohtaa.⁹⁴ Ei ole olemassa kirjoitettua lakia siitä, että ulosotto selvityksien toimittaminen olisi valituksen johdosta keskeytettävä.

Kuvitellaan klassisesti, että velalliselle asetetaan uhkasakko ja samaan aikaan on vireillä häntä koskeva ulosottomenettelyn ulkopuolinen rikostutkinta. Velallinen tekee ulosottovalituksen sillä perusteella, että toisessa ulosotto selvityksessä häneltä tullaan vaatimaan tietoja, jotka osoittaisivat hänen syyllistyneen aiemmassa ulosotto selvityksessä tehtyyn rikokseen. Näin ollen uhkasakon asettamispäätös loukkaa oikeutta olla myötävaikuttamatta itseään koskevassa rikosasiassa, koska hän joutuu pakkokeinon uhalla paljastamaan tietoja. Olisi kiintoisaa seurata, minkälaiseen ratkaisuun tuomioistuin päätyisi itsekriminointisuojaaja koskevassa asiassa, jota puitaisiin *etukäteen*. Takautuvasti aihe on ollut esillä useamman kerran ylimmillä oikeusasteilla asti. Esittämäni esimerkki on ongelmallinen siksi, että valittajan valitus koskee *samassa prosessissa* aiemmin tapahtunutta rikosta. Sellaista säännöstä ei vielä ole, joka takaisi siinä tilanteessa velalliselle varman itsekriminointisuojaajan.

4.2.4 Onko itsekriminointisuojaaja voimassa vain silloin, kun epäillään rikoksesta?

Virolainen ja Pölönen määrittelevät, että itsekriminointisuojaajan pääsisältö on *rikoksesta epäillyn vaitiolo-oikeus*. Yksi osa epäillyn ja syytetyn vaitiolo-oikeutta on, että kuitenkin päättäessään lausua asiassa henkilöllä ei ole totuusvelvollisuutta toisin kuin asianomistajalla ja todistajalla.⁹⁵ EIT on todennut itsekriminointisuojaajan loukkauksen tapauksissa, joissa rikosprosessin ulkopuolella saatuja tietoja on käytetty näyttönä *myöhemmässä* rikosoikeudenkäynnissä.⁹⁶ EIT on pitänyt riittävänä, ettei rikoksesta epäilty ole voinut tietoja vaadittaessa poissulkea sitä mahdollisuutta, että hänen hallinnollisessa menettelyssä antamiaan tietoja voitaisiin käyttää näyttönä häntä vastaan myöhemmässä rikosasiassa. *Frände* tarkentaa, että mahdollinen rikosprosessi on vaikuttanut henkilön oikeudelliseen asemaan. Tämä tarkoittaa, että vaadittujen lausumien ja mahdollisen ri-

⁹³ ks. UK 2:13

⁹⁴ Linna – Leppänen 2014, s. 490

⁹⁵ Virolainen – Pölönen 2004, s. 303-304. Nykyään myös ulosotto velallisella on totuudessapysymisvelvollisuus.

⁹⁶ Ks. Pentikäinen 2012, s. 237

kosprosessin välillä on riittävä yhteys. Rikosprosessin riski ei kuitenkaan saa olla etäinen tai hypoteettinen.⁹⁷

EIT:n ratkaisukäytännössä on katsottu, että itsekriminointisuoja on loukattu myös tilanteissa, joissa rikossyytetä hallinnollisen menettelyn jälkeen ei ole nostettu tai siitä on luovuttu. EIS 6 -artiklassa tarkoitettua itsekriminointisuoja on todettu yleensä loukatun silloin, kun hallinnolliset menettelyt ovat edeltäneet rikosprosessia tai tapahtuneet rikosprosessin kanssa samanaikaisesti ja kun on käytetty myötävaikuttamiseen painostavia pakkokeinoja.⁹⁸ *Korvenmaa* on tuonut esiin tapauksen, jossa rikosprosessi ei ollut vireillä hallinnollisen menettelyn yhteydessä:

J.B. v. Sveitsi (3.5.2001) kysymys oli veronkorotusmenettelystä. Valittaja oli myöntänyt, ettei ollut ilmoittanut yhtiöstä saamiaan tuloja vaadittavalla tavalla, mutta jätti häneltä vaaditun kirjallisen materiaalin toimittamatta. Verottaja määräsi valittajalle veronkorotuksen ja myöhemmin tuomioistuin kurinpidollisen, kyseisestä laiminlyönnistä johtuvan sakon. *EIT rinnasti tilanteen rikossyytteeseen*, vaikka tapauksessa ei ollut vireillä, eikä näkyvissä mitään valittajaan kohdistuvaa rikostutkintaa. Riittävää oli, että valittaja olisi mahdollisesti voinut tulla ilmaisseeksi jotain sellaista, joka olisi myöhemmin voinut johtaa syytteen nostamiseen veronkierrosta. EIS:n 6 artiklaa oli loukattu.

Jos ulosottomies tekee rikosilmoituksen ensimmäisen ulosottoselvityksen jälkeen, velallisella eli tässä tapauksessa rikoksesta epäillyllä ei luonnollisesti poliisikuulusteluissa ole velvollisuutta puhua totta.⁹⁹ Ulosotto olisi pidettävä ainoastaan velkojen perimistä koskevana prosessina, mutta peräkkäisten ulosottoselvitysten myötä rikosoikeudellinen puoli voi tulla liian merkitykselliseen rooliin. Lähtökohtaisesti velallinen ei saa itsekriminointisuoja ennen kuin häntä konkreettisesti epäillään rikoksesta.¹⁰⁰ Ongelma on siinä, että ulosottomies voi vapaasti luovuttaa poliisille velallisen antamat tiedot, koska ne koskevat ulosottomenettelyssä tehtyä rikosta. Velallisen antaessa tietoja myöhemmissä ulosottoselvityksissä hän ei voi varmistua siitä, ettei antamia tietoja käytettäisi hänen syytteeseen saattamiseksi ensimmäisessä ulosottoselvityksessä tapahtuneesta rikoksesta tai todisteena häntä vastaan myöhemmässä rikosoikeudenkäynnissä. Laissa ei ole olemassa säännöstä, joka estäisi kyseisten tietojen hyödyntämisen muussa menette-

⁹⁷ Frände 2011, s. 403

⁹⁸ Pentikäinen 2/2012, s. 236

⁹⁹ ETL 4:3, Rikoksesta epäillyllä on oikeus olla myötävaikuttamatta sen rikoksen selvittämiseen, josta häntä epäillään.

¹⁰⁰ Esim. tehty rikosilmoitus tai poliisin kuulustelut.

lyssä kuin ulosotossa eikä UK 3:73 estä tässä tapauksessa ulosottomiestä ilmoittamasta tietoja esitutkintaviranomaiselle.

Hallituksen esityksen perusteluissa todetaan olevan tärkeää, että ulosottomies saa kaiken täytäntöönpanon toimittamiseksi tarpeellisen tiedon siitä riippumatta, liittyykö asiaan myös rikollista menettelyä.¹⁰¹ Jos velallinen olisi rikosprosessissa kuultavana samoista seikoista kuin mitä häneltä kysytään ulosottoselvityksessä, voi hän vaieta täysin. Kun taas ulosottomiehen kysyessä ulosottoselvityksessä samoista seikoista kuin mitkä olisivat tulevassa rikosprosessissa kuulustelun kohteena, velallisen on vastattava totuudenmukaisesti. Itsekriminointisuojaan sisimmäinen idea oikeudesta olla myötävaikuttamatta omaan syyllisyyden selvittämiseen ei toteudu peräkkäisten ulosottoselvitysten tilanteessa, vaikka velallinen on lähes rinnastettavassa asemassa rikoksesta epäiltyyn.¹⁰²

Korkein oikeus otti kantaa konkurssivelallisen oikeuteen vedota itsekriminointisuojaan tapauksessa KKO 2002:122. Konkurssivelallinen A oli jättänyt ilmoittamatta omaisuutta pesäluettelossa, koska ei katsonut olevan vielä omistaneensa yhtiöltä saaneita varoja lopullisesti. Vaasan hovioikeus katsoi, että A:n olisi pitänyt ilmoittaa varat pesäluettelossa, mutta totesi, että A ei olisi voinut ilmaista varoja ilman ilmeistä vaaraa joutua syytteeseen rikoksesta. HO sovelsi itsekriminointisuojaan tilanteessa, jossa omaisuuden ilmoittaminen pesäluettelossa olisi aiheuttanut syytevaaran velallisen petoksesta. Tapanila toteaa, että HO sovelsi itsekriminointisuojaan yhdenmukaisesti EIT:n oikeuskäytännön kanssa.¹⁰³ KKO katsoi, että konkurssin tiedonantovelvollisuus palveli yksinomaan konkurssia täytäntöönpanomenettelynä ja oli tarpeen velkojien etujen turvaamiseksi. Tietojen antaminen ei sellaisenaan liittynyt rikosasiaan eikä sillä pyritty selvittämään rikosta. Konkurssivelallinen ei myöskään ollut tietoja antaessaan rikoksesta epäillyn asemassa. Tapanilan mukaan KKO:n käyttämät argumentit osoittavat, että EIT:n itsekriminointisuojaan koskevaa oikeuskäytäntöä on joko tulkittu virheellisesti tai jätetty kokonaan huomioimatta. EIT ei ole nimittäin kiinnittänyt huomiota siihen, mikä tiedonantovelvollisuuden tarkoitus on ollut tai onko tietojenantovelvollinen ollut muodollisesti epäillyn asemassa, jos tämä on tiedot antamalla uskonut joutuvansa syytteen vaaraan.¹⁰⁴

¹⁰¹ HE 216/2001, s. 170

¹⁰² vrt. Marttila 4/2005, s.872: Ari-Matti Nuutila pitää selvänä, että jos velallinen on ennen rikoksen esitutkinnan alkua esimerkiksi salannut omaisuuttaan konkurssimenettelyssä, hän ei tällöin vielä ole EIS 6 artiklan tarkoittama rikoksesta syytetty, eikä velallinen näin ollen myöskään saa artiklan tarjoamaa suojaa.

¹⁰³ EIT: Heaney ja Guinness, Funke ja Shannon

¹⁰⁴ Tapanila 5/2010, s. 575

Vuorenpää toteaa, että itsekriminointisuoja ”on voimassa” ainakin siitä lähtien, kun henkilö on esitutkinnassa määritelty rikoksesta epäillyksi.¹⁰⁵ Samoin Virolainen ja Pölönen mainitsevat, että itsekriminointisuoja tai vaitiolovelvollisuus syntyy viimeistään sillä hetkellä, kun henkilöstä tulee epäilty. Yksiselitteisesti ei voida sanoa, että itsekriminointisuoja ei olisi voimassa jo ennen kuin henkilöstä on tullut rikoksesta epäilty.¹⁰⁶ Korkein oikeus on kuitenkin antanut melko selkeän linjauksen itsekriminointisuojan rajasta täytäntöönpanomenettelyssä:

KKO 2009:80, 11. Itsekriminointisuoja koskeva periaate liittyy nimenomaan rikoksesta epäillyn oikeussuojaan. Se ei siten lähtökohtaisesti tule sovellettavaksi konkurssi- tai muussa pakkotäytäntöönpanomenettelyssä. Väärien tietojen antaminen tai oikeiden tietojen salaaminen tällaisessa menettelyssä voi sellaisenaan olla rangaistavaa itsekriminointisuoja koskevan periaatteen estämättä (Allen v. Yhdistynyt kuningaskunta 10.9.2002). Periaate voi kuitenkin tulla sovellettavaksi myös konkurssi- tai muussa insolvenssimenettelyssä, jos asianomaista henkilöä vastaan on samanaikaisesti vireillä rikossyyte ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan tarkoittamassa itsenäisessä merkityksessä.

Vaikka korkein oikeus on puhtaasti todennut, että *itsekriminointisuoja aktualisoituu insolvenssimenettelyssä, kun samanaikaisesti on vireillä rikossyyte*, se ei mielestäni riitä antamaan ennakkotapauksen vaikutusta peräkkäisten ulosottoselvitysten tilanteeseen. Korkein oikeus ei vielä ole riittävän perustellusti ottanut kantaa kysymykseen itsekriminointisuojan vaikutuksesta ilman rikosepäilyä.

4.2.5 Velallisen katuminen ja ulosottomiehen harkinta

Velallisella on mahdollisuus ulosottomenettelyn aikana ”perua puheensa” ilman seuraamuksia, jos vahinkoa ei ole vielä aiheutunut velkojille. Voi olla, että vahinkoa ei ole syntynyt, mutta velallisen toiminta on ulosottomenettelyssä täyttänyt jonkin velallisrikkoksen tunnusmerkistön. RL 39:2.2:ssa säädetään, että jos velallinen oikaisee tiedon tai ehkäisee tekonsa vaikutukset riittävän ajoissa, ei tekoa pidetä velallisen petoksena.¹⁰⁷ Tämä käytännössä tarkoittaa sitä, että vahinkoa velkojille ei ole päässyt syntymään,

¹⁰⁵ Vuorenpää 2012, s. 588

¹⁰⁶ Virolainen – Pölönen 2004, s. 309

¹⁰⁷ KKO 2005:144: A ja hänen puolisonsa B olivat toimineet uskottuina miehinä A:n isän jälkeen toimituksessa perunkirjoituksessa. A ja B olivat jättäneet perukirjaan merkitsemättä tietämänsä, perittäville hänen kuollessaan kuuluneet pankkitilillä olleet rahavarat. Tehokas [«katuminen»](#) on ollut mahdollista sen jälkeenkin, kun perukirjat oli toimitettu verovirastolle. Tehokas katuminen olisi edellyttänyt, että A ja B olisivat ilmoittaneet verovirastolle perukirjoissa olevat virheet ja oikaisseet ne niin, että perintövero olisi voitu määrätä oikein. Näin he eivät menetelleet.

koska ei ole edellytyksiä rikosvastuun toteuttamiselle. Edellä mainitussa lainkohdassa sanotaan, että ”*ennen kuin hän vahvistaa pesäluettelon oikeaksi*”, mikä viittaa konkurssimenettelyyn. Käsittäisin, että ulosottomenettelyssä vastaava ajankohta on ulosottoselvityksen pöytäkirjan ja luettelon allekirjoittaminen.¹⁰⁸ Jos velallinen vasta myöhemmin, vahingon synnyttyä kertoo *vapaaehtoisesti* seikkoja, jotka osoittavat hänen syyllistyneen rikokseen, katuminen on todennäköisesti liian myöhäistä. Siinä tapauksessa ulosottomies voi ilmoittaa rikoksesta poliisille. Velallisen tuomio voi olla lievempi kuin ilman katumista. Asian selvittämiseen myötävaikuttaminen on RL 6:6:ssä tarkoitettu lieventämisperuste.¹⁰⁹

Ulosottomies voi UK 3:70 ja 72:n nojalla luovuttaa velallista koskevia tietoja asianomaisille viranomaisille. Tässä on huomioitava UK 3:73:n mukainen kieltäminen luovuttaa tiettyjä tietoja ja UK 3:91, jossa säädetään tietojenannosta hakijalle. Kyseiset pykälät ovat niin kutsuttuja ”palomuurisäännöksiä”. Jälkimmäinen tarkoittaa, että asiaan osallinen ei voi luovuttaa ulosottomieheltä saamia tietoja eteenpäin. Ulosottomiehellä ei kuitenkaan ole velvollisuutta ilmoittaa mahdollisesta rikoksesta esitutkintaviranomaiselle. Ulosottomies käyttää omaa harkintavaltaa siitä, kuinka vakava oikeudenloukkaus on ja katsooko hän tarpeelliseksi ilmoittaa rikoksesta poliisille. Ulosottomenettelyssä on tavoitteena velkojien saatavien täyttäminen, ei rikosten selvittäminen. Siksi on järkevää, että ulosottomiehellä ei ole velvollisuutta rikoksesta ilmoittamiseen.¹¹⁰ Vaikka ulosottomies joutuisi todistamaan oikeudenkäynnissä, hän voi kieltäytyä esittämästä sellaista lausumaa, josta voi käydä ilmi velallisen tekemä rikos. Muussa tapauksessa loukattaisiin itsekriminointisuoja, jos velallinen on pakkokeinon uhalla antanut kyseiset tiedot ulosottomiehelle.

4.2.6 Todistajan vaitiolo-oikeudesta

OK 17:24:1:ssä säädetään todistajan oikeudesta kieltäytyä vastaamasta kysymykseen tai kertomasta seikkaa, jos hän ei voisi tehdä sitä saattamatta syytteen vaaraan itseään tai

¹⁰⁸ UK 3:60.2: Pöytäkirja tai luettelo on annettava tietojenantovelvollisen tarkastettavaksi, ja siihen on merkittävä hänen pyytämänsä korjaukset ja lisäykset. Tietojenantovelvollisen tulee *allekirjoittaa* pöytäkirjaan ja luetteloon otettava lausuma antamiensa tietojen oikeellisuudesta.

¹⁰⁹ Linna – Leppänen 2014, s. 582-583

¹¹⁰ Työkaverini, haastemies Tuusulan käräjäoikeudesta kertoi, että haasteiden tiedoksiantojen yhteydessä joutuu silloin tällöin ottamaan vastaan uhkailuja. Kynnys ilmoittaa rikoksen tunnusmerkistön täyttävistä uhkauksista on hyvin iso, koska ilmoitettuaan niistä poliisille voi hän olla varma, että vastaisuudessa haasteiden tiedoksianto saman henkilön kohdalla vaikeutuu huomattavasti. Jos vastaavasti ulosottomies ilmoittaisi helposti lievistä rikoksista poliisille, voi yhteistyö myöhemmin olla haastavampaa saman velallisen kanssa.

toisia, jotka ovat lain mukaan häneen sellaisessa suhteessa. Itsekriminointisuojan näkökulmasta todistajan ja syytetyn keskeisimmät erot ovat todistajan totuudessapysymisvelvollisuus ja todistajan oikeus itsekriminointisuojaan ilman vireillä olevaa rikosepäilyä. Todistajan ei siis tarvitse olla *minkäänlaisen rikosepäilyn* kohteena saadakseen itsekriminointisuoja.

Vuorenpää kuitenkin esittää todistamisessa problematiikan siitä, että totuudessapysymisvelvollisuus on kumottavissa itsekriminointisuojan vaikuttaessa todistajan lausumaan. Todistajan kieltäytymisoikeudesta seuraa se, että henkilön ei ole koskaan pakko lausua mitään, koska aina on oikeus kieltäytyä todistamasta.¹¹¹ Toisaalta todistaja on pakotettu vastamaan kysymykseen, mutta jos hän ei pysty vastaamaan siihen vaarantamatta itseään syytteeseen joutumiseksi, hänelläkin pitäisi olla vastaava syytetyn oikeus poiketa totuusvelvollisuudesta.¹¹² Tilanne monimutkaistuu OK 17:25:n kohdalla, kun todistajan tulee mainita peruste kieltäytymiselle ja lisäksi tukea sitä perustetta todennäköisin syin. Henkilö joutuu väistämättä myötävaikuttamaan oman syyllisyytensä selvittämiseen.

RL 15:13.2:n mukaan perätöntä lausumaa koskevia säännöksiä ei sovelleta, jos totuudessa pysyminen on ollut mahdotonta ilman vaaraa joutua syytteeseen lausumistaan. Kyseisen rajoitussäännöksen on katsottu oikeuttavan jättää ilmoittamatta kieltäytymisen syitä ja oikeuttamaan jopa aktiiviseen valehtelemiseen.¹¹³

Jos itsekriminointisuojan perusedellytykset (jakso 3.1.1) ovat olemassa, rikosprosessin ulkopuolella kuultavan oikeudet *eivät saa olla heikommät* kuin silloin, kun kuuleminen tapahtuu häntä vastaan vireillä olevassa rikosprosessissa.¹¹⁴ Yhdenmukaisen soveltamiskäytännön kannalta sama sääntö tulisi olla voimassa myös peräkkäisten ulosotto-

¹¹¹ Vuorenpää 2012, s. 593

¹¹² *Vuorenpää* kirjoittaa: (Vuorenpää 2012 s. 595) itsekriminointisuojan edellyttämä syytetyn vaitiolo-oikeus pitää sisällään myös sen, että päättäessään lausua asiassa syytetyllä ei myöskään ole totuudessapysymisvelvollisuutta.

¹¹³ Marttila 2005, s. 874, (Marttilan viittaus: *Pekka Viljanen*, 1993, s. 1026-1027)

KKO on antanut aihetta koskevan valitusluvan: VL:2013:56. A:ta ja B:tä kuultiin käräjäoikeudessa todistajina riita-asian oikeudenkäynnissä asiassa, johon liittyneiden seikkojen johdosta heitä vastaan oli samaan aikaan vireillä rikossyyte. Hovioikeudessa A:ta ja B:tä kuultiin riita-asiaa todistelutarkoituksessa hovioikeuden katsottua, ettei heitä voitu kuulla todistajina ottaen huomioon heitä vastaan samaan aikaan vireillä olleet rikosasiat. Myöhemmin A:lle ja B:lle vaadittiin rangaistusta perättömästä «lausumasta» tuomioistuimessa, koska he olivat todistajina käräjäoikeudessa antaneet vääriä tietoja. Kysymys siitä, voidaanko väärien tietojen antaminen lukea A:n ja B:n syyksi perättömänä «lausumana» tuomioistuimessa ottaen huomioon myös «itsekriminointisuoja»-koskevat periaatteet.

¹¹⁴ Vuorenpää 2012, s. 594

vitysten tilanteessa. Itsekriminointisuoja saaminen jo ennen vireillä olevaa rikosepäilyä on kuitenkin altis kritiikille, koska hallinnollisessa menettelyssä suoritusvelvollinen kykenisi vaikenemisellaan huomattavasti vaikeuttamaan itse pääprosessia, kuten esimerkiksi ulosottomenettelyssä velkojan oikeutta saada saatavansa.

Vuorenpää mainitsee, että jos suoja on olemassa jo ennen rikosepäilyä, tietojenantovelvollinen voisi keinotekoisesti saada aikaan ”valehteluoikeuden” väittämällä, että totuuden kertominen olisi voinut saattaa hänet esitutkinnan kohteeksi.¹¹⁵ Kuultavalla ei olisi myöskään velvollisuutta antaa perustetta ja todennäköisiä syitä kieltäytymiseensä toisin kuin todistajalla (OK 17:25), joten kukaan ei pystyisi vakuuttamaan siitä, että onko kuultavalla oikeasti aito riski joutua myötävaikuttamaan syylliseksi saattamisessa. Jos velallinen valehtelee tai salailee aiemmassa ulosottoselvityksessä, miksi hän ei tekisi niin myöhemmissä selvityksissä, kun *ei olisi minkäänlaista pakkoa* kertoa itsekriminointisuojaan vetoamisen syistä ja perusteista.

4.2.7 Menettelyn ulkopuolella tehty rikos

Velallinen voi joutua myös ilmoittamaan seikoista, jotka osoittavat hänen syyllistyneen ulosottomenettelyn ulkopuolella tehtyyn rikokseen. Seikat voivat myös olla relevantteja todisteita jo vireillä olevassa rikosasiassa. UK 3:72:n mukaan ulosottomies voi omasta aloitteestaan luovuttaa tietoja esitutkinta- ja syyttäjäviranomaisille, jos velallinen on saattanut syyllistyä virallisen syytteen alaiseen rikokseen. Tämä voi koskea myös ulosottomenettelyn ulkopuolella tapahtuneita rikoksia.¹¹⁶ Tällöin ulosottomies on itse selvittänyt tai saanut käsiinsä tiedon, joka osoittaa velallisen toimineen rikollisesti menettelyn ulkopuolella (kohdan 5.1 tilanne B1.) Velallinen ei ole joutunut myötävaikuttamaan tiedon kulkeutumiseen ulosottomiehelle. Näin ollen itsekriminointisuoja ei voi tulla kyseeseen.

Velallinen saa yksiselitteisintä suojaa lausumiaan vastaan, kun kyse on hänen itsensä paljastamisestaan seikoista, jotka ovat merkityksellisiä häntä koskevassa rikosasiassa (ti-

¹¹⁵ Vuorenpää 2012, s. 595

¹¹⁶ UK 3:72:1 Jos on syytä epäillä, että vastaaja tai sivullinen on saattanut syyllistyä virallisen syytteen alaiseen ulosottomenettelyssä tehtyyn tai täytäntöönpanon tuloksen muutoin olennaisesti vaarantavaan rikokseen, kirjanpitorikokseen taikka *sellaiseen muuhun rikokseen*, josta ei ole säädetty lievempää rangaistusta kuin neljä kuukautta vankeutta. UK 3:72.2: Ulosottomies saa omasta aloitteestaan antaa tietoja myös 70 §:n 1 momentin 5–7 kohdassa tarkoitettulle viranomaiselle siinä mainittua tarkoitusta varten, jos on syytä epäillä, että vastaaja tai sivullinen *on saattanut syyllistyä virallisen syytteen alaiseen rikokseen*.

lanne B2). UK 3:73 on ”palomuurisäännös” joka estää ulosottomiestä välittämästä tietoa niin, että velallinen voisi joutua siitä syytteen vaaraan. Säännöstä voidaan soveltaa, kun ulosottomies on esittänyt kysymyksen totuusvelvolliselle velalliselle. Jotta tieto jäisi ”palomuurin” sisälle, ulosottomiehen kysymyksen on koskettava tietoja velallisen *taloudellisesta* tilanteesta ja toiminnasta.¹¹⁷ Itsekriminointisuojan saaminen edellyttää aiemmin mainitsemaani *yhteysvaatimusta*, joka tarkoittaa rikosepäilyn ja sanktiouhan alaisuudessa annettujen tietojen keskinäistä yhteyttä. Palomuurimalli on tehokas oikeus-suojakeino velalliselle, koska pykälä aukottomasti kieltää edellä esitetyn seikan hyödyntämisen rikosprosessissa.

Lakivaliokunta on mietinnössään todennut, että velalliselta saatujen tietojen luovutuskielto rajoitetaan koskemaan vain sitä menettelyä, jossa syytteen vaara syntyy. Tietoja voidaan kuitenkin käyttää esimerkiksi ulosottovalitusasiassa, täytäntöönpanoriidassa ja takaisinsaantiasian yhteydessä.¹¹⁸ Ulosottomies voi myös luovuttaa tietoja ulosottoasian hakijalle (UK 3:91) ja muille viranomaisille, jos tiedot ovat heille tarpeellisia. Ulosottomiehen on muistutettava vastaanottavaa tahoa tietojen luovutusrajoituksista. Palomuu-ri toimii yhtä lailla hakijan ja muun viranomaisen kohdalla; he eivät voi luovuttaa tietoja velallisen syytteeseen saamiseksi.

UK 3:73 takaa tiedonantovelvolliselle suojan säännöksessä mainittuja lausumia vastaan. Peräkkäisissä ulosotto selvityksissä tilanne B2 on selvä uhkasakon tuomitsemisen näkökulmasta eikä ilmene ristiriitoja itsekriminointisuojan suhteen. Velallinen ei voi vaieta muusta rikoksesta vetoamalla itsekriminointisuojaan, koska UK 3:73 estää ulosottomiestä välittämästä tietoa rikostutkintaan. Jos velallinen esimerkiksi toisessa ulosotto selvityksessä kieltäytyy vastaamasta kysymykseen, asetettu uhkasakko voidaan tuomita maksettavaksi, ellei jokin muu seikka estä sen tuomitsemista. Ulosottomies on tehtävässään etupäässä kiinnostunut tiedoista, jotka edesauttavat velkojen perintää.

Rikosten ilmiantaminen ja tietojen välittäminen rikostutkintaan on täysin sivuseikka ulosottomiehen työssä. Rikosten selvittäminen kuuluu ainoastaan poliisille. Sen työtä on helpotettu velallisrikoksien selvittämisen suhteen muun muassa säännöksillä ulosottomiehen mahdollisuudesta ilmoittaa rikoksista. Olisi epätodennäköisempää saada vilpil-

¹¹⁷ UK 52:2.8

¹¹⁸ LaVM 34/2002: 73 §. Kielto luovuttaa eräitä tietoja.

linen velallinen vastuuseen, jos ulosottomies ei voisi ilmoittaa rikostietoja.¹¹⁹ Koska ulosottomiehellä ei ole velvollisuutta ilmoittaa rikoksista, uskoisin suurimman osan teoista jäävän vain velallisen ja ulosottomiehen tietoisuuteen. Ulosottomies haluaa tehdä työtään ulosoton hyväksi, eikä joutua ilmiannoillaan heikentämään yhteistyötään velallisen kanssa.

4.3 OK 17 luvun uudistus ja hyödyntämiskielto

Itsekriminointisuojaajan esille tulon myötä on ajankohtaistunut hyödyntämiskielto. Kotimaisessa oikeuskäytännössä hyödyntämiskielto on ollut harvinaisia eikä hyödyntämiskieltoa ole koettu tarpeelliseksi minkään prosessuaalisen puutteen perusteella. Tämä on johtunut etenkin siitä, että Suomen prosessilainsäädännössä ei ole ollut itsekriminointisuojaaja koskevia säännöksiä.¹²⁰ Suomessa ei ole tällä hetkellä yleistä säännöstä itsekriminointisuojaajasta.

Tuoreessa hallituksen esityksessä OK 17 luvun uudistamisesta on ehdotettu lakiin otettavaksi yleissäännös hyödyntämiskiellosta.¹²¹ Kansallisen tason itsekriminointisuojaaja koskevissa tapauksissa ei ole ollut kyse rikosprosessin ulkopuolisessa menettelyssä annettujen tietojen *tosiasiallisesta* hyödyntämisestä. Mutta sellaista mahdollisuutta ei ole voitu sulkea pois, kun ei olemassa oikeussuojatakeita sen estämiseksi, että hallinnollisessa menettelyssä annettuja tietoja ei voitaisi käyttää todisteina rikosprosessissa.¹²²

Itsekriminointisuojaaja eri tilanteissa on muotoutunut suurimmaksi osaksi oikeuskäytännön kautta. Nykytilanne edellyttää hyödyntämiskieltojen säätämisen laintasoisesti. Perus- ja ihmisoikeudet pakottavat kehittämään itsekriminointisuojaaja koskevaa lainsäädäntöä.¹²³ Käsittelen tässä osiossa hyödyntämiskieltoa ja itsekriminointisuojaaja hallinnollisten menettelyiden näkökulmasta.

OK 17:18 olisi seuraavanlainen; jokaisella on oikeus kieltäytyä todistamasta siltä osin kuin todistaminen saattaisi hänet tai häneen 17 §:n 1 momentissa tarkoitetussa suhteessa

¹¹⁹ Tilastollisesti olisi kiintoisaa tietää, kuinka moni velallisen rikos on ilmiannettu ulosottomiehen toimesta ja kuinka usein ulosottomies luovuttaa rikoksia koskevia tietoja nimenomaan rikostutkintaa palvelemaan tarkoitukseen.

¹²⁰ Tapanila 2014, s. 3

¹²¹ HE 46/2014 vp: Hallituksen esitys eduskunnalle oikeudenkäymiskaaren 17 luvun ja siihen liittyvän todistelua yleisissä tuomioistuimissa koskevan lainsäädännön uudistamiseksi

¹²² Pentikäinen 2012, s. 242

¹²³ HE 46/2014 s. 29

olevan henkilön syytteen vaaraan tai myötävaikuttaisi hänen tai häneen mainitussa suhteessa olevan henkilön syyllisyyden selvittämiseen.¹²⁴ Tällä hetkellä todistajalle on säädetty kyseinen oikeus, muttei esimerkiksi syytetylle. Jos syytettyä kuultaisiin todistelutarkoituksessa, säännös oikeuttaisi hänet kieltäytymään vastaamasta.

Lakiin otettaisiin yleissäännös (OK 17:25) lainvastaisesti saadun todisteen hyödyntämisestä. Pääsääntönä olisi, että vapaan todistelun periaatteen mukaisesti todisteet ovat yleensä hyödynnettävissä. Todiste olisi kuitenkin jätettävä hyödyntämättä, jos se selkeästi kuuluu hyödyntämiskiellon alaan. Asia ratkaistaisiin yksittäistapauksittain kokonaisharkinnalla, jossa otettaisiin huomioon muun muassa oikeuden loukkauksen vakavuus, tiedon hankkimistapa ja todisteen merkitys pääasian kannalta. Tuomioistuimella olisi yksinomainen päätösvalta hyödyntämiskiellosta.

Lisäksi pykälän kolmannessa kohdassa säädettäisiin hyödyntämiskiellosta niissä tilanteissa, kun *muussa viranomaismenettelyssä* on annettu lausumia tai esimerkiksi luovutettu asiakirjoja, jotka voivat saattaa syytteen vaaraan. Edellytyksenä olisi, että lausumia annettaessa tai todisteita luovutettaessa asianomaista henkilöä *epäiltäisiin* rikoksesta tai muuten *olisi vireillä* rikosasia, jolla on *asiallinen yhteys* muussa menettelyssä selvitettäviin seikkoihin. *Viljanen* spekuloi, että mitä on tarkoitettu lauseella ”*muuten olisi vireillä*.” Tämän voisi tulkita niin, että epäilyjä ei ole vielä olemassa, mutta rikos on tehty ja se on ”epävirallisesti vireillä.”¹²⁵ Hyödyntämiskiello koskisi todistetta, joka on muussa menettelyssä kuin rikosasian oikeudenkäynnissä hankittu henkilöltä *pakkokeinon* käyttämisen uhalla tai muutoin *vastoin* hänen tahtoaan ja lisäksi todisteen hankkiminen olisi ollut vastoin 18 §:ää.¹²⁶

Hallituksen esityksessä on selkeästi otettu kantaa menettelyn ulkopuolella tehdyn rikoksen paljastumiseen:

Esimerkiksi jos tullilain (1466/1994) mukaisen tullin määräämistä varten tehtävän ilmoituksen yhteydessä ilmoittaja kertoo syyllistyneensä henkirikokseen ja paljastaa teossa käytetyn välineen kätköpaikan, tiedot eivät ole merkityksellisiä tullin määräämisen kannalta, eikä tällaista tietoa voitaisi vaatia rangaistuksen uhalla tullimenettelyssä. Siksi henkilön

¹²⁴ HE 46/2014, s. 218

¹²⁵ Viljanen 2013, s. 157

¹²⁶ HE 46/2014, s. 29. *Viljanen (2013, s. 156)* toteaa, että säännöksen soveltamisen edellytyksenä ei olisi, että pakkokeinoja on konkreettisesti käytetty.

tunnustusta ja löydettyä tekovälinettä voidaan käyttää todisteena myöhemmässä rikosoikeudenkäynnissä.¹²⁷

Vaikka tiedonantovelvollinen vastaa pakkokeinon tai muuten rangaistuksen uhalla, hänen ei siis kannata vastata ”ohi aiheen”, koska kaikki muut lausumat, joilla ei ole merkitystä kyseisessä menettelyssä, kuuluvat vapaan todistelun piiriin oikeudenkäynnissä. Sillä ei siis olisi merkitystä, antaako kuultava lausumia vapaaehtoisesti vai pakotettuna. On huomioitava, että hyödyntämiskielto ei korvaa itsekriminointisuoja vaan ne täydentävät toisiaan. Jos tieto olisi hyödynnettävissä oikeudenkäynnissä, se voi kuitenkin kuulua ”palomuurin” taakse hallinnollisessa menettelyssä. Esimerkiksi ulosottomenettelyssä itsekriminointisuoja voisi tulla kyseeseen edellä mainitusta lausumasta huolimatta, jos velallinen vastatessaan ulosottomiehen kysymykseen joutuu paljastamaan syyllistyneensä rikokseen (UK 3:73). Ulosoton palomuuuri ei siis edellytä tiedoilta yhteysvaatimusta.

Hallituksen esityksen mukaan hyödyntämiskiellon syntymisen edellytyksenä olisi, että tiedonantovelvollinen on epäiltynä tai vastaajana rikosasiassa sillä hetkellä, kun hän antaa tiedon hallinnollisessa menettelyssä. Menettelyillä tulee olla *ajallinen yhteys*. Esityksessä korostetaan vähintään esitutkinnan vireillä oloa. Esille on otettu tapaus *Weh v. Itävalta*, jossa henkilö ei ollut samaan aikaan epäiltynä rikosasiassa, mutta rikosoikeudenkäynti oli odotettavissa. Tässä tapauksessa ajallinen yhteys oli käsillä. Kysymys ei epäillyn oikeudesta hyödyntämiskieltoon jäisi epäselväksi. Esityksessä todetaan, että tarvittaessa laissa olisi erikseen säädettävä näistä tilanteista.¹²⁸

Laissa säädettäisiin myös, että jos henkilö on muussa viranomaismenettelyssä kuin rikosprosessissa antanut totuudenvastaisen lausuman tai väärennetyn dokumentin/esineen, sitä saadaan hyödyntää todisteena rikosasiassa. Jos esimerkiksi verotusmenettelyssä annetaan vääriä tietoja tuloista tai ulosottomenettelyssä varallisuudesta, on väärän tiedon antaminen itsessään rikos. Siten lausumaa voidaan käyttää rikosasiassa syytteen tueksi.¹²⁹

Lakiuudistuksessa on kyse tiedon hyödyntämisestä *oikeudenkäynnissä*. Periaatteessa ulosoton itsekriminointisuoja on täysin eri asia, koska menettelyssä on ensiksi kyse

¹²⁷ HE 46/2014, s. 90

¹²⁸ HE 46/2014, s.91

¹²⁹ HE 46/2014, s. 92

ulosottomiehen tai muun asiaan osallisen *salassapitovelvollisuudesta*. Tässä katsannossa on mielenkiintoista, parantaako vai huonontaako kyseinen hyödyntämiskielto säännös velallisen asemaa. EIT on todennut, että tietojen hyödynnettävyys on ratkaistava kansallisella tasolla. *Viljanen* toteaa, että rikoksen tekijälle ei pidä ilman painavia perusteita turvata mahdollisuutta välttää vastaamasta siitä, mitä hän on tehnyt. Äärimmäisyyksiin meneminen tarjoaisi liikaa oikeusturvaa velalliselle ja muiden asiaan osallisten oikeuksien toteutuminen olisi vaarassa.¹³⁰

5 ARVIOITA OIKEUSTILASTA

5.1 Velkojan asema

Tässä esityksessä tarkoitan velkojalla sitä, jolla on oikeus saada osuutensa ulosmitatusta omaisuudesta. UK 1:3.1:ssa hakijalla tarkoitetaan sitä, joka on hakenut täytäntöönpanoa. Jotta velkoja voisi saada saatavansa ulosottomenettelyssä, hänen tulee tehdä ulosottohakemus kirjallisesti. Eli kun velkoja on osallisena ulosotossa, häntä koskevat ulosotokaassa säädetty tietojenantoa koskevat oikeudet ja velvollisuudet.

Itsekriminointisuojaan yksi olennainen säännös on UK 3:91, jossa säädetään muun muassa velkojan kiellosta luovuttaa tietoa eteenpäin, jos sen johdosta on vaarana velallisen saattaminen syytteen vaaraan. Velkojalla on ulosottoasian hakijana laaja tietojensaanti-oikeus. Ulosottomies ilmoittaa viipymättä hakijalle havaitsemistaan seikoista ja mahdollisista muutoksista, jotka saattavat vaikuttaa hakijan ratkaisuihin. Velkoja nimittäin tarvitsee tietoja sitä varten, jos hän aikoo nostaa esimerkiksi takaisinsaantikanteen tai tehdä velallista koskevan konkurssihakemuksen saatavien perimiseksi.

Hakijalle voidaan antaa myös UK 3:73:n 1 ja 2 kohdissa tarkoitettuja tietoja, mutta niitä tietoja hakija ei saa käyttää todistamista koskevien rajoitusten kiertämiseksi eikä velallisen syytteeseen saattamiseksi. UK 3:34:n nojalla velkoja saa pyydettäessä tulosteen asianhallintatiedoista.

¹³⁰ *Viljanen* 2013, s. 155. ”Jos oikeusjärjestys kieltää kiistattomien todisteiden hyödyntämisen niiden hankkimisessa tehtyjen virheiden johdosta seurauksin, että ilmiselvä syyllinen pääsee vapaaksi vastuusta, lopputulos on oikeustajuani loukkaava. Tällainen lopputulos voi johtaa siihen, että joku turhautuu ja käyttää omankädenoikeutta, kun oikeusjärjestys ei tarjoa oikeusturvaa muille kuin rikosentekijälle.”

Velkoja saattaa olla asianomistajana mahdollisessa samaa velallista koskevassa rikosasiassa. Rikoksia koskevat tiedot voivat tahattomasti tulla muiden velkojien tietoisuuteen muussa maksukyvyttömyysmenettelyssä, kuten esimerkiksi velallisen hakiessa yksityishenkilön velkajärjestelyä. Velallisella voi olla samanaikaisesti useampia velkojia, ja käräjäoikeus lausuttaa hakemuksen johdosta suurimpia velkojia. Ulosottoasian hakija voi lausumassaan esittää perustelunsa velkajärjestelyhakemuksen hylkäämiseksi. Lausuma voi sisältää sellaista tietoa, jota esimerkiksi toinen velkoja voisi havaitessaan käyttää hyödyksi velallisen syytteeseen saattamiseksi. Lausumat ovat julkisia ja jokaisella velkojalla on oikeus saada nähtäväksi käräjäoikeuteen saapuneet asiakirjat. En näe estettä sille, että ulosottoasian velkoja velkajärjestelyasian lausumassaan mainitsisi kaikki tiedossaan olevat asiat velallisesta, jotta velkajärjestelyä ei myönnettäisi. Tarkoituksena ei ole saada velallista vastuuseen jostakin rikoksesta vaan tiedot ovat nimenomaan tarkoitettu velkajärjestelyasiaa varten.

Kyseisessä tilanteessa tieto on tavallaan ”vapaata riistaa”. Muilla velkojilla ja vaikkapa poliisilla on oikeus nähdä asiakirjat julkisuusperiaatteen mukaisesti. Tässä tapauksessa taannehtiva hyödyntämiskielto estäisi lainvastaisesti julkitulleiden tietojen käyttämisen rikosprosessissa. Nykyisten säännösten perusteella tuomioistuin viime kädessä saattaisi todeta, ettei tietoja olisi saatu hyödyntää rikosasiassa. Selkeällä palomuurisäännöksellä tilanne olisi hoidettavissa yksinkertaisimmin.

Velallisen tiedonantovelvollisuus on olennainen osa ulosmitattavan omaisuuden löytymisen kannalta. Sen toteuttamiseksi ulosottomiehellä on käytettävissä pakkokeinoja. Velalliseen kohdistuu rangaistuksen uhka. Velkojan näkökulmasta on tärkeää, että ulosottomiehellä on mahdollisimman laajat keinot omaisuuden löytymiseksi. Olisi mielenkiintoista nähdä tilastoissa, kuinka tärkeässä roolissa on velallisen velvollisuus antaa tietoja, jotta ulosmittaus onnistuu tyydyttävästi. Toisin sanoen mikä on sen omaisuuden määrä, joka on ulosmitattu velallisen oman tiedonannon avulla. Näin kyettäisiin arvioimaan tiedonantovelvollisuuden merkittävyyttä ulosotossa.

Ihmisoikeudet, johon luetaan muun ohella itsekriminointisuoja, on nk. *primäärioikeutta*. Hierarkkisesti tämä etusijaoikeus menee velkojien oikeuksien edelle. Velkojan oikeudesta saada saatavansa on säädetty *sekundääritasolla*. Kun prosessissa korostetaan itsekriminointisuojan tärkeyttä, on myös huolehdittava velkojan asemasta. Itsekriminointisuoja on rikosoikeuteen liittyvä periaate, joka ei liikaa saisi vaikuttaa rikosten ulko-

puolisissa menettelyissä. Muussa tapauksessa esimerkiksi ulosotto täytäntöönpanomenettelynä menettää vähitellen merkitystään, kun yhä enemmän pidetään kiinni rikoksia koskevista oikeuksista. Ulosottomenettely on kehitetty sitä varten, että velat saadaan perityksi. Kun velalliselle annetaan enemmän tietosuojaa ulosottomenettelyssä, todennäköisyys omaisuuden löytymiseksi pienenee.

UK 3:52 takaa ulosottomiehen tietojensaannin velallisen omaisuuden kartoittamiseksi. Velkojalle on tärkeää, että kaikki tarvittavat tiedot tulevat ulosottomiehen tietoon. Esimerkiksi suunnitellulla hyödyntämiskielto- ja salailu- ja valehtelukiellolla ei mielestäni olisi negatiivista vaikutusta velkojan asemaan. Päinvastoin. Kun velallinen saa suojaa tietojensaannolleen, hän voi ”turvallisemmin” ja vapaammin luovuttaa tietoja ulosottomenettelyä varten. Tämä taas palvelee ulosmittauksen onnistumista.

Lisäksi velallisen ulosottomenettelyssä tekemillään rikoksilla ei ole merkitystä velkojan asemaan ellei velkoja ole rikosasiassa asianosaisena. Toisaalta jos velallisen rikoksia katsotaan ”läpi sormien”, se ruokkii valehtelemaan ja salailemaan seuraavissa menettelyissä. Välillä velallinen saattaa kikkailujensa jälkeen paljastaa tietoja tai ulosottomies saa niitä itse selville. Tällöin voidaan onnistua ulosmittauksessa, mutta vastapainona ulosottomies luopuu velallisen rikosvastuuseen saattamisesta.

5.2 Huomioita ulosottovalitusasiasta, Helsingin hovioikeus U 11/1381

Helsingin hovioikeus antoi vuonna 2012 ratkaisun ulosottovalitusasiassa, joka koski ulosottomenettelyssä asetetun uhkasakon tuomitsemista maksettavaksi. Tutkielmani kannalta tapaus on hyvin ajankohtainen ja kiintoisa, koska asia on tällä hetkellä vireillä korkeimmassa oikeudessa.¹³¹ Vaikka korkein oikeus ei vielä ole antanut asiassa ratkaisua, katson tarpeelliseksi käsitellä tapausta alempien oikeusasteiden ratkaisujen pohjalta.

Velalliselle A asetettiin 20 000 euron uhkasakko ulosottoselvitykseen saapumiseksi ja tietojen antamiseksi (vuonna 2010). A:n mukaan hänellä oli oikeus vaieta sellaisista seikoista, joista puhuminen voisi johtaa mahdollisiin syytetoimiin häntä tai vaimoaan vastaan. A oli aikaisemmin ollut ulosottoselvityksissä ja hänet oli asetettu konkurssiin vuonna 2004. Näistä aikaisemmista menettelyistä oli tehty laaja esitutkinta, joka perus-

¹³¹ VL:2012-115

tui epäilyyn, ettei A olisi totuudenmukaisesti selvittänyt kaikkea omaisuuttaan aikaisemmissa ulosottoselvityksissä ja konkurssimenettelyssä.¹³²

Syyttäjä teki asiassa syyttämättäjättämispäätöksen ja perusteli, ettei A ollut syyllistynyt velallisen petoksiin, koska hänellä oli itsekriminointikiellon perusteella oikeus olla kertomatta konkurssi- ja ulosottomenettelyssä sellaista tietoa, jolla saattaa olla merkitystä häneen kohdistuvan rikosepäilyn kannalta.¹³³

A katsoi syyttämättäjättämispäätöksestä huolimatta, että hänellä oli oikeus olla ilmoittamasta seikasta, joka saattaa hänelle syytevaaran. A:n rikosta koskevassa esitutkinnassa on ollut rikokseen osallisuudesta epäillyn asemassa hänen puolisonsa. Puolison osalta ei ollut tehty päätöstä mahdollisesta syytteen nostamisesta.

Valituksissaan käräjäoikeudelle ja myöhemmin hovioikeudelle A vaati, että ulosottoviraston tekemä päätös uhkasakon asettamista on kumottava. Valituksessa esitetään, että uhkasakon asettaminen loukkaa A:n itsekriminointisuoja. A:lla oli samoja seikkoja koskevissa rikosasioissa oikeus itsekriminointisuojaan. Lisäksi A:n aviopuoliso on kohdistuu edelleen rikosepäilyjä, joten A:lla on oikeus olla myötävaikuttamatta läheiseensä kohdistuvan rikosasian selvittämiseen. Näin ollen uhkasakko loukkaa itsekriminointisuoja.

Käräjäoikeus hyväksyi voudin uhkasakon asettamisen perustelut ja totesi, että velvoitteen noudattamatta jättämiselle ei ollut pätevää syytä, joten uhkasakko oli tuomittava maksettavaksi. Hovioikeus katsoi, että A:n tapauksessa ei voitu poissulkea sitä mahdollisuutta, että tiedot, jotka A:n oli sakon uhalla pyydetty antamaan, koskevat vireillä olevaa rikosasiaa. HO:n mukaan ulosoton palomuri (UK 3:73 ja UK 3:91) turvasi A:n oikeuden olla myötävaikuttamatta syyllisyytensä selvittämiseen, joten A ei voinut kieltäytyä antamasta tietoja. Näin ollen uhkasakon asettaminen ei ollut vastoin itsekriminointisuoja.

¹³² A vetosi myös ”ne bis in idem” -periaatteeseen, koska hänen syyttämättäjättämispäätöksellä oli jo ratkaisu hänen oikeutensa itsekriminointisuojaan. Näin ollen samoista seikoista koskevassa asiassa ei voi kyseisen kiellon vuoksi määrätä toista rangaistusta (eli tässä tapauksessa uhkasakkoa). Hovioikeus katsoi, että uhkasakossa ei ole kysymys rangaistuksesta vaan täytäntöönpanon tehosteesta.

¹³³ Helsingin ulosottoviraston päätös 3934/6070/2010P (29.12.2010)

Hovioikeuden ratkaisussa todetaan, että A:ta vastaan on käynnissä velallisen epärehellisyyttä koskeva rikosasia (v. 2011), jonka ovat panneet vireille A:n velkojat. HO on oikeilla jäljillä siinä, että velallinen voi luottaa palomuriin antaessaan tietoja, joilla saattaa olla tekemistä rikosasian kanssa. Perusteluista ei kuitenkaan ilmene, että onko HO ottanut kantaa siihen, ovatko kaikki edellä mainitut rikokset ulosottomenettelyn ulkopuolella tehtyjä rikoksia. Voudin päätöksessä todetaan, että aikaisempi esitutkinta oli perustunut epäilyyn, että A ei ollut *totuudenmukaisesti* selvittänyt omaisuuttaan aikaisemmissa *ulosotoselvityksissä* ja *konkurssimenettelyissä*. Tulkitsen tämän kuvauksen ulosottomenettelyssä tehdyksi rikokseksi. Kuten aiemmin olen todennut; jos kyse on *ulosottomenettelyssä tehdystä* rikoksesta, ulosottomies voi UK 3:72 nojalla ilmoittaa tiedot esitutkintaviranomaiselle. UK 3:73 ei estä sellaisten tietojen välittämistä, koska kyse ei ole ulosottomenettelyn ulkopuolella tehdystä rikoksesta.¹³⁴

Vouti mainitsi päätöksessään uhkasakon asettamisesta, että laissa kielletään ulosottomiestä luovuttamasta velalliselta saatuja tietoja eteenpäin, jos tiedon luovuttaminen saattaa velallisen syytteen vaaraan menettelyssä, jota varten tiedot annetaan. Tämä ei kuitenkaan pidä paikkansa niiden rikosten osalta, jotka ovat tapahtuneet ulosottomenettelyssä.

A ei ollut valituksessaan väittänyt mitään siitä, että ulosottomies voisi UK 3:72 nojalla luovuttaa palomuurin estämättä tietoja eteenpäin, kun samat seikat koskevat samassa menettelyssä aiemmin tehtyä rikosta. Mielestäni hovioikeuden ja käräjäoikeuden olisi tullut viran puolesta tutkia UK 3:72:n valossa, olisiko ulosottomiehellä kuitenkin ollut mahdollisuus murtaa itsekriminointisuoja sillä perusteella, että kyse on ulosotto- tai konkurssimenettelyssä tehdystä rikoksesta. Tämä keskeneräinen tapaus on oiva esimerkki esittämästäni peräkkäisten ulosotoselvitysten tilanteesta. Tässä tapauksessa kukaan asiaan osallisista eikä tuomioistuimien ollut vielä tuonut esille edellä mainitsemani näkökohtaa samassa menettelyssä tehdystä rikoksesta ja siihen vaikuttavasta itsekriminointisuojasta. Jäämme odottamaan korkeimman oikeuden ratkaisua.

¹³⁴ Hovioikeudesta pyytämiini asiakirjoihin ei sisällynyt A:n valitusta HO:lle. Eli on epäselvää, mitä A on siinä valituksessa tarkalleen vaatinut. A:n käräjäoikeudelle osoittamassaan valituksessa on mainittu aikaisemmat häntä vastaan kohdistetut rikosepäilyt. Samoin voudin päätöksessä kyseiset rikokset on esitetty.

5.3 Erityisiä seikkoja

Itsekriminointisuoja ulosotossa voidaan tarkastella useasta eri näkökulmasta. Asia on mainio väittelyn aihe, koska itsekriminointisuojaan liittyy monen eri tahon etu. Kirjoitukset itsekriminointisuojusta antavat helposti kuvan vaa'asta, jonka toisessa kupissa on velallisen suoja ja toisessa velkojan täytäntöönpanointressi. Asian voi ymmärtää niin, että itsekriminointisuoja on perusoikeusasia, minkä tarkoitus on suojata velallista yllättäviltä tilanteilta tietyssä menettelyssä. Toisaalta itsekriminointisuoja voi vaikeuttaa täytäntöönpanon onnistumista. Lainsäätäjän tulisi huomioida nämä kaksi näkökohtaa ja pyrkiä pitämään ne molempia osapuolia tyydyttävässä tilassa.

Ulosottoimitus tapahtuu joutuisammin, jos täytäntöönpanon kohteesta saadaan riittävästi tietoja. Siten ulosottoviranomaisten toiminta on tehokasta ja sujuvaa. Toimitus vaikeutuu ja hidastuu, jos velallinen ei halua oikeusturvan puutteessa luovuttaa kaikkia olennaisia tietoja. Toisaalta ulosmittaustoimituksen tavoite voi jäädä kauas, jos velallinen saa niin paljon itsekriminointisuojan turvaa, että voi vaieta ulosottomenettelylle olennaisista tiedoista. Tiedon vähäisyys hidastuttaa prosessia, ja kasautuneena ruuhkauttaa koko ulosottolaitosta.

Ulosoton itsekriminointisuojaalla on vaikutuksensa myös koko oikeuslaitoksen tavoitteisiin. Tietojen liikkuvuus mahdollistaa kustannustehokkaamman toiminnan. Ulosottomenettelyssä saatujen rikoksiin liittyvien tietojen hyödyntäminen syyttäjä- ja poliisiviranomaisissa on rikosoikeudellisesti kustannustehokasta.¹³⁵ Syylliset saadaan vastuuseen helpommin ja vahvoilla todisteilla, jos tietoja vaihdetaan vapaasti viranomaisten välillä.

Ulosottomiestä koskeva tietojen luovuttamiskielto koskee nimenomaan velalliselta itseltään saatuja tietoja. Velallinen ei saa suoja tiedon luovuttamisen kannalta, jos ulosottomies on itse saanut selvitetyn rikostietoja. Sitä todennäköisemmin vilpillinen velallinen saadaan rikosoikeudelliseen vastuuseen, mitä enemmän ulosottomies löytää tietoja omatoimisesti.

Otin aiemmin esille, että ulosotto ja konkurssi kulkevat pitkälti käsi kädessä. Menettelyt kuitenkin poikkeavat toisistaan rikosoikeudellisen tavoitteen valossa. Konkursseissa sel-

¹³⁵ Marttila 2011, s. 557

vitetään velallisen toiminnan ja talouden lisäksi rikosoikeudellista vastuuta.¹³⁶ Ulosotossa keskitytään ainoastaan saatavan perimiseen. Itsekriminointisuojaan merkitys voi olla suurempi konkurssin puolella, koska menettelyssä selvitetään aktiivisesti myös rikosoikeudellisia näkökohtia. Yhtiön konkurssissa esitutkintaviranomainen pääsee tutkimaan pesää ennen kuin pesänhoitaja on ollut yhteydessä velalliseen.¹³⁷

Konkurssilain tuoreen lainmuutoksen myötä pesänhoitajan tulee tarvittaessa tehdä rikosilmoitus poliisille, jos voidaan epäillä velallisen syyllistyneen vähäistä suurempaan rikokseen elinkeinotoiminnassaan.¹³⁸ Konkurssissa lopetetaan elinkeinotoiminta, joten on asianmukaista selvittää velallisen toiminta perusteellisesti. Ulosottomenettelyn ollessa vireillä on vielä todennäköistä, että löytyy ulosmitattavaa varallisuutta ja yrityksellä mahdollisuus taloudellisen tilanteen elpymiseen. Sen vuoksi ulosoton päätehtävä on velkojien saatavien täyttäminen eivätkä muut selvitystoimet, kuten rikosoikeudelliset näkökohdat.

Velallisen oikeusturva kansainvälisestä näkökulmasta

Tulevaisuudessa prosessilaeissamme saattaa olla perusteellisia palomuurin- ja hyödyntämiskielto-säännöksiä, jotka takaavat velalliselle mahdollisuuden kertoa menettelyä koskevia seikkoja ilman, että hän joutuu vaaraan itsekriminointisuojaan loukkaamisesta. EIT on toistaiseksi jättänyt tietojen hyödyntämistä koskevat ongelmat kansallisella tasolla ratkaistaviksi. Täsmenävät säännökset saattaisivat toimia kansallisella tasolla, mutta kun yksittäisessä tapauksessa on kansainvälisiä liityntöjä, tilanne ei ehkä olekaan selvä. KV- ja KVVY-oikeuden säännöksillä pystytään yleensä ainakin määrittämään oikeuspaikka ja sen valtion laki, jota tapauksessa sovelletaan.

Esitän esimerkkitalanteen; velalliselle pidetään ulosottoselvitys Suomessa. UK 3:73 asettaa ulosottomiehelle velvollisuuden salata annettu tieto, ettei velallinen joutuisi syytteen vaaraan tai myötävaikuttamaan rikosasiassa. Jos tietoa olisikin hyödynnetty muussa menettelyssä lainvastaisesti, tuomioistuin voi myöhemmin todeta, että kyseessä

¹³⁶ Marttila 2011, s. 561

¹³⁷ Käräjäoikeudessa työskennellessäni konkurssi-asioiden parissa konkurssin aloittamispäätös toimitetaan viipymättä syyttäjänvirastolle.

¹³⁸ HE 86/2012

oli itsekriminoiva lausuma eikä sitä voida hyödyntää.¹³⁹ Eli UK 3:73 on myös tavallaan hyödyntämiskielto­säännös.

Ajatellaan samaa tilannetta siten, että rikostutkinta on vireillä jossakin muussa valtiossa. Toisessa valtiossa ei välttämättä ole samanlaista käytäntöä ja lainsäädäntöä kuin Suomessa. Myöskään ei ole olemassa kansainvälisiä säännöksiä tai sopimuksia tietojen hyödyntämiskiellosta hallinnollisten menettelyiden yhteydessä. Jos toisen valtion viranomais­ainen saisi käsiinsä velallisen Suomessa antamat tiedot, ei olisi mitään takuita siitä, että tietoja ei hyödynnettäisi rikosoikeudenkäynnissä. Voiko tällaisessa tilanteessa velallinen luottaa 3:73:n pitävyyteen? Velallisella ei ole perusteita kieltäytyä vastaamasta ulosottomiehelle. Mutta vastaisiko ulosottomies virkavastuullaan vahingosta, jos tieto vuotaisikin toisen valtion viranomaiselle? Tilanteesta saadaan pulmallisempi, jos lisäksi mietitään hakijan oikeutta saada velallista koskevia tietoja (UK 3:91.) Tällöin riski vain kasvaa siinä suhteessa, että tiedot joutuvat ”väärin käsiin”.

Aiemmin otin esiin tilanteen velkajärjestelyhakemuksesta, kun velkojan on vastinees­saan hakemuksen hylkäämiseksi esitettävä seikkoja, jotka muuten ovat UK 3:91:n nojal­la kiellettyä ilmaista. On mielenkiintoista, että kuka ottaa kyseisessä tilanteessa vastuun siitä, jos itsekriminointisuoja­jan alaisia tietoja hyödynnetään velallista vastaan toisessa valtiossa. Jos toinen valtio pyytäisi Suomelta rikoksentekijän luovuttamista, viime kä­dessä Suomi voisi kieltäytyä siitä. Se olisi perusteltua, koska muuten loukattaisiin itse­kriminointisuoja­jaa.

Uusi ulosottoselvitys vai selvityskerran jatkaminen?

Velallista voidaan yhden päivän aikana pitää maksimissaan kuusi tuntia ulosottoselvi­tyksessä (UK 3:61). Olen puhunut peräkkäisistä ulosottoselvityksistä. Miten voidaan arvioida sitä, että onko kyseessä peräkkäiset ulosottoselvitykset?

Jos velallisella olisi todellinen oikeus vaieta myöhemmässä ulosottoselvityksessä niiltä osin, että hän vastatessaan paljastaisi syyllistyneen aikaisemmalla selvityskerralla velal­

¹³⁹ KKO 2012:45: Henkilö A oli vangittuna epäiltynä törkeästä huumausainerikoksesta. A:lle määrätty puolustaja ei ollut paikalla kuulusteluissa eikä A:lle, joka ei osannut suomea ollut kerrottu oikeudesta pysyä vai­ti ja oikeudesta olla myötävaikuttamatta oman syyllisyytensä selvittämiseen. A:n puolustautu­mismahdollisuuksia ja itsekriminointisuoja­jaa oli rikottu niin, ettei esitutkinnassa annettuja lausumia saanut käyttää näyttönä A:ta vastaan.

lispetokseen, mikä määrittellään seuraavaksi ulosottoselvitykseksi? Velallista on voitu kuulla esimerkiksi maanantaina kuusi tuntia ja lopulta ulosottomies päättää, että selvitystä jatketaan tiistaina. Jos velallinen olisi maanantaina tehnyt velallisen petoksen valheilemalla ulosottoselvityksessä, voiko hän vedota itsekriminointisuojaan tiistaina?

Tilanne olisi vielä vaikeammin arvioitava, jos selvitystä jatkettaisiin esimerkiksi viikon päästä sairaustapauksen vuoksi. Käsillä on tulkintakysymys siitä, että onko seuraava tapaaminen ensimmäisen selvityskerran *jatkaminen* vai *uusi* ulosottoselvitys. Jos kyse olisi *jatkamisesta*, velallinen ei voisi vedota itsekriminointisuojaan, koska rikos on tapahtunut ”samassa selvityksessä”. *Uusi* ulosottoselvitys olisi nk. toinen selvityskerta, jolloin itsekriminointisuoja tulisi kyseeseen.

Ulosottomies voi tarpeen mukaan järjestää usein ulosottoselvityksiä, etenkin jos velallisen olosuhteet ovat muuttuneet. Katsoisin, että jos ensimmäisen päivän ulosottoselvitys on jäänyt selkeästi kesken ja velallinen on passiivisuudellaan selkeästi hidastanut toimintusta, kyse on selvityksen *jatkamisesta* seuraavana mahdollisena päivänä.

Koskeeko itsekriminointisuoja kirjallista materiaalia?

Julkisuuslain perusteella asiakirjat ovat suurilta osin salassa pidettäviä, mutta se ei arvausten suojaa velallista syytteeseen joutumiselta. Jos esimerkiksi velallisen pakolla luovuttamista asiakirjoista ilmenee jokin menettelyn ulkopuolella tehty rikos, ulosottomiehen on UK 3:73:n huolehdittava, ettei velallinen joudu siitä syytteen vaaraan. Tässäkin on edellytyksenä se, että asiakirjamateriaali on peräisin velalliselta. Luonnollisesti palomuuuri syrjäytyy, jos ulosottomies on hankkinut tiedot omien selvitystensä kautta.

Suullisessa tietojenvaihdossa peruslähtökohta on vastaaminen ulosottomiehen kysymyksiin totuudenmukaisesti. Eli velallinen ei saa vastatessaan salata mitään, vaikka lausumat sisältävät velalliselle rikosoikeudellisesti epäedullisia tietoja. Otaksun, että samaa kaavaa noudatetaan myös kirjallisen materiaalin luovuttamisen osalta. Velallinen ei siis voi ennen asiakirjojen luovuttamista poistaa joitakin tietoja papereista tai sähköisestä asiakirjasta. Velallisen tulee luovuttaa kaikki *pyydetty* kirjallinen materiaali sellaisenaan. Tietenkään velallinen ei joudu vastuuseen sellaisten asiakirjojen luovuttamatta jättämisestä, joilla ei ole merkitystä varallisuuden selvittämisen kannalta. Mutta jos velallinen harkitsee, mitä aikoo pyydetyistä asiakirjoista luovuttaa, ottaa hän tietoisesti ris-

kin siitä, että asiakirja sisältääkin jotain varallisuuden kannalta relevanttia tietoa. Tällöin kyseeseen voisi tulla velallisen petos.

Selvitän seuraavaksi tilannetta peräkkäisten ulosotto selvitysten valossa. Selvää on, että ennen ensimmäistä ulosotto selvitystä velallisen on luovutettava pyydetty asiakirjat. Muuten ulosottomies asettaa uhkasakon asiakirjojen saamiseksi. Esimerkki:

A on veloitettu etukäteen luovuttamaan asiakirjat, ja hän ei aio luovuttaa niitä ulosotto selvityksessään. Samassa ulosotto selvityksessä hän valehtelee vastatessaan varallisuuttaan koskeviin kysymyksiin. Ulosottomies järjestää kahden viikon kuluttua toisen ulosotto selvityksen ja asettaa uhkasakon asiakirjojen saamiseksi.

Velallinen tietää toisessa ulosotto selvityksessä ilmiantavansa itsensä valehtelusta ensimmäisellä selvityskerralla, jos luovuttaa asiakirjat. Tilanteessa velallinen joutuisi myötävaikuttamaan itsensä syytteeseen saattamiseen. Teoriassa itsekriminointisuoja soveltuu tilanteeseen, mutta katson, etteivät asiakirjat voi kuulua *lähdesuojan* piiriin toisessakaan ulosotto selvityksessä. Nimittäin ulosottomies oli jo aikaisemmin vaatinut saada *samat* asiakirjat. Olisi yleisen oikeustajun vastaista, jos velallinen voisi yhtäkkiä puolustautua itsekriminointisuojaalla, jos samaa aineistoa on vaadittu jo aiemmalla kerralla.

Tilanteen arviointi muuttuu päinvastaiseksi, jos asiakirjoja ei olekaan vaadittu ensimmäisellä selvityskerralla. Kun toisessa ulosotto selvityksessä ulosottomies pyytää ensimmäistä kertaa saada tietyn asiakirjan, tulee kyseeseen ”puhdas” itsekriminointisuoja tilanne. Velallinen joutuisi ”uudella” näytöllä antamaan varallisuudestaan tietoja ja samalla paljastuisi ensimmäisellä selvityskerralla tehty rikos. Välttyäkseen kyseisestä tilanteesta, ulosottomiehen tulisi koko prosessin aluksi pyytää kaikki mahdolliset asiakirjat, jotta velallinen ei voisi uskottavasti vedota itsekriminointisuojaan myöhemmin.

Kuten aiempaan kirjoitin suullisen tietojenvaihdon yhteydessä, velallisella ei tämän hetkisen lain tulkinnan mukaan ole oikeutta lähdesuojaan tietojen osalta, jotka koskevat ulosottomenettelyssä tehtyä rikosta.¹⁴⁰ Aika näyttää, tullaanko oikeuskäytännössä joskus hyväksymään esittämäni tulkintaa velallisen hyväksi.

¹⁴⁰ HE 216:2001, s. 170: UK 3:73:n luovutusrajoitus ei koskisi ulosottomenettelyssä tehtyjä rikoksia. Ulosottomies voisi antaa tietoja toiselle viranomaiselle silloin, kun velallinen on antanut ulosottomiehelle

Konkurssissa käytetään kerralla velallisen koko omaisuus konkurssisaatavien täyttämiseen, ja siten menettely hoidetaan kerralla loppuun. Omaisuudesta laaditaan pesäluettelo, jonka velallinen lopulta vahvistaa allekirjoituksellaan oikeaksi (KonkL 4:6). Luonnollisesti konkurssimenettelyssäkin velallisella on vastaavanlainen myötävaikutusvelvollisuus kuin ulosotossa.

Vertaan seuraavaksi esimerkin avulla peräkkäisten ulosotto selvitysten tilannetta konkurssimenettelyyn, jossa saatetaan kohdata vastaavanlainen tilanne kuin ulosotossa. A on asetettu konkurssiin ja pesänhoitaja pitää velallisselvityksen. A jättää kertomatta omistamansa ulkomailla sijaitsevan yhtiön. Lopulta pesäluettelo vahvistetaan, konkurssi saadaan päätökseen ja pesän varat jaetaan velkojien kesken. Myöhemmin pesänhoitaja saa vihiä siitä, että velallinen saattoi omistaa yhtiön, jota ei ollut otettu huomioon konkurssissa. Tämän johdosta pesänhoitaja aloittaa KonkL 19:9:n mukaisen jälkiselvityksen, koska uskoo pesään ilmestyneen uusia varoja.

Pesänhoitaja käynnistää konkurssimenettelyn uudelleen ja kutsuu velallisen antamaan yhtiötä koskevia tietoja. Käsittäisin, että velallisella on jälkiselvityksessä yhtäläillä myötävaikutus- ja totuusvelvollisuus. Nimittäin KonkL 4:5:ssä säädetään, että pesänhoitajan pyynnöstä velallisen on saavuttava pesänhoitajan tai velallisen toimitiloihin 1 momentissa säädetyn velvollisuuden täyttämiseksi.¹⁴¹ Kun A:lta tässä vaiheessa kysytään yhtiötä koskevia tietoja, A tietää totuudenmukaisesti vastatessaan joutuvansa syytteen velallisen petoksesta aiemmassa konkurssimenettelyssä. Siinä tapauksessa A paljastaa salanneensa aiemmin ja siten aiheuttaneen vahinkoa velkojille. Tilanne on yhtäläillä sama kuin peräkkäisten ulosotto selvitysten tilanteessa; velallinen joutuisi totuusvelvollisuuden nojalla vaikuttamaan oman syyllisyytensä selvittämiseen.

Konkurssissa velallisella on kuitenkin suojanaan 2013 konkurssilakiin voimaantullut säännös KonkL 4:5a: jos velallinen on epäiltyä esitutkinnassa tai syytteessä rikoksesta, hän ei ole velvollinen antamaan pesänhoitajalle 5 §:ssä tarkoitettuja tietoja niistä seikoista, joihin epäily tai syyte perustuu. Eli velallinen voi suoraan lain nojalla vaieta sei-

vääriä tietoja tai kieltäytynyt antamasta tietoja. Tällöin kysymys olisi lähinnä velallisen petoksesta taikka vastaavasta törkeästä tai lievistä tekemuodosta.

¹⁴¹ KonkL 4:5.1: Velallisen on myötävaikutettava siihen, että pesänhoitaja voi suorittaa hänelle kuuluvat tehtävät ja konkurssimenettely voidaan saattaa asianmukaisesti päätökseen.

koista, jotka koskevat rikosasiaa. Konkurssimenettely on siltä osin päinvastainen kuin ulosotto, että edellä mainitussa tilanteessa velallinen voi vaieta. Ulosotossa taas on lähestytty asiaa niin, että velallisen on annettava kaikki tiedossa olevat asiat ulosottomiehelle ja itsekriminointisuoja toteutetaan tarpeen mukaan palomuurilla.

Hallituksen esityksessä todetaan, että ajallisesti itsekriminointisuoja tulisi sovellettavaksi vain tilanteissa, joissa velallista epäillään rikoksesta ja sitä koskeva esitutkinta tai myöhempi rikosprosessin vaihe on vireillä. Jos konkurssivelallinen ei ole epäiltynä rikoksesta, hän ei voi vedota itsekriminointisuojaan koskevaan säännökseen.¹⁴² Sen vuoksi jälkiselvitys saattaa olla hankala tilanne velalliselle, jos rikosilmoitusta ei ole vielä tehty hänen aikaisemmista toimistaan. Paljastamalla yhdenkin seikan, hän saattaa joutua myötävaikuttamaan itsensä syytteeseen saattamisessa. Tässä suhteessa ongelma on samanlainen kuin ulosoton peräkkäisissä ulosotto selvityksissä.

5.4 Johtopäätökset

Palaan ongelmaan tiedon hyödyntämisestä ja uhkasakon tuomitsemisesta peräkkäisissä ulosotto selvityksissä. *Linna ja Leppänen* toteavat, että jos velallinen pakotetaan uhkasakolla paljastamaan aikaisemmassa ulosotto selvityksessä tekemänsä velallisen petos, loukataan itsekriminointisuoja. Mahdollisesti asetettua uhkasakkoa ei saa silloin tuomita maksettavaksi. Tältä osin voidaan pohtia, aiheuttaako jo sanktion uhka itsekriminointisuojan olemassaolon.

Frände toteaa, ettei uhka sellaisenaan riitä itsekriminointisuojan loukkaukseksi.¹⁴³ Jos velallinen tämän vuoksi taipuu vastaamaan ulosottomiehen kysymykseen totuudenmukaisesti, voiko lausuma olla itsekriminoiva, mikäli muut edellytykset täyttyvät? EIT ei ole ottanut kantaa asiaan, joten linja on epäselvä. Katson, että ulosotossa itsekriminointisuoja aktualisoituu kussakin ulosottomiehen kysymyksessä erikseen. Välistä ulosottomies saattaa esittää kysymyksen, johon annettavan vastauksen seikat eivät millään tavalla liity vireillä olevaan rikosasiaan.

¹⁴² HE 86/2012, s. 13

Lakivaliokunnan mietinnössä (LaVM 12/2012 vp) todetaan, että hallituksen esitys ei ratkaise kysymystä siitä, voidaanko velallisen konkurssimenettelyssä sanktiouhan alla antamia tietoja hyödyntää myöhemmissä rikosprosessissa todisteena. Lakivaliokunta toteaa myös, että EIT on antanut itsekriminointisuojuille eräissä tapauksissa vaikutusta myös sellaisissa tilanteissa, joissa henkilö ei vielä ole epäiltynä tai syytteessä rikoksesta tai ei ole vielä tietoinen tästä.

¹⁴³ Frände 2011, s. 404

Asiassa herää myös perusteellinen kysymys siitä, missä menee ihmisoikeuksiin kuuluvan itsekriminointisuojaan raja? Jos itsekriminointisuoja tuodaan esiin joka tilanteessa, missä tietojenantovelvollisella on pienikin mahdollisuus vaikuttaa oman syyllisyyden selvittämiseen, vaarannetaan perimmäisten tavoitteiden saavuttaminen. Esimerkiksi kiistaton rikos jää käsittelemättä, koska sen selvittämiseen on ryhdytty ihmisoikeuksia loukkaavin keinoin. Tai ulosotossa velkojat eivät saa saataviaan, koska velalliselta ei ole voitu vaatia tietoja itsekriminointisuojaan vuoksi. Kansallisella tason lainsäätäjän on siis päätettävä, kuinka laajaksi itsekriminointisuojaan ala määritellään. Nyky-yhteiskunnassa korostetaan ihmisoikeuksia, joten juristeilla on purtavaa siinä, kuinka paljon yksilön itsekriminointisuojusta voidaan tinkiä.

Ratkaisu KKO 2009:80 on yksi merkittävimmistä tapauksista itsekriminointisuojaan kannalta Suomen oikeuskäytännössä. KKO päätyi kyseisessä tapauksessa täysin päinvastaiseen ratkaisuun purkaessaan KKO 2009:27:n. Vastaajalla oli vireillä syyte velallisen epärehellisyydestä samaan aikaan, kun häneltä vaadittiin painostusvankeuden uhalla vahvistamaan omaisuutensa määrä. Jos henkilö ei olisi vastannut, hän olisi joutunut painostusvankeuteen ja valehdellessaan syytteeseen velallisen petoksesta. Mutta totuudenmukaisesti vastatessaan hän olisi saattanut edesauttaa vireillä olevan rikosasian selvittämistä. Lopulta henkilö vaikenä eikä kertonut omaisuudestaan mitään. Itsekriminointisuojaan kannalta on olennaista, olisiko salatuilla seikoilla ollut merkitystä velallisen epärehellisyyttä koskevassa rikosasiassa.

Frände tulkitsee KKO 2009:80:n merkitystä seuraavasti:

1. Jos lainsäädäntöön ei sisälly palomuuria pakonalaisena annettujen tietojen ja vireillä olevan rikosprosessin välillä, niin vireillä olevan rikosprosessin syytteen ja myöhemmän tietojen salaamista koskevan syytteen faktojen samuus merkitsee pakotetun oikeutta vaieta, ja syyte velallisen petoksesta on hylättävä.
2. Jos taas käsillä ei ole samoja faktoja, syyte on hylättävä itsekriminointisuojaan nojalla edellyttäen, että katsotaan, että tiedoilla on voinut olla merkitystä rikosprosessissa.¹⁴⁴

Tulkitsen johtopäätöstä niin, että velallinen voi aina vedota itsekriminointisuojaan, kun antamallaan tiedolla olisi varteenotettava mahdollisuus edistää rikosasiaa. Asia on erityisen monimutkainen sen lisäksi, että velallinen voi yrittää vedota itsekriminoin-

¹⁴⁴ Frände 2010, s. 236-237

tisuojaan, vaikka rikosasiaa ei olisi edes konkreettisesti vireillä. Kyseinen analyysi on sovellettavissa ulosottomenettelyssäkin.

Ulosottokaareissa ulosottomiehelle annetaan ”vapaat kädet” ilmoittaa velallisen ulosottomenettelyssä aiheuttamista vilpillisyyksistä. Sitäkään ei ole lailla kielletty, että ulosotomies välittää toisessa tai kolmannessa ulosottoselvityksessä saamiaan tietoja rikostutkintaan. Rikosnimike velallisen petos on sitä varten, että velallinen saadaan vastuuseen epärehellisyyksistään. Muussa tapauksessa kriminalisoinnin merkitys putoisi pois.¹⁴⁵ Ongelmat tietojen hyödyntämistä koskevassa arvioinnissa alkavat, kun velallinen ottaa esille oikeutensa itsekriminointisuojaan. Tilannetta vaikeuttaa myös se, kuinka koviin toimiin ulosotomies on jo ehtinyt ryhtyä tietojen saamiseksi.

Itsekriminointisuoja voidaan tulkita hyvin laajasti, koska EIT ei ole puuttunut sen konkreettiseen ulottuvuuteen eikä lainsäätäjät ole kehittänyt vielä sellaisia säännöksiä, ettei kysymyksiä heräisi. Aiemmin tutkielmassani esittämäni perusteella tiivistän ulosoton itsekriminointisuojaan ongelmatilanteita seuraavasti:

1. Velalliselle on asetettu uhkasakko tietojen antamiseksi, mutta sitä ei välttämättä voida tuomita maksettavaksi, jos itsekriminointisuoja on loukattu.
2. Velallista vastaan on nostettu eri syytteitä salailusta ja valehtelusta ulosottomenettelyssä, mutta ne tulisi hylätä, jos itsekriminointisuoja on loukattu.
3. Velallinen kokee, että seuraaviin ulosottoselvityksiin osallistuminen loukkaa itsekriminointisuoja, vaikei erillistä pakkokeinoa olisi vielä käytettykään. Velallisellahan on jo ulosottoselvitykseen osallistuessaan negatiivinen totuusvelvollisuus rangaistuksen uhalla.

Kuten monet tutkijat ovat jo todenneet, tarvittaisiin sellainen palomuri, että velallinen voi ”turvallisesti” vastata viranomaisen kysymyksiin. UK 3:73 sinänsä takaa velallisen mahdollisuuden ja velvollisuuden vastata kysymyksiin totuudenmukaisesti, mutta kyseinen palomuri ei ole täysin varma suoja. Sellaista hyödyntämiskielto­säännöstä ei vielä ole eikä toistaiseksi tule, mikä yksiselitteisesti osoittaisiin hyödyntämiskiellon alan. Toisaalta UK 3:73:sta ei ole vielä testattu EIT:n ratkaisukäytännössä. Mutta en näkisi

¹⁴⁵ Linna – Leppänen 2014, s. 581

estettä sille, että edellä mainitsemistani tosiasioista (1.-3.) säädettäisiin laintasoisesti palomuurilla.

Lainsäätäjällä on töitä velallisen itsekriminointisuoja koskevien säännösten kehittämisessä. EIT:n ja KKO:n tuoreimpien itsekriminointisuoja koskevien ratkaisujen perusteella voitaisiin tehdä melko yksiselitteiset johtopäätökset itsekriminointisuojan sisällöstä.¹⁴⁶ Kuitenkaan EIT ei ole antanut suoraa linjaa hyödyntämiskiellosta vaan hyödyntämiskiellotilanteet on jätetty kansallisella tasolla ratkaistaviksi.¹⁴⁷ Linnan mukaan yksittäisen ihmisoikeustuomion perustelujen pohjalta saattaa olla hankalaa rakentaa yleistä normia kansalliseen lakiin, jos suurempaa linjaa ei kyetä hahmottamaan. Tämä johtuu siitä, ettei tiedetä EIT:n kantaa, koska sen ratkaisulinjat eivät aina ole selvät.¹⁴⁸ Jos ylin instanssikaan ei pysty muodostamaan selkeää linjaa, ongelmakohtat jäävät oikeustieteilijöiden selvitettäväksi kansallisella tasolla.

Konkurssilain muutosta valmistellut lakivaliokunta toteaa, että itsekriminointisuojusta säätäminen on haasteellista. Periaatteen sisältö ja ulottuvuus perustuvat yksittäisiin EIT:n ja korkeimman oikeuden tapauksiin. Toiseksi suoja on mahdollista toteuttaa eri tavoin. Tästä kertoo se, että lakivaliokunnassa kuultujen asiantuntijoiden näkemykset ovat olleet erisuuntaisia.¹⁴⁹

Tuomioistuin voi määrätä tiettyjä todisteita koskevan hyödyntämiskiellon syytetyn vaatimuksesta.¹⁵⁰ Velallinen voi omatoimisesti parantaa tietojensa hyödyntämiskiellon alaa. Korvenmaa viittaa Pasi Pölösen näkemykseen, että itsekriminointisuoja kuuluu kaikille ihmisille jokaisessa tilanteessa, mahdollisista käynnissä olevista rikosten selvittelyprosesseista riippumatta.¹⁵¹ Näkemys on järkevä ja oikeudenmukainen, mutta se on toistaiseksi kaukainen tavoite, joka ei tosielämässä täyty tämän hetkisillä säännöksillä ja oikeuskäytännöllä.

¹⁴⁶ Tapanila 2010, s. 584

¹⁴⁷ Korvenmaa 2012, s. 251

¹⁴⁸ Linna 2012, s. 249

¹⁴⁹ LaVM 12/2012, s. 3

¹⁵⁰ Tapanila 2010, s. 582

¹⁵¹ Korvenmaa 2012 s. 262

Ulosoton palomuurisäännöstä (UK 3:73) tulkitaan laajemmin kuin mitä sen sanamuodosta ilmenee. Tiedot, jotka säännöksen perusteella kuuluvat ulosottomiehen vaitiolovelvollisuuden piiriin, ovat lähtökohtaisesti hyödyntämiskiellon alaisia oikeudenkäynnissä. Jos velallisen antama tieto vuotaa ohi palomuurin, viime kädessä tuomioistuimien päätetään, että voidaan siltä hyödyntää todisteena velallista vastaan. Eli palomuurin ”vuodoille” ei ole vielä olemassa lakipykälää, joka yksiselitteisesti rajaisi tietyt tiedot oikeudenkäynnin ulkopuolelle. OK 17 luvun uudistukseen sisältyvän hyödyntämiskiellotosäännöksen tarkoituksena on vaikuttaa ulosottomenettelyssäkin, mutta tulisiko se todellisuudessa edistämään menettelyä ja paikkaamaan tämän hetkisiä prosessin aukkoja?

Ehdotettu hyödyntämiskiellotosäännös (OK 17:25) on ulosotossa käytettävien tietojen kannalta yleispiirteinen eikä sellaisenaan osoita konkreettisia raameja yksittäistapauksille. Toisaalta yleispiirteisellä säännöksen kylkeen voidaan luoda täsmentävää lainsäädäntöä ulosottokaareissa. Arvioin seuraavaksi ehdotettua säännöstä aiemmin esittämieni kysymysten valossa.

HE 46/2014, OK 17:25.2: Hyödyntämiskiello koskee myös todistetta, joka on hankittu muussa menettelyssä kuin esitutkinnassa tai rikosasian oikeudenkäynnissä henkilöltä *pakkokeinon käyttämisen uhalla tai muutoin vastoin hänen tahtoaan*, jos hän oli tällöin *epäilty* tai vastaajana rikoksesta taikka esitutkinta tai oikeudenkäynti oli vireillä rikoksesta, josta häntä syytetään, ja jos todisteen hankkiminen rikosasiassa olisi ollut vastoin 18 §:ää.

Itsekriminointisuojukselle on olennaista pakkokeinon käyttö tai tietojen vaatiminen vastoin henkilön tahtoa. Säännös on siltä osin tyhjentävä, että laissa säädetyn pakkokeinon uhallaan vaaditut tiedot ovat itsekriminointisuojuksen alaisia, kunhan vain muut edellytykset täyttyvät. Säännöstä voidaan tulkita huomattavasti laajemmin sen perusteella, että hyödyntämiskiello koskisi myös todistetta, joka on hankittu ”muutoin vastoin hänen tahtoaan”. Ulosottoselvityksessä ilman erillistä sakon uhkaa vaaditut tiedot on hankittu ”vastoin velallisen tahtoa”, koska UK 3:56:n mukaan velallista on ulosottoselvityksessä muistutettava totuusvelvollisuudesta ja ilmoitettava, että väärän tiedon antamisesta tai salaamisesta saattaa seurata rangaistus. Hallituksen esityksessä todetaan, että hyödyntämiskiello koskee niitä tilanteita, joissa tietoja on hankittu vastoin henkilön tahtoa. Momentissa

mainitaan esimerkkinä pakkokeinon käyttämisen uhka. Muita vastaavia keinoja olisivat rangaistuksella tai siihen rinnastettavalla sanktiolla uhkaaminen ja tällaisen keinon tai pakkokeinon käyttäminen.¹⁵²

Hyödyntämiskieltoon riittäisi se, että henkilö on epäiltynä rikoksesta. Kuten edempänä esitin, oikeuskäytännössä ei ole täsmällistä linjausta siitä, että mitä ”epäilty” tarkoittaa. Samoin tuoreessa hallituksen esityksessä epäillyn tulkinta on jätetty jokseenkin avoimeksi. Esimerkiksi OK 17:24:1:n turvaama vaitiolo-oikeus ei ole riippuvainen siitä, onko todistajana kuultava henkilö sillä hetkellä rikoksesta epäillyn asemassa. Päinvastainen tulkinta tekisi säännöksen oikeusajatuksen tyhjäksi, koska tarkoituksena juuri on välttää epäilyksi tulemista.¹⁵³ Katson, että henkilöön, johon ei ole vielä kohdistettu konkreettisia toimenpiteitä rikoksen selvittämiseksi, voi hyödyntämiskieltosäännös soveltua.

Hallituksen esityksessä viitataan *Weh – Itävalta* -tapaukseen, jossa henkilö sai antamille tiedoilleen itsekriminointisuoja, vaikka hän ei ollut rikoksesta epäiltynä. Eli riittävä ajallinen yhteys ja mahdollinen rikosoikeudenkäynti voivat olla perusteena hyödyntämiskieltoille. Esimerkiksi velallinen tiedostaisi sen, että ”sali kutsuu” varmasti, jos tiettyä tietoa hyödynnettäisiin rikosasiassa.

Jos kuitenkin henkilö on muussa menettelyssä kuin rikosasian käsittelyssä tai siihen rinnastuvassa menettelyssä antanut lakisääteisen velvollisuutensa täyttämisen yhteydessä totuudenvastaisen lausuman taikka väärän tai sisällöltään totuuden vastaisen asiakirjan taikka väärän tai väärennetyn esineen, sitä saadaan hyödyntää todisteena velvollisuuden vastaista menettelyä koskevassa rikosasiassa.¹⁵⁴

Ulosottokaaren ”palomuurisäännös” takaa sen, ettei velallinen voi lähtökohtaisesti voi valehdella ulosottoselvityksessä. Itsekriminointisuoja on katsottu pääsääntöisesti toteutuvan ulosottomiehen vaitiolo-velvollisuuden perusteella. Tämä ei tosin tällä hetkellä pidä paikkansa, koska eri variaatiot ovat osoittaneet aukkoja periaatteen toteutumisessa. Toki se on selvää, että velallisen valehdellessa ensimmäisessä ulosottoselvityksessä ulosottomies on oikeutettu välittämään tiedot, jos on olemassa epäily velallisenrikok-

¹⁵² HE 46/2014, s. 90

¹⁵³ Virolainen – Pölönen 2004, s. 309

¹⁵⁴ HE 46/2014, s. 222, ehdotus 17:25.2

sesta. Ehdotettu OK:n säännös vahvistaisi tässä tapauksessa tiedon hyödyntämiskelpoisuutta oikeudenkäynnissä.

Tuomioistuimen on jätettävä hyödyntämättä lainvastaisesti hankittu todiste myös, jos siihen on painavat syyt ottaen huomioon asian laatu, todisteen hankkimistapaan liittyvä *oikeudenloukkauksen vakavuus*, hankkimistavan merkitys todisteen luotettavuudelle, todisteen merkitys asian ratkaisemisen kannalta ja muut olosuhteet.¹⁵⁵

Hallituksen esityksessä ei ole otettu kantaa siihen, että miten toimittaisiin esimerkiksi peräkkäisten ulosottoselvitysten tilanteessa, missä velallinen on valehdellut aiemmin ja jo silloin tehnyt rikoksen. Jos velallinen joutuu esimerkiksi toisessa ulosottoselvityksessä rangaistuksen tai pakkokeinon uhalla paljastamaan syyllistyneensä velallisenrikokseen aiemmalla selvityskerralla, ehdotettu säännös ei kiellä tiedon hyödyntämistä velallista vastaan oikeudenkäynnissä. Käsittämäni ongelma peräkkäisistä ulosottoselvityksistä on tuore tutkimuskohde itsekriminointisuojaan kannalta. Siksi onkin luonnollista, ettei hallituksen esityksessä ollut otettu ongelmaa huomioon.

Ehdotetun säännöksen kolmannessa momentissa annetaan tuomioistuimelle harkintavaltaa siitä, jos esimerkiksi oikeudenloukkauksen vakavuus tai muut painavat syyt edellyttävät hyödyntämiskieltoa. Eli jos velallinen pakotetaan paljastamaan ulosottomenettelyssä tekemänsä rikos, tällöin loukataan itsekriminointisuoja. Tuomioistuin voisi kyseisen momentin nojalla asettaa hyödyntämiskiellon, jos se tulkitsisi muuten aiheutuvan oikeudenloukkauksen (itsekriminointisuojaan) liian vakavaksi.

Esittämäni ongelmaan saadaan osviittaa, jos sitä tulevaisuudessa voidaan oikeussalissa. Se olisi merkittävä prosessi, koska siinä ratkaistaisiin itsekriminointisuojaan soveltamisala ulosotossa. Kysymys olisi sinänsä vaikea; rajoitetaanko ihmisoikeudeksi luettua periaatetta vai pudotetaanko velallisen petosta koskevan kriminalisoinnin merkitys osittain pois? Jälkimmäinen vaikuttaisi myös siihen, että velallisen omaisuutta olisi entistään vaikeampaa löytää velkojien saatavien täyttämiseksi.

¹⁵⁵ HE 46/2014, s. 222, ehdotus 17:25.3

Onko itsekriminointisuoja liian vahva?

Korkeimmassa oikeudessa on käsitelty uhkasakon tuomitseminen tilanteessa, jossa on ollut samaan aikaan vireillä konkurssivelallista koskeva rikostutkinta.¹⁵⁶ Uhkasakkoa ei voitu tuomita maksettavaksi, koska pakkokeinon uhalla annetut tiedot olisivat olleet relevantteja rikosasiassa.

Silloisen ulosottolain aikaan korkein oikeus tuomitsi velallisen uhkasakkoon, vaikka uhkasakko oli asetettu tilanteessa, jolloin samaan aikaan oli vireillä rikosasia. Myöhemmin EIT purki kyseisen tapauksen, koska siinä oli loukattu itsekriminointisuoja.¹⁵⁷

EIT päätti jo vuonna 1993 tulliasiassa *Funke vs. Ranska*, ettei uhkasakkoa voitu tuomita maksettavaksi, koska pakkokeinon uhalla annetut tiedot olisivat paljastaneet henkilön syyllistyneen rikokseen valuuttamääräysten rikkomisesta. Tässäkin tapauksessa henkilölle oli tehty kotietsintä ennen muita toimenpiteitä, joten hän oli todellisesti epäillyn asemassa.

Tuomioistuin ei voi tuomita maksettavaksi uhkasakkoa, kun kyse on ollut aiemmassa ulosottomenettelyssä tapahtuneesta rikoksesta, josta on jo käynnissä rikostutkinta. Jos edellä mainitussa tilanteessa velallista vastaan ei vielä ole aloitettu rikostutkintaa, uhkasakko kuitenkin loukkaa itsekriminointisuoja, jos velallisen olisi paljastettava syyllistyneen rikokseen aiemmassa ulosottomenettelyssä. Lopulta tämä tarkoittaa sitä, että uhkasakko menettää aina merkityksensä siinä tilanteessa, kun velallinen on valehdellut aiemmalla selvityskerralla ja seuraavassa selvityksessä vetoaa itsekriminointisuojaan.

Itsekriminointisuojan keskeinen sisältö on se, että kenenkään ei tarvitse todistaa itseään vastaan. Jos henkilö tietää tehneensä rikoksen ja hallinnollisessa menettelyssä hän joutuu kertomaan siihen liittyvästä seikoista, on ilmiselvästi kyse todistamisesta itseään vastaan. Tällä yhtälöllä pitäisi olla selvää, että rikoksenteijä saa itsekriminointisuojan, vaikka häneen ei ole kohdistettu rikosepäilyjä. Hän tietää, että kertoessaan jonkin seikan, on ilmeinen vaara esitutkintaan joutumisesta. Luonnollisesti saman linjan tulee olla käytettävissä kaikissa julkisen vallan käyttämissä menettelyssä. Jos vaikeneminen ei ole prosessissa vaihtoehto, tulisi sen korvata jokin hyödyntämiskieltonormi.

¹⁵⁶ KKO 2012:5

¹⁵⁷ KKO 2002:116, jonka EIT purki vuonna 2009 (Marttinen vs. Suomi)

Aikaisemmin jo mainitsin siitä, että peräkkäisten ulosotto selvitysten johdosta ei uhkasakkoa voida tuomita maksettavaksi, jos velallinen on painostuksen alla joutunut paljastamaan samassa menettelyssä tehdyn rikoksen. Niitä tietoja ei luonnollisesti voitaisi hyödyntää muissa menettelyissä, koska ne on saatu itsekriminointisuoja loukaten. Nykytulkinnan mukaisesti ulosotossa rikottaisiin itsekriminointisuoja, jos velallisen tulisi seuraavissa ulosotto selvityksissä paljastaa samassa menettelyssä tehty rikos. Kuitenkin on epärealistista, että ulosotto olisi jokin poikkeus itsekriminointisuojan soveltamisessa. Eli velallisen tulisi antaa ulosottomiehelle kaikenlaisia tietoja, kunnes hän on virallisesti rikoksesta epäilty.

Itsekriminointisuoja yleisellä tasolla on siitä erikoinen käsite, että henkilö on oikeutettu siihen omasta ilmoituksestaan. Hänen ei tarvitse todistaa saadakseen suojan. Toisaalta on outoa, että ihminen saa tarvittaessa *etukäteen* oikeuden ilman perusteluvelvollisuutta. Itsekriminointisuoja voi altistaa väärinkäytöksille, koska muut eivät tiedä sen käyttämisen todellista taustaa. Myöhemmin totuus voi paljastua ja henkilö voi joutua vastuuseen siitä, ettei itsekriminointisuojaan ollutkaan oikeutta. Mutta henkilö on jo voinut saada sellaista vahinkoa aikaan, ettei niiden korjaaminen ole enää mahdollista.¹⁵⁸

Ulosotto kaaren palomuuria ei ole testattu EIT:ssa. *Marttila toteaa*, että ajoittain on esitetty epäilyjä ulosoton palomuurisäännöksen (UK 3:73) riittävydestä. Kuitenkaan sellaista argumenttia ei hänen näkemyksen mukaan ole esitetty, mikä osoittaisi sääntelyn olevan ristiriidassa EIT:n ratkaisukäytännön kanssa.¹⁵⁹

Konkurssilain uudistamista tutkinut työryhmä on aikaisemmin lausunut, että ulosotto selvityksillä ei saa hankkia todisteita *vireillä olevaa* tai *odotettavissa olevaa* rikosasi-aa varten. Kun kyse on sallitusta tarkoituksesta ja samalla huolehditaan velallisen rikosprosessuaalisten oikeuksien toteutumisesta, itsekriminointisuoja ei oikeuta velallista olemaan vaiti tai antamaan vääriä tietoja täytäntöönpanomenettelyssä, vaan näin menetelemällä hän syyllistyy rikolliseen tekoon. Velallinen ei siis voisi pysyä vaiti tai antaa virheellistä tietoa ulosotto selvityksessä, vaikka hän olisi rikoksesta epäilty tai syytteessä taikka tiedoista kävisi ilmi hänen aiemmin tekemänsä rikos.¹⁶⁰ Mielestäni esimerkki

¹⁵⁸ Esimerkiksi velallinen on siirtänyt omaisuuttaan ulkomaille lopullisesti velkojien tavoittamattomiin.

¹⁵⁹ Marttila 2011, s. 563. *Marttila* myös katsoo yksimielisyyden vallitsevan siitä, että ulosoton palomuurin voidaan yleisesti ottaen katsoa estävän tehokkaan vetoamisen itsekriminointisuojaan.

¹⁶⁰ Marttila 2011, s. 565 alaviite. Viitattu lausuma on oikeusministeriön asiakirjasta ”Mietintöjä ja lausuntoja: konkurssilain tarkastaminen 73/2010, s.20”

tietojenannon ongelmasta peräkkäisissä ulosotto selvityksissä on varteen otettava argumentti epäiltäessä palomuurisäännöksen riittävyttä. Se tulisi huomioida tulevissa lainvalmisteluprosesseissa.

En usko, että lähitulevaisuudessa saataisiin säädettyä sellainen hyödyntämiskielto, joka olisi lähes tyhjentävä. Se ei olisi edes mahdollista, koska samaan aikaan muut prosessit menettäisivät merkitystään. Henkilö pyrki toimimaan niitä polkuja pitkin, missä hän voi saada antamilleen tiedoille hyödyntämiskiellon. EIT on linjannut, että itsekriminointisuoja soveltaminen yksittäistapauksissa on ratkaistava kansallisella tasolla. Eli valtioiden pitäisi pystyä säätämään lakeja, ja samalla huolehdittava, ettei missään niistä loukata itsekriminointisuoja. Itsekriminointisuojusta saadaan tulevaisuudessa varmasti vielä useita EIT:n ratkaisuja.

Itsekriminointisuoja hallinnollisessa menettelyissä on loppujen lopuksi melko monimutkainen ilmiö. Syy siihen on osittain se, ettei periaatteen kokonaislaajuutta ole vielä kyetty määrittämään. Kansallisella tasolla voidaan päättää yksittäisistä säännöksistä, mutta jälkepäin saatetaan huomata niiden olevan esimerkiksi itsekriminointisuojaan vastaisia. Siinä vaiheessa tarvitaan EIT:n määritelmä ja tulkinta siitä, voidaanko itsekriminointisuoja ulottaa kyseessä olevaan tilanteeseen vai ei.

Suurin osa ulosoton tiedonantovelvollisista tuskin tiedostaa itsekriminointisuojaan ristiiriitaa peräkkäisten ulosotto selvityksissä. Vaikka epäilyttäviä tilanteita syntyisikin, ulosottomies harvoin ryhtyy toimenpiteisiin rikosvastuun toteuttamiseksi. Jos ulosottomies saa lopulta riittävän määrän velallisen omaisuutta haltuunsa, voi intressi rikostutkinnan aloittamisesta olla vähäinen. Aihe on uusi ja melko tuntematon, mutta siitä on kuitenkin jatkossa keskusteltava, koska tilanne on ihmisoikeuksien kannalta arveluttava.

6 LOPUKSI: KUKA SAA VELALLISEN SUOJAA PALOMUURIMALLILLA?

Tutkielmani viimeisessä osassa määrittelen velallisen käsitteen sekä tarkastelen velallisen ja sen puolesta toimivan henkilön tiedonantovelvollisuutta. Tämän jälkeen pohdin velallisen ja sen puolesta toimivan henkilön oikeutta saada suojaa ulosoton palomuurimallista. Aiemmin käsittelin pääosin velallisen oikeutta itsekriminointisuojaan eri tilan-

teissa, mutta vielä on syytä tarkastella, että kuka voi saada ulosottokaaren säännösten mukaista itsekriminointisuojaaja.

Jokaisen perusoikeuteen kuuluu olla oikeus myötävaikuttamatta syyllisyytensä selvittämiseen rikosprosessin vastaajana. Tämä itsekriminointisuojaajan käsitteenä tunnettu periaate suojaa jokaista kaikissa niissä rikosoikeudellisissa tilanteissa, jotka sitä edellyttävät. Itsekriminointisuojaaja ei pelkkänä periaatteena takaa konkreettista suojaa yksittäistapauksessa. Sen vuoksi sen tarkemmasta sisällöstä on säädettävä kansallisessa laissa. Jotta velallinen voisi ulosottomenettelyssä vastata varallisuuttaan koskeviin kysymyksiin varmistuakseen niiden käyttämisestä vain siinä menettelyssä, lainsäädännössä tarvitaan riittävät oikeussuojatakeet sen toteuttamiseksi. Näitä ovat esimerkiksi ulosottomiehen vaitiolovelvollisuus ja tietojen hyödyntämiskielto.

Velallinen voi olla tiedonantovelvollinen useissa eri rooleissa, kuten luonnollisena henkilönä tai yhteisön puolesta. Velallisella ja velallisen puolesta toimivalla tulisi kullakin olla yhtäläiset oikeussuojatakeet sen estämiseksi, ettei sanktiouhalla hankittuja tietoja käytettäisi rikosprosessissa ko. henkilöä vastaan. Jos siinä katsannossa on eroavaisuuksia, laki ei ole aukoton.

6.1 Kuka on velallisen roolissa tiedonantovelvollinen?

6.1.1 Luonnollinen henkilö

UK 3:53:n mukaan tiedonantovelvollisia ovat:

- *luonnollinen henkilö*
- velallisen holhoustoimilain mukainen *edunvalvoja* siltä osin kuin velallisen omaisuutta on hänen hoidossaan
- henkilö, joka
 - a) tosiasiasa johtaa tai on johtanut velallisen *elinkeinotoimintaa* taikka
 - b) hoitaa tai on hoitanut velallisen *omaisuutta*

Velallinen on täysivaltaisena henkilönä itse tiedonantovelvollinen. Velallinen saa käyttää ulosottomenettelyssä avustajaa, esimerkiksi asianajajaa. Ulosottokaareissa ei ole säädetty avustajan tietojenantovelvollisuudesta. Lähtökohtaisesti velallinen itse vastaa ulosottomiehen kysymyksiin. Laki ei kuitenkaan kiellä sitä, että velallinen antaa tiedot

ulosottomiehelle avustajan välityksellä. Ulosottoakaassa kuitenkin säädetään, että ulosottoselvitykseen velallisen on saavuttava henkilökohtaisesti ja avustajan läsnäolo voidaan kieltää, jos ulosottomies katsoo sen tarpeelliseksi.¹⁶¹

Holhustoimilain mukaan vajaavaltaiseksi julistetun henkilön edunvalvoja on tiedonantovelvollinen hoidossaan olevasta velallisen omaisuudesta. Jos velallisella on niin kutsuttu *tukeva edunvalvoja*, tulee heitä molempia kuulla. Alle 18-vuotiaan edunvalvoja ovat hänen huoltajansa ja he ovat tiedonantovelvollisia siltä osin kuin heidän hoidossaan on velallisen omaisuutta. Alaikäisen ulosottoasian hoitamista varten voidaan määrätä edunvalvojan sijainen. Myös alaikäistä voidaan kuulla, mutta ulosottomiestä velvoittaa asianmukaisuuden vaatimus. Siinä tapauksessa ulosottomiehen tulee huomioida lapsen kyky ymmärtää asiaa.¹⁶²

Velallisen elinkeinotoimintaa tai muuten hänen talouttaan johtava tai hoitava henkilö on tiedonantovelvollinen. Myös *sivullinen*, joka tietyn järjestelyn perusteella hoitaa velallisen elinkeinotoimintaa tai omaisuutta, on tiedonantovelvollinen. Vaikka sivullinen kiistäisi tehtävien hoidon, häntä voidaan kuulla UK 3:66:ssä säädetyn sivullisen tiedonantovelvollisuuden perusteella. Velallisen on voinut hankkia elinkeinotoimintaa varten työntekijän tai kirjanpitäjän. UK 3:55:n perusteella hekin ovat tiedonantovelvollisia siltä osin kuin tietojenanto on välttämätöntä. Kyseiset henkilöt ovat toissijaisesti tiedonantovelvollisia eikä heitä voi velvoittaa ulosottoselvitykseen muuten kuin erityisestä syystä.¹⁶³

Kuolinpesän osalta tiedonantovelvollinen on se, jolla on pesä hallussaan. Jos pesä on osakkaiden yhteishallinnossa, kukin pesänosakas on tiedonantovelvollinen. Kuolinpesän tiedonantovelvollisuus on voimassa silloin, kun vainajan omaisuus on ulosmittauksen kohteena. Jos pesänosakas on velallisena ja pesäosuutensa on ulosmitattu, tietoja voidaan saada pesästä UK 3:66:ssä säädetyn sivullisen tiedonantovelvollisuuden nojalla.¹⁶⁴ Eli toinen pesänosakas voi joutua sivullisen tiedonantovelvollisuuden perusteella antamaan velallista koskevia tietoja pesäosuuden osalta, koska on oletettavaa, että pesänosakkaat ovat tietoisia pesän varallisuudesta.

¹⁶¹ UK 3:58 ja 60

¹⁶² Linna – Leppänen 2014, s. 472

¹⁶³ Linna – Leppänen 2014, s. 473

¹⁶⁴ Linna – Leppänen 2014, s. 473

6.1.2 Yhteisö

UK 3:54 mukaan yhteisön tai säätiön puolesta tiedonantovelvollisia ovat:¹⁶⁵

- *hallituksen jäsen tai toimitusjohtaja* ja niitä vastaavassa asemassa oleva henkilö
- henkilö, joka on *henkilökohtaisesti vastuussa* yhteisön velvoitteista
- henkilö, jolla on oikeus *kirjoittaa* yhteisön tai säätiön *toiminimi*
- henkilö, joka olosuhteista päätellen *tosiasiallisesti johtaa* yhteisön tai säätiön toimintaa taikka *hoitaa* sen hallintoa ja omaisuutta
- henkilö, joka on ollut 4. edellä mainitussa kohdassa tarkoitettussa asemassa tietojen pyytämistä edeltäneen vuoden aikana
- jollei ketään edellä mainittua henkilöä ei ole, tiedonantovelvollinen on se, joka viimeksi ollut vastaavassa asemassa

Yhteisön hallituksen tai muun toimielimen kannalta ei ole merkitystä sillä, perustuuko sen toiminta lakiin, yhtiöjärjestykseen, yhtiösopimukseen tai yhtiön sääntöihin. Varajäsen on tiedonantovelvollinen siltä osin kuin hän on osallistunut toimielimen toimintaan. Henkilökohtaisesti yhtiön velvoitteista vastuussa oleva henkilö voi olla esimerkiksi yhtiömies avoimessa yhtiössä, yhtiömies kommandiittiyhtiössä ja rekisteröimättömän yhdistyksen puolesta toiminut henkilö.¹⁶⁶ Henkilö, joka voi kirjoittaa yhteisön tai säätiön toiminimen, on erikseen laissa säädetyillä tavoilla oikeutettu edustamaan yhteisöä.

Hallituksen esityksen mukaan tosiasiallisella johtamisella tai hoitamisella tarkoitetaan vastaavaa valtaa kuin mitä on toimitusjohtajalla, hallituksella tai muusta operatiivisesta toiminnasta vastaavalla toimielimellä. Säännöksellä yhteisön puolesta toimivien tiedonantovelvollisuudesta pyritään laajentamaan niiden henkilöiden piiriä, jotka ei näkyvästi ole yhteisön toiminnassa mukana, mutta sivuroolissa hallinnoivat yhteisöä. Esimerkiksi henkilöllä on yhteisön luottokortti tai muuta omaisuutta hallussaan.¹⁶⁷

Tiedonantovelvollinen on myös henkilö, joka on aikaisemmin toiminut yhtiössä edellä mainitussa asemassa. Joskus ulosotossa olevat yhtiöt ovat ”hylättyjä”, eikä asiakirjojen mukaan kukaan vastaa enää yhtiön toiminnasta. Talousrikosten kiertämiseksi yhteisön vastuuhenkilöt voivat yrittää tehdä kyseisiä järjestelyitä. Tätä on kuitenkin ehkäisty sil-

¹⁶⁵ Yritys- ja yhteisötietolain 2.1 2 kohta: yhteisöllä tarkoitetaan 3.1:ssä mainittuja yksityis- ja julkisoikeudellisia oikeushenkilöitä

¹⁶⁶ Linna – Leppänen 2014, s.474

¹⁶⁷ HE 216/2001, s. 150

lä, että aina joku joutuu vastaamaan ulosotossa olevasta yhtiöstä. Jos ei ole tiedossa, ketään, joka olisi hallinnoinut yhtiötä viimeisen vuoden aikana, voidaan kuulla viimeksi yhtiöstä vastuussa ollutta henkilöä.¹⁶⁸ Eli periaatteessa voidaan kuulla henkilöä, joka on toiminut yhtiössä tai sen puolesta useita vuosia aikaisemmin. Jos kukaan ei joutuisi vastaamaan yhtiöstä, se ruokkisi talousrikollisuutta, koska siinä tapauksessa rikolliset hylkäisivät ja jättäisivät tuuliajolle ylivelkaisia yhtiöitä.

6.2 Näkökohtia velallisen rooleista

Täysivaltainen luonnollinen henkilö on itse tiedonantovelvollinen itseään koskevassa ulosottomenettelyssä. Käytännössä tämä tarkoittaa henkilöä, joka on 18 vuotta täyttänyt ja jonka toimintakelpoisuutta ei muuten ole rajoitettu. Jos alaikäinen henkilö on ulosotossa, ulosottomiehen on prosessissa otettava huomioon nuoren kehitys ja kyky ymmärtää asioitaan. Alaikäisen velallisen kuulemisen lisäksi on kuultava myös hänen huoltajaa. Huoltajan kuuleminen on sikäli tärkeää, koska usein vanhemmalla on hyvin tiedossa lapsen taloudellinen käyttäytyminen ja vanhempi myös valvoo ulosottomenettelyssä alaikäisen etua.

Ulosottokaareissa ei ole rajoitettu sitä, että kuinka nuori henkilö voi olla velallisena ulosotossa. Edellytyksenä on vain henkilön oikeuskelpoisuus. Ulosottomenettelyssä alle 15-vuotiasta tuskin koskaan kuullaan seikkaperäisesti. Lähtökohtaisesti alaikäiselle velalliselle voidaan tietojen antamiseksi asettaa uhkasakko ja hakea sitä käräjäoikeudessa tuomittavaksi. Ulosoton uhkasakko ei ole rangaistusmenetelmä vaan hallinnollinen keino edistää prosessia. Tämä on lähinnä teoreettinen tilanne, koska ei ole välttämättä asianmukaista uhkasakolla vaatia lasta antamaan tietoja.

15 vuotta täyttänyt on rikosoikeudellisessa vastuussa teoistaan. Jos henkilö on ulosotossa, hän voisi joutua vastuuseen esimerkiksi salaillessaan tai valehdellessaan ulosottomenettelyssä. Velallisrikokset ovat kuitenkin tietyllä tapaa eritason juttuja kuin esimerkiksi näpistys ja vahingonteko, joten ei ehkä olisi tarpeellista nostaa syytettä nuorta henkilöä vastaan ulosottoasian johdosta.

Velallisina olevat alaikäiset henkilöt eivät monesti ole tosiasiallisia velallisia vaan heidän vanhemmat käyttävät heitä välikätenä talousasioissaan. Alaikäisen velallisen huol-

¹⁶⁸ HE 216/2001, s. 150

taja voidaan velvoittaa antamaan tietoja siltä osin kuin hänellä on velallisen omaisuutta hoidossaan. On oletettavaa, että nuoren henkilön kohdalla hänen vanhempansa (ts. edunvalvojansa) hoitavat pääasiallisesti lapsen talousasioita, ellei muuta näytetä.

Holhustoimilaissa tarkoitettu edunvalvoja voi esimerkiksi olla lapsen vanhempi tai käräjäoikeuden määräämä edunvalvoja. Edunvalvojaa kuullaan siltä osin, kuin omaisuutta on hänen hoidossaan. On jokseenkin epäselvää, miten edunvalvoja on vastuussa velallisen omaisuutta koskevien tietojen antamisesta. Mitä, jos velallisen puolesta vastaamaan velvoitettu valehtelee tai salaa tietoja? Vaikka hän puhuu tavallaan velallisen ”suulla”, hän ei kuitenkaan voi joutua vastuuseen velallisenrikoksista. Velallisenpetosta koskevassa säännöksessä säädetään tilanteesta, kun velallinen hankkii toiselle oikeudonta taloudellista hyötyä. Kuitenkaan muun kuin velallisen vastaava toiminta ei ole kriminalisoitua.

Luonnollinen henkilö pystyy hoitamaan omaa talouttaan yhteisön kautta. Eli henkilö ei omissa nimissään tee itseään koskevia varallisuus oikeudellisia oikeustoimia vaan pitää ne yrityksen nimissä. Näin henkilö yrittää välttää henkilökohtaisen velkavastuun. Joka tapauksessa tällainen henkilö on yhteisön puolesta tiedonantovelvollinen.

Yhteisön palveluksessa oleva tai tilintarkastaja voidaan velvoittaa antamaan tietoja vain, jos se on välttämätöntä. Lisäksi edellytetään, etteivät tiedot ole saatavissa muilla keinoin. Lähtökohtaisesti he vastaavat vain työtehtäviinsä liittyviin kysymyksiin. Kuultaviksi voitaisiin velvoittaa lähinnä taloushallinnon tai sopimussuhteiden parissa toimiva henkilö.¹⁶⁹

6.3 Ketä suojataan palomuurimallilla?

Tällä hetkellä ulosottovelallisen itsekriminointisuoja toteutetaan ensisijaisesti palomuurimallilla, jossa tiedonantovelvollisella on totuusvelvollisuus.¹⁷⁰ UK 3:73 ja 91:llä on tarkoitus taata velallisen tietojenanto ilman vaaraa joutua vaikuttamaan oman syyllisyytensä selvittämiseen muussa prosessissa. Kyseiset säännökset suojaavat myös muitakin tiedonantovelvollisia, kuten sivullista ja todistajaa. UK 3:53-55:ssä tarkoitettut velallisen

¹⁶⁹ HE 216/2001, s. 151

¹⁷⁰ vrt. konkurssimenttely. Konkurssimenttely on tältä osin päinvastainen. Siinä noudatetaan vaihtolomallia, jonka mukaan konkurssivelallisen ei tarvitse lausua mitään, jos muuten on velallisen antamalla seikoilla riski myötävaikuttaa rikosasiaa.

puolesta tiedonantovelvolliset ovat yhtäläillä totuusvelvollisia kuin itse velallinen ja muut edellä mainitut tahot. Laista ei kuitenkaan yksiselitteisesti ilmene, että suojaako palomuurimalli myös velallisen puolesta tiedonantovelvollisia henkilöitä.

Luonnollisen henkilön edunvalvoja

Luonnollisella henkilöllä voi olla edunvalvoja, jolla on velallisen omaisuutta hoidossaan. Edunvalvoja on sen omaisuuden ja taloudenhoidon osalta tiedonantovelvollinen. Mitä suurempi on edunvalvojan toimivalta velallisen omaisuuden ja talouden hoidossa, sitä laajempi on myös tiedonantovelvollisuus ulosotossa. Kun edunvalvoja vastaa velallisen puolesta ulosottomiehen kysymyksiin, on arvioitavissa kaksi asiaa palomuurin näkökulmasta. Ensinnäkin voidaan kysyä, jäävätkö palomuurin taakse velallisen toimintaa koskevaa lausumat. Kun edunvalvoja vastaa kysymyksiin, saattaa samalla paljastua seikkoja, jotka olisivat merkityksellisiä velallista koskevassa rikosasiassa. Edunvalvoja on tässä tilanteessa uskottu hoitamaan velallisen asiaa, joten katson olevan selvää, että lausumat jäävät palomuurin taakse. Velallinen ei itse pysty välttämättä vaikuttamaan siihen, mitä edunvalvoja vastaa kysymyksiin, joten palomuri on tässä tapauksessa hyvin olennainen velallisen oikeusturvan kannalta.

Toiseksi voidaan arvioida hieman epätodennäköisempää tilannetta, että tuoko palomuri edunvalvojalle itselleen suoja. Vastatessaan velallista koskeviin kysymyksiin, voi lausuma sisältää seikkoja edunvalvojan toimintaa koskevista rikkomuksista. Yleisellä tasolla ajateltuna edunvalvojalla on totuusvelvollisena itsekriminointisuoja, koska jokaisella on oikeus periaatteeseen. Eri asia on, että koskevatko ulosoton palomuurisäännökset myös edunvalvojaa.

UK 3:73.1:n 1 kohdan mukaan ulosottomies ei saa luovuttaa tietoa, joka on olennaisin osin saatu henkilöltä, joka on siinä menettelyssä *todistajana* velvollinen tai oikeutettu kieltäytymään todistamasta siitä seikasta. Tämä tarkoittaa lähinnä UK 2:26:ssä tarkoitettua toimitustodistajaa.

2 kohdassa säädetään siitä, kun *velallisen* vastauksesta käy ilmi, että *velallinen* on saattanut syyllistyä muuhun kuin ulosottomenettelyssä tehtyyn rikokseen. Edunvalvoja toimii velallisen puolesta, mutta tämän kohdan soveltuminen itse edunvalvojaan on ky-

seenalaista. Lauseessa toistetaan termi ”velallinen”, joten on hankalaa tulkita edunvalvoja rinnastettavaan asemaan.

3 kohdassa säädetään, että ulosottomies ei saa luovuttaa *sivulliselta* saatua tietoa, jos se koskee sivullisen väärinkäytöstä. UK 1:3 sisältää määritelmät ulosoton asianosaisista ja sivullisesta. Säännöksen mukaan sivullisella tarkoitetaan muuta kuin hakijaa, vastaajaa, velkojaa ja velallista. Edunvalvoja voisi mahdollisesti olla tulkittavissa sivulliseksi, vaikka hän toimii velallisen puolesta. On luontevaa, että edunvalvoja on määriteltävissä sivulliseksi, jos ei voi olla mikään säännöksen 1-5 kohdissa mainituista. Tilanne on kuitenkin siitä erikoinen, että edunvalvojaa on tulkittava samanaikaisesti velalliseksi ja sivulliseksi, jotta palomuuuri toteutuu itsekriminointisuojan vaatimalla tavalla.

Asiaa voidaan tarkastella myös mahdollisen rikosvastuun näkökulmasta. Jos edunvalvoja salailee tai valehtelee, onko edunvalvojaa mahdollista saattaa vastuuseen ulosottomenettelyssä tehdystä rikoksesta? Velallisenrikos ei voi tulla kyseeseen, koska tunnusmerkistö edellyttää velallisen itse tehneen rikoksen (RL 39:2). On epärealistista, että yleinen edunvalvoja virkavastuulla toimisi vilpillisesti. Hänen vilpillisessä toiminnassaan voisi tulla kyseeseen virkarikos (RL 40 luku). Yksityisen edunvalvojan kohdalla tilanne on vaikeammin arvioitavissa. Ainakin holhousviranomaisen tai päämies itse voisi hakea edunvalvojan vapauttamista tehtävästään.

Yhteisön puolesta tiedonantovelvollinen

Yhteisöä voidaan tarkastella sinänsä samanlaisen tilanteen valossa kuin edellistä, että palomuuria tarvitsee samaan aikaan kaksi eri oikeussubjektia, sekä velallisena oleva yhteisö ja sen edustaja. Kun yhteisö tai säätiö on velallisena, tarvitaan aina edustaja vastaamaan sitä koskeviin kysymyksiin. Yhteisöä voidaan ulosottomenettelyn ohella epäillä jostakin sen ulkopuolella tehdyistä väärinkäytöksistä. Jos tiedonantovelvollisen edustajan lausumat sisältävät seikkoja, joilla on merkitystä yhteisöä koskevan rikosasian kanssa, niitä ei mielestäni *tietyissä tilanteissa* voi hyödyntää yhteisön rangaistusvastuun toteuttamiseksi. Kuitenkin tavallisesti itsekriminointisuojan on katsottu kuuluvan luonnolliselle henkilölle. Toisaalta jos luonnollinen henkilö on omistajana yhteisössä, se omistuksen osa on katsottava hänen varallisuudekseen.

Jos yhteisön edustaja on vaarassa saattaa lausumillaan itsensä syytteen vaaraan, on selvää, että palomuurin suojaus häntä. Edustajaa saatetaan nimittäin epäillä yhteisössä tehdyistä rikoksista. Yhteisössä voidaan kuulla monia eri asemissa olevia henkilöitä ja myös yhteisöstä jo poistuneita henkilöitä. Jos tiedonantovelvollinen yhteisön edustaja ei ole määriteltävissä 3:73.2:n mukaisesti velalliseksi, muussa tapauksessa on katsottava hänen olevan sivullisen asemassa. Jos yhteisö on pelkästään velallisen asemassa eikä edustajan vilpillisyyden kohdalla voi tulla kyseeseen mikään velallisenrikoksesta, voitaisiin henkilöä vastaan nostaa syyte esimerkiksi luottamusaseman väärinkäytöstä (RL 36:5).

Yhteisön palveluksessa oleva henkilö tai tilintarkastaja on kysyttäessä velvollinen antamaan 3:52:ssä tarkoitettuja omaa tehtäväänsä koskevia tietoja. Kyseiset henkilöt ovat sellaisessa asemassa, etteivät voi toimia yhteisön *puolesta*. Tiedonantovelvollisuutta täyttäessään he ovat katsottava sivullisiksi, ja heidän antamat lausumat jäävät ulosottomiehen salassapitovelvollisuuden piiriin 3:73.3:n nojalla.

Loppupäätelmä palomuurista

Lähtökohtaisesti palomuurilla suojataan luonnollista henkilöä velallisena. Myös velallisen puolesta tiedonantovelvollinen saa suojaus palomuurista. Henkilö voi olla määriteltävissä pikemmin sivulliseksi, mutta olennaista on se, että tiedonantovelvollinen ei saa joutua myötävaikuttamaan oman syyllisyytensä selvittämiseen. Velallisen ja sivullisen määrittelyssä on huomattava tärkeä näkökohta rikosvastuun kannalta: vain velallista vastaan voidaan nostaa syyte velallisrikoksesta. Eli velallisen asemassa todellisesti olevan on jouduttava vastaamaan rikkomuksistaan.

Asiaa koskevaa oikeuskäytäntöä ei liene muodostunut. Kuitenkin lainsäädännön perusteella on todettavissa, että palomuurin suojaus riittävästi velallisia, jotka ovat samaan aikaan rikoksesta epäiltyinä. Vaikka palomuurin vuotaisi, tuomioistuimen viime kädessä voisi asettaa hyödyntämiskiellon. Nykyisen tulkinnan mukainen palomuurin suojaus ei takaa itsekriminointisuojausta velalliselle, johon ei vielä ole kohdistettu rikosepäilyjä. Sen asemaa ei myöskään tule parantamaan OK 17 luvun uudistukseen sisältyvä hyödyntämiskiellon.